

Premonstráti v Plzni

Plzeňské gymnázium a Filozofický ústav

In: Jindřich Bečvář (author); Martina Bečvářová (author): Premonstráti v Plzni. I. Historický kontext. (Czech). Praha: Česká technika – nakladatelství ČVUT, 2024. pp. 193–293.

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/405434>

Terms of use:

© Bečvář, Jindřich

© Bečvářová, Martina

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://dml.cz>

Plzeňské gymnázium a Filozofický ústav

1. Plzeň, vzdělávání, zrod pětiletého gymnázia

V sedmdesátých letech 18. století byla Plzeň typickým regionálním středoevropským městem, které si ještě uchovávalo středověký ráz. Bylo obklopeno hradbami s pětiúhelníkovými barokními bastiony, příkopy a náspy, za nimiž se rozkládala předměstí, zemědělské usedlosti, stodoly, sklady, pole a zahrady. Město mělo pět hlavních bran, nazývaly se Pražská, Říšská (též Nová), Saská (též Malická), Slepá (též Skvrňanská) a Litická (též Jeptišská).¹

Roku 1786 měla Plzeň 315 domů. Na třech plzeňských předměstích (Pražské, Říšské a Saské) se nacházelo 142 domů. Ve městě žilo 5 247 obyvatel, z nichž se 4 300 hlásilo k české národnosti (tj. 82,6%) a 938 k německé.²

Vnitřní město bylo přeplněno množstvím malých domů, často vlhkých, spojených s hospodářským zázemím, a rozsáhlými církevními stavbami, z nichž největší byly komplexy mužského dominikánského kláštera, ženského dominikánského kláštera a františkánského kláštera. Město sužovaly opakované požáry, nedostatek prostoru pro novou výstavbu a špatné hygienické podmínky. V centru města se tehdy nacházely hřbitovy. Roku 1784 byly z hygienických důvodů zrušeny, pohřbívání se přesunulo daleko za hradby.³ Pro život města byly důležité velké trhy, které se konaly v blízkosti chrámu sv. Bartoloměje.⁴ Kromě měšťanů, kteří se nejčastěji věnovali zemědělství či řemeslu, hráli důležitou roli krajští úředníci a důstojníci vojska, které ve městě sídlilo.⁵

¹ V [Stj4] je zmíněna ještě šestá brána, tzv. Velká, která byla mezi plzeňskou vodárnou a Pražskou branou. V [MKR] je na s. 59–60 uvedeno dokonce sedm bran. Viz též [MK1], s. 57–58, a [K1].

² Viz [Stj4]. O vývoji Plzně nejen v 19. století viz [Mch2]. O národnostním složení plzeňského obyvatelstva pojednává [Bt], zejména s. 63–67. V [VHM] se uvádí, že v osmdesátých letech 18. století byla Plzeň městem bez citelného národnostního napětí. Viz též [Bě5], kde je zdůrazněno, že teprve na konci 18. století bylo nutno v Plzni začít bojovat za práva českého jazyka a kultury, neboť úředníci, duchovní, vojsko a bohatí měšťané pod vlivem tereziánských reforem škol a úřadů začali prosazovat němčinu.

³ Dne 23. srpna 1784 byly zrušeny hřbitovy při chrámu sv. Bartoloměje, při špitálu dominikánského kláštera a při špitálu františkánského kláštera. Za hradbami, avšak v blízkosti města, byly zrušeny hřbitovy při špitálních kostele sv. Máří Magdaleny na Pražském předměstí a při špitálních kostele sv. Rocha na Saském předměstí. Zachovány byly hřbitovy u kostela Všech svatých v Roudné a u kostela sv. Mikuláše na nevelkém návrší nad řekou Radbuzou, které byly poměrně daleko od centra města. Více viz [Buk], [DB1], [DJM] a [Hr]. Viz též [Sc11] a [MK1], s. 21–24.

⁴ Viz [Hr] a [Sc23].

⁵ O vývoji Plzně, hospodářském zázemí města, jeho problémech a proměnách viz [Bě4].

Připomeňme, že roku 1799 prošla Plzeň ruská armáda při návratu z italského tažení. Vedl ji Alexandr Vasiljevič Suvorov (1730–1800), který v Plzni od 16. do 18. prosince pobýval v domě *U Bílé růže*. Jeho pobyt připomíná deska umístěná na tomto domě (č. 2/2 vedle renesanční radnice), který však byl roku 1871 výrazně přebudován. Plzeňany byla ruská armáda uvítána jako rakouský spojenc v boji proti Francii – rakouské úřady tehdy tvrdily, že se nejednalo o oslavu slovanství a slovanské armády.⁶

Na konci 18. století měla Plzeň německý ráz, němčina byla úředním jazykem magistrátu, užívána a podporována byla duchovenstvem, školami i měšťanskými rodinami.⁷ Situace pro českou národnost se během 18. století zhoršovala vlivem germanizačních snah úřadů i škol.

V Plzni existovaly kvalitní latinské školy již ve 13. století. Škola u sv. Bartoloměje, která od roku 1592 sídlila na náměstí hned u kostela v nové městské budově neboli *Štíftu*, patřila v našich zemích k předním školám. Kromě trivía, latiny a náboženství se na ní vyučovala historie, zeměpis a umění, výuka v latinském jazyce připravovala žáky k dalšímu studiu, zejména na pražské univerzitě. Například v letech 1635 až 1681 studovalo na pražské univerzitě 42 absolventů plzeňské latinské školy.⁸

V 18. století však byly v Plzni již jen školy nižší, obvykle trojtřídní. Dominikáni a františkáni měli své klášterní školy,⁹ město spravovalo tříletou veřejnou

⁶ Viz [DJM]. O přijetí ruského generála Suvorova v Plzni, jeho pobytu ve městě a o pohybu jeho vojsk v Čechách je pojednáno v knize [Sc53], s. 41–50. Viz též [Růž], zejména s. 44–49, a [Bě4], zejména s. 23–24.

⁷ O Plzni konce 18. a počátku 19. století najdeme zprávy pouze v německém tisku (např. *K. k. priv. Praeger Postamtszeitung, Apollo, Erstlinge unserer einsamen Stunden*), mnohé sepsali profesori a učitelé plzeňských škol. České noviny (*Pražské Posstovské Nowiny* a pozdější *Krameriusowoy c. kr. Wlastenské Nowiny*) o Plzni mlčí. Německý tisk měl v Plzni značný počet předplatitelů. Více viz [Sc52].

⁸ Viz např. [He1], [He2], [He3] a [DB1].

Milada Suchá [S9] zdůrazňuje, že až do tereziánských reforem bylo v Plzni nižší školství české a střední latinské. Teprve od reforem byly prosazovány třítřídní a později čtyřtřídní hlavní školy německé určené zejména dětem bohatších měšťanů. Tyto školy snadněji podléhaly germanizačnímu tlaku. Triviální dvoutřídní školy vedly výuku v mateřském jazyce a lépe odolávaly germanizaci. V Plzni však české školy tohoto typu nebyly, děti z chudých rodin musely docházet do Bolevce nebo Skvrňan.

⁹ *Řád bratří kazatelů* (Ordo Fratrum Praedicatorum, dominikáni) vznikl roku 1215 ve francouzském Toulouse. Jeho zakladatelem byl Domingo de Guzmán (1170–1221). Řád byl potvrzen papežem Honoriem III. (asi 1150 až 1227, papežem od r. 1216). Hlavním úkolem řádu se stala kazatelská a misijní činnost. Členové řádu prosluli horlivým bojem proti nevěřícím, proto byli roku 1233 papežem Řehořem IX. (1145–1241, papežem od r. 1227) pověřeni vedením inkvizičních procesů. Od počátku se zajímali o studium filozofie a teologie. Řeholním oděvem dominikánů je bílý hábit, kožený pás s růžencem, bílý škapulír a dlouhý černý plášť s kapucí pro cesty mimo klášter. Do Čech přišli dominikáni z Kolína nad Rýnem roku 1224 nebo 1225, usadili se v Praze u sv. Klimenta. Postupně se objevovali v dalších městech, do Plzně přišli kolem roku 1300.

Řád menších bratří (Ordo Fratrum Minorum, františkáni) byl založen roku 1209 Františkem z Assisi (1182–1226), povolen byl papežem Inocencem III. (asi 1160 až 1216, papežem od r. 1198), jejich řehole byla potvrzena papežem Honoriem III. roku 1223. Členové řádu se

latinskou školu, kterou vedli nejprve jezuité, později dominikáni. Pokud chtěli absolventi těchto škol získat vzdělání umožňující vstup na univerzitu, museli se dále vzdělávat na vyšších jezuitských školách. Nejčastěji odcházeli na jezuitské gymnázium do nedalekých Klatov. To však bylo roku 1773 uzavřeno v souvislosti se zrušením jezuitského řádu.¹⁰

Roku 1776 plzeňská městská rada překvapivě usilovala o zřízení českého gymnázia, ale neúspěšně. Krátce poté požádala vídeňskou *Studijní dvorskou komisi* o rozšíření plzeňského tříletého gymnázia podle nového tereziánského školního řádu z roku 1774.¹¹ Císařovna Marie Terezie vydala 25. října 1776 dvorský dekret, jímž se zřízení úplného gymnázia v Plzni povolilo. Jeho správou byli pověřeni dominikáni. Plzeň byla informována dopisem z 2. listopadu 1776.¹²

Gymnázium bylo umístěno do *Štíftu*, malé nevyhovující renesanční budovy stojící na náměstí blízko chrámu sv. Bartoloměje, v níž se vyučovalo již na konci 16. století.¹³ Prvním gymnaziálním prefektem (1779 až 1787) se stal dominikán Thomas Schiffer, státní dozor vykonával krajský hejtman.¹⁴

---

soustředili na kazatelskou a misijní činnost. Řádový oděv tvoří hnědý hábit s volnou kapucí, který je převázan bílým cingulem se třemi uzly. Do Čech přišli františkáni někdy před rokem 1230, v Plzni se usadili roku 1293.

¹⁰ *Tovaryšstvo Ježíšovo* (Societas Iesu, jezuité) bylo založeno Ignácem z Loyoly (1491–1556) roku 1534 a schváleno papežem Pavlem III. (1468–1549, papežem od r. 1534). V roce 1773 byl jezuitský řád zrušen papežem Klimentem XIV. (1705–1774, papežem od r. 1769), roku 1814 byl papežem Piem VII. (1742–1823, papežem od r. 1800) obnoven. Členové řádu se zaměřovali na pastorační a misijní práci, vědu a vzdělávání. Řeholní oděv tvoří černý talár s cingulem a biretem, dnes se přizpůsobuje diecézním zvyklostem. Do Čech přišli jezuité z Vídně roku 1551, usadili se na Starém Městě v Praze, ve třicátých letech 17. století se dostali i do Plzně.

¹¹ Úpravy pro *vyšší školy gymnaziální* dokládají instrukce z roku 1775. Týkají se uspořádání školy, práv a povinností prefekta a profesorů, výuky jednotlivých předmětů atd. Do Plzně je zaslal z Prahy ředitel humanitních studií Karel Jindřich Seibt. Viz [NSG], karton č. 1557.

¹² Připomeňme, že ve stejném roce (1776) byla v Plzni zřízena dvoutřídní (později čtyřtřídní) německá hlavní škola a prakticky současně vznikla i německá vojenská škola.

¹³ Viz [Sp4]. Roku 1829 byl *Štíft* zbořen.

¹⁴ Viz [Ti], [Mnn2], [Nw], [161], [Hr] a [S6]. Jedním z nejdůležitějších pramenů pro poznání historie plzeňského německého gymnázia je kniha *Res gestae anni 1808* neboli kronika ústavu (viz [NSG], inv. č. 13d27). Zachycuje vývoj školy od roku 1776 do roku 1914. Prvních 225 stran je číslováno (roky 1808 až 1898/1899), další strany číslované nejsou. Kroniku psal obvykle prefekt, pravidelně ji předkládal při inspekcích. První zápisy jsou poměrně podrobné a pečlivé, pozdější (od 30. let) jsou krátké a stručné. V kronice jsou zachyceny nejdůležitější události [nástup, odchod či úmrtí členů profesorského sboru, hospitace, inspekce, vzácné návštěvy, proměny školy a výuky, důležité akce (akademie, hudební večery), stručné zprávy o maturitních zkouškách, někdy včetně témat maturitních prací či příkladů, informace o platech, sbírkách, kabinetech atd.]. Vycházeli z ní badatelé, kteří v 19. století zpracovávali historii školy (viz např. [Ba1], [Ba3], [Ba4], [Mnn2] a [Nw]). Pozdější autoři z kroniky příliš nevycházeli, neboť jim nebyla přístupná.

Informace o vývoji gymnázia od jeho převzetí premonstráty až do roku 1845 poskytují materiály uložené v archivní složce [Ch-9] – stručné dějiny školy (inv. č. 1512), seznamy a osobní listy profesorů z řad premonstrátů od roku 1804 (inv. č. 1515), dopisy prefektů a opatů z let 1808 až 1863, zejména zprávy opatů Reitenbergra, Koppmanna a Mahra

Výuka na původním latinském městském tříletém gymnáziu probíhala v českém jazyce. V souladu s tereziánskými reformami bylo nově zřízené gymnázium pětileté. Nižší stupeň tvořily tři *gramatikální třídy*, v nichž se vyučovalo německy, vyšší stupeň se skládal ze dvou *humanitních tříd*, v nichž se vyučovalo latinsky.¹⁵ Ke studiu mohli být přijati jen chlapci, kteří ovládali německý jazyk.¹⁶

Situaci na konci 18. století a v první polovině 19. století, která negativně ovlivňovala vzdělání českých dětí, výstižně vykreslil roku 1863 Tomáš Bílek, ředitel gymnázia v Hradci Králové:

Pacholík český nabyv na škole farní základních vědomostí co do náboženství, čtení, psaní, počítání a někdy i co do mluvnice, chtěje u vzdělání svém dále pokračovati, musil se odebrati na školu hlavní, pravda německou. Tu již při

(inv. č. 1517).

Plzeň byla sídlem krajského úřadu, v jehož čele stál krajský hejtman a jemu přímo podřízeni komisaři (inženýr, sekretář, medik) a sedm až deset úředníků. Krajský úřad dohlížel na finance, spravoval komorní krajský úřad, komorní poplatkový soud, celní úřady atd. Hejtman byl důležitou, vysoce postavenou osobou ve městě i v kraji.

¹⁵ Dochovaly se rozsáhlé instrukce pro prefekta a profesory – pokyny pro výuku jednotlivých předmětů, kontrolu výuky, průběh dílčího zkoušení i organizaci pololetních a výročních zkoušek, hodnocení výkonu studentů, užívání literatury a pomůcek ([NSG], karton č. 1557).

Zajímavým materiálem jsou tzv. *Ředitelské protokoly – konference (Direktorial-Konferenz-Protokolle 1795–1807)*, které zachycují velké školní porady konané obvykle dvakrát ročně (jedna za pololetí, výjimečně třikrát ročně). Byl na nich rekapitulován vývoj školy, projednán prospěch a stanovení vyznamenaní studentů. Zajímavá je zejména zpráva za rok 1806/1807, která shrnuje podstatu nové a výrazné koncepční změny školy – přechod na výuku odborných učitelů. Ve zprávě je uveden nový rozpis výuky jednotlivých předmětů, rozdělení vyučovacích povinností mezi jednotlivé profesory a rozvrh jednotlivých tříd po dnech. Viz [NSG], karton č. 1558.

Náročnou práci profesorského sboru ukazují *Protokoly porad učitelského sboru (Protokolle 1792–1796 a Protokolle 1796–1848*, [NSG], kartony č. 1558 a 1559). V prvním období se porady konaly jednou měsíčně, účastnili se jich všichni profesori. Nejprve bylo prefektem referováno o přípisech, které škola obdržela, následně byla probírána po jednotlivých třídách výuka jednotlivých předmětů, problémy studia, kázeňské problémy, hodnocení žáků (zapsání byli výborní a slabí). Na počátku pololetí se jednalo i o stipendijních podporách. Zprávu zapisoval jeden z profesorů, v zapisování se střídali. Správnost zápisu stvrzovali profesori svými podpisy. Ve druhém období se zachovaly zprávy za roky 1796/1797 až 1801/1802, a pak až od roku 1817/1818. Mají stejnou strukturu jako předešlé, odlišnost je v tom, že v období odborných učitelů se ke každému předmětu vyjadřuje vyučující, nikoli třídní učitel (za matematiku podával hodnocení profesor Prokop Minikati). Hodnotila se i píle a chování studentů. Profesori vyjadřovali souhlas i s měsíčním přezkoušováním žáků a s termíny písemných prací. Protokoly se zaměřily výhradně na pedagogickou práci, hodnocení jejich úspěchů a problémů. Jejich součástí nebyly zprávy o stavu kabinetů, knihovny a sbírek, resp. zprávy o inspekcích apod.

Pravidelné měsíční schůze ukazovaly, jak žáci pracují, kdo má problémy se studiem, umožňovaly rychlou reakci na vzniklé situace. Byly nesmírně důležité v letech, kdy ve třídě vyučovalo více pedagogů. Tento přístup kladl velké nároky na učitele (pravidelné ústní i písemné prověřování znalostí studentů, opravy každodenních úkolů). Cenné informace lze získat i v pozdějších protokolech z let 1869 až 1872, 1895 až 1898, 1898 až 1901, 1907 až 1911 ([NSG], kartony č. 1560 a 1561).

¹⁶ Viz [Ho2].

zápisu, osloven byv od ředitele po německu a nerozuměje mu nazván i někdy českým copakem, pocítil napřed sladkostí, jaké ho na dráze této očekávaly. Vřaděn mezi žáky první, málokdy druhé třídy, myslil, že je v Jiříkově vidění; neboť nerozuměl ani slovem tomu, čemu se arcit' jen po německu vyučovalo. A čemu se zde měl naučiti? Ničemu jinému, než co již uměl, totiž náboženství, čtení, psaní, počítání, ale všemu po německu, řečí to, z níž posud ani slovíčka neznal. A však nic naplat, stůj co stůj, učit se musil odřikávati slovíčka beze všeho smyslu, jako pravý papoušek. Nerozuměje otázce od učitele mu dané odpovídal co mu právě paměť na mysl uváděla, začes se mu od spolužáků němců někdy i od učitele řádného dostalo posměchu. K tomu přísně mu bylo přikázáno, aby k učiteli a k spolužákům jinak nemluvil než německy. Což zbývalo ubohému nežli býti němým? – Jak pak by asi bylo k srdci hochovi pouhému němci, kdyžby se z čista jasna octnul v české škole a veškerým předmětům po česku se měl učit? Zdaliby mohl učiniti jakého prospěchu? – A mohl-li pak hoch český na hlavní škole v učení prospívati, když se vyučování nezakládalo v řeči mateřské? když se vyučovalo způsobem docela nepřirozeným, směřujícím jenom k tomu, aby se paměť brousila, či vlastně obtěžovala, a nikoliv k tomu, aby se veškeré ducha síly poměrně vyvínovaly a zponenáhla vzdělávaly.

Či bylo to přirozené vyučování, když se musil hoch český učit náboženství a jiným předmětům po německu, neznaje ještě ani sto slov této řeči, když se musil co do mluvnice učit množství pravidel a výminek, aniž se mu udalo, co jedinké slovíčko v mateřském jeho jazyku znamená, když dostal za úkol vypočítati 30–60 slov končících se na heit, keit, ang, muth a t. p. (a on neznal takových ani pět!), když se dalo žákům druhé třídy za úkol přeložiti v němčinu povídku českou, zaujímající půl druhé strany, a to na kratinký čas, totiž přes noc, kdežto taková práce předpokládala, neřku úplnou, ale přece dobrou známost jazyka jak českého tak i německého, tak že i učitel sám někdy nebyl s to aby ji dostál ...

Jakých, ptám se, vědomostí co do mluvnice nabyl žák z toho, když se mu podávaly výměry nejen každé části řeči, nýbrž i jednotlivých částek slov? ...

Obyčejný tohoto vyučování následek byl, že duch žáka českého, nedostávaje pokrmů záživných a řádně připravených, zakrněl, cit pro vše, co pravého, dobrého a krásného, již v mladistvém srdci se udusil, a paměť, na směsici slov beze všeho ponětí obmezena jsouc, seslábla.

Žák náš pobyv takto dvě i tři léta na škole hlavní, nepřiučil se obyčejně ničemu novému, nýbrž mnoho z toho, co na farní škole si přivlastnil, zcela zapomněl. Ani v němčině, již po celý tento čas výhradně se zanášel, neprospěl tak daleko, aby byl dovedl jednotlivé částky věty určit, aneb jednoduché větě v této řeči porozumět.

Takto připraven přestoupil hoch český z hlavní školy do gymnasia. Nemaje základu ani v mateřské ani v německé řeči měl se učit novému jazyku totiž latině, mimo to i jiným předmětům, jako náboženství, počítání, země a dějepisu, a to opět po německu. O německé mluvnici však nebylo na gymnázium více ani

zmínky, poněvadž se předpokládalo, v němčině že žák na hlavní škole se stal dosti zběhlým.

Že obtíže, s jakými žákovi českému na gymnasium bylo zápasiti, nebyly menší, než na hlavní škole, mnohý z nás dobře ví ze své vlastní zkušenosti.

Já alespoň podnes jsem nezapomněl co mne to stálo práce a namáhání, než jsem se naučil první větě z náboženství ... Jedinou větou složenější musil se žák český více než hodinu hmoždit proto, že věci samé nerozuměje pouhá slovíčka v paměť skládal. Ledva se naučil v třídě první a druhé začátkům řeči latinské, a již se stala tato jazykem vyučovacím při latině a řečtině, ano v třídách dvou posledních i při mathematice, a tím nastalo žákovi nových svízelů a nesnází. Teprv po třech neb čtyřech letech naučil se žák český pomocí latiny tolik německy, že alespoň poněkud rozuměl tomu, co se mu jazykem tímto podávalo.

Že tímto způsobem umění věcné škodu bralo nemalou, a že žák český nabýváje vědomostí nejasných a polovičnických i při nejlepších schopnostech pozadu zůstati musil ve vědě, o tom, myslím, nikdo pochybovati nebude, má-li jen trochu zdravého rozumu. Jisto jest, že mnozí žáci čeští, nejsouce dostatečně zběhlí v řeči německé, již v prvních třídách navždy se rozloučiti museli s gymnasium. Aníž pak tomu mohlo býti jinak, neboť neměli prostředků ku svému vzdělání, nespočívalo totiž vyučování na jazyku materském.

... směřovalo vyučování veskrz jen k tomu, aby žák se naučil německy a trochu latinsky. Jak daleko to většina žáků českých i v těchto předmětech přivedla, jest vůbec známo. Málo který odbyv gymnasium byl s to, aby snadnější místa ze spisovatelů latinských v jazyk německý kloudně přeložil, a myšlenky své jen poněkud správně po německu vyjádřil. Do skladby těchto jazyků nemohl tak snadno žák český vniknouti aniž ducha jejich pojmovati. Nejvýše dosáhl jakés takés zběhlosti ve formách, a zaopatřil si dosti chatrnou zásobu frásí, které v každý úkol vtěsnati hleděl, ať již k věci patřily nebo nepatřily. A však namítne mi mnohý: „Nedosvědčil se žák býti velmi zběhlým v jazyku latinském, když dovedl nejenom hbitě latinsky mluvit, nýbrž i touž myšlenku třeba i dvacaterým způsobem vždy jinými a jinými slovy vyjádřiti?“ – Arciť mluvil latinsky a několika frásemi mohl mnohému písku do očí naházeti a za velmi učeného považován býti. Ale co mluvil a jak? Bylať to obyčejně latina, za jakou by se byl i každý kuchtík bývalého Říma styděl. A právě tím, že nečinil žák rozdílu mezi slovy souznačnými maje je za totožná, dokazoval že nepochopil vůbec ducha žádné řeči. Nevědělť zajisté, že každý pojem jen jediným jistým slovem se dá naznačiti, a že změněním slovo i pojem i myšlenka změny vzíti musí.

Tak zmařiv opět šest let jarého mládí s obtížemi jazykovými na gymnasium, vycházel jinoch český z tohoto ústavu obyčejně beze všech vědomostí pro život budoucí potřebných, jichž si teprv později vlastní přičinlivostí vydobývati musel a vytrvalostí jemu přirozenou přes všechny překážky i dobyl, ač ne vždy v míře žádoucí.

Poskytovalo-li gymnasium v bývalém zřízení svém vůbec málo příležitosti k všeobecnému chovanců svých vzdělání, tak že žáci z ústavu toho vystupující ještě k málo čemu se hodili, a přemnozí ve věku dospělejším času na těchto školách stráveného litovali: zajisté tím menšího užítku a prospěchu nabýval z těchto studií žák český, jemuž se těchto drobtů věd podávalo jazykem cizím, ne mateřským. A uzná-li kdo za zpozdilost a nesmysl, že se na gymnasiích vyučovalo předmětům řeči latinskou jen proto, aby se žák v latině cvičil a zdokonaloval, pravda na ujmu vědomostí v předmětech samých: bez pochyby i přesvědčí mně tvrdícímu, že právě tak zpozdilé a nesmyslné bylo vyučovati mládež českou německým jazykem jen proto, aby se tím řeči této naučila. ...

Že zde onde jak na hlavních školách tak i na gymnasiích bývalo výminek chvalných, nedá se arci upříti. Mnozí učitelé shledávajíc nemožnost toho, že by žák čech pouze německy vyučován nějakého učiniti mohl prospěchu, z vlastního pudu příležitostně k mateřskému jazyku poukazovali, aspoň to, čemu vyučovali, po česku vysvětlující. ([Bi2], s. 3–4)¹⁷

Na plzeňské škole kromě *prefekta* působila pětice *profesorů*; až do zrušení dominikánského kláštera to byli dominikáni. Na profesorských místech se postupně objevili Franz Schaffeufer, Karl Moller, Josef Augesky, Hermann Kössel, Angelicus Mauer, Daniel Kaiffel, Augustin Paukert, Aegidus Stund a Emanuel Schauer.¹⁸ Výuka byla organizována podle statutu piaristy Gratiana Franze Marxe. V letech 1779 až 1782 navštěvovalo gymnázium 100 až 120 studentů. Od roku 1785 však začal jejich počet výrazně klesat, pokles se zastavil roku 1788 na 52 studentech.

2. Rušení klášterů

Císař Josef II. přikázal roku 1781 zrušit všechny kláštery, které nesloužily jako školy a špitály, a ty, které se nevěnovaly vědeckým, vzdělávacím či dobročinným aktivitám. Likvidace vybraných klášterů začala v celé říši o rok později. Majetek zrušených klášterů byl postupně rozprodáván, měl sloužit mimo jiné k úhradě platů farářů, kteří byli *úředníky státu*.¹⁹

Františkánský klášter v centru města zůstal zachován, neboť františkáni pečovali o chudé a o špitál a podíleli se na výuce na německé hlavní škole zřízené roku 1776.²⁰ Navíc měl jejich kostel podle rozhodnutí vládní komise z roku 1786 sloužit pro bohoslužby plzeňských Němců, zatímco chrám sv. Bartoloměje byl určen pro bohoslužby plzeňských Čechů.

¹⁷ Obtíže na počátku středoškolských studií způsobené neznalostí německého jazyka barvitě popsal Jan Theobald Held (1770–1851) ve svých vzpomínkách (viz [KT], zejména s. 544–547). Ve čtyřicátých letech 19. století otevřeně kritizoval výuku na obecných i vyšších školách, prosazoval základní vzdělání v mateřském jazyce a studium cizích jazyků na základě mateřštiny.

¹⁸ Viz [Nw] a [Z4].

¹⁹ Viz [DB1].

²⁰ Františkánský konvent byl v Plzni zrušen roku 1792, neboť spadl mezi kláštery uzavírané ve druhé vlně ještě podle rozhodnutí císaře Josefa II.

Dominikánský klášter byl roku 1783 prohlášen za postradatelný pro chod města, roku 1785 byl zrušen a v červnu 1786 uzavřen. Dominikáni se museli přestěhovat do těch klášterů své kongregace, které zůstaly zachovány, jejich plzeňský majetek byl konfiskován pro potřeby státu a svěřen tzv. *náboženské komisi*. Klášter opustilo 16 řeholníků a dva laici.²¹ Mohutný dominikánský klášter, který se nacházel v místech, kde dnes stojí budovy Krajského soudu a Pedagogické fakulty Západočeské univerzity (Veleslavínova ulice), byl od roku 1793 postupně likvidován. Mohutná věž kostela sv. Markéty byla zbořena, čímž se výrazně změnilo panorama města. Jednotlivé části kláštera byly rozprodány a sloužily rozmanité hospodářské činnosti, kostel sv. Markéty byl využíván armádou jako sklad. Poslední klášterní budovy (např. chudobinec sv. Máří Magdaleny) byly zbourány roku 1899, aby vznikl prostor pro soudní areál.²²

Většina dominikánských profesorů byla přemístěna do jiných škol, někteří zůstali v Plzni až do roku 1787. Např. Emanuel Schauer (†1807), profesor gramatikálních tříd, který trpěl tuberkulózou, nebyl povolán k duchovní činnosti ani přemístěn na jinou školu.²³

Podobný osud potkal plzeňské dominikánky (20 jeptišek a 5 laických sester).²⁴ Jejich klášter byl po dlouhých jednáních v září roku 1782 zrušen,²⁵ neboť činnost dominikánek nepřinášela městu větší užitek. Žily uzavřeným životem, nevěnovaly se ani vyučování dívek ani ošetřování nemocných. Jejich klášter neměl téměř žádné mecenáše a patrně by zanikl pro nedostatek financí i bez císařského verdiktu. Po delším váhání se některé dominikánky rozhodly ve městě zůstat, vstoupily do řádu voršilek a věnovaly se výchově dětí a péči o sirotky.

²¹ Viz [DJM]. O činnosti dominikánů v Plzni viz [Mey], [Stj3] a [Bn].

²² Rozsáhlý komplex dominikánského kláštera byl budován od 13. století (kostel, konvent, zahrada, dvůr, velké hospodářské zázemí s řadou stavení, nemocnice a chudobinec). Patřilo k němu i větší množství pozemků. Viz [DB1], s. 29, 36, 58. O proměně části kláštera dominikánů na školu viz [Hr], na městský špitál viz [Sc5] a [Sc6]. O klášteře a špitálu viz též [Krg], s. 74–75. V [BDD], s. 108–112, je sedm fotografií bouraného dominikánského kláštera, které byly pořízeny roku 1899 těsně před demolicí.

²³ Viz [Mv2] a [Sa].

²⁴ *Řád mnišek řádu kazatelů* (Moniales Ordinis Praedicatorum, dominikánky) vznikl roku 1206 ve francouzském městě Prouville. Byl orientován na manuální práce, přísné dodržování klauzury a modliteb. V Čechách se objevily dominikánky již ve 13. století, v Plzni se usadily až počátkem 18. století. Jejich klášter byl zřízen roku 1708 na žádost Kateřiny Vratislavové hraběnky z Mitrovic. První čtyři jeptišky dorazily do Plzně roku 1712, bydlely zprvu v měšťanských domech a očekávaly, až bude dokončena stavba kláštera. Roku 1714 do něho byly slavnostně uvedeny.

²⁵ O situaci kláštera se vyjednávalo od května 1781, kdy *České zemské gubernium* na základě přípisu z Vídně začalo zjišťovat, zda by klášterní budovy mohly sloužit pro vyučování a zda by jeptišky přešly do řádu voršilek a zapojily se do péče o děti. Jeptišky s tím nesouhlasily, odvolávaly se na šetření z roku 1777, kdy komise konstatovala, že prostory kláštera jsou pro vyučování zcela nevhodné, neboť se skládají většinou z malých cel. Dekret o zrušení plzeňského kláštera dominikánek byl vydán 8. března 1782, v létě téhož roku bylo rozhodnuto klášter uzavřít a jeptišky penzionovat. Obdržely roční penzi ve výši 200 zlatých. Klášter byl zrušen a kostel oficiálně církevně uzavřen; později byl znovu otevřen jako gymnaziální kaple. Viz [Km], [DJM] a [Hr], s. 254.

Kláster dominikánek se nacházel u kostela sv. Anny a sv. Růženy Linské, který byl vysvěcen roku 1735. Tento rozsáhlý barokní komplex byl postaven v letech 1711 až 1714 plzeňským stavitelem Jakubem Augustonem mladším.²⁶ Dnes je téměř celý klášter součástí *Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje*. Kostel sv. Anny a sv. Růženy Linské slouží pravoslavné církvi. Klášterní budovy a prostory byly popsány takto:

O řešení prostor uvnitř kláštera není mnoho dochovaných zmínek. V severní části budovy jsou historicky nejvýznamnější klenuté chodby, jejichž stěny byly na některých místech prolamovány výklenky pro sošky svatých a oltáříky. U vchodu byla fontána a nedaleko od ní hovorňa, která se nezahrnovala do klauzury – pravděpodobně v klenutých místnostech v přízemí vpravo od vchodu.

Historicky i architektonicky nejcennější z celé budovy byl klášterní refektář, s jehož restaurovanou podobou se můžete setkat dodnes ...

Pro ubytování řeholnic sloužilo 30 cel s cihlovou podlahou a velmi malými rozměry (kolem 5 m²). Na východní chodbě prvního patra byl vchod na chrámový kůr a pravou oratoř. Zemřelým řeholnicím byla určena prostorná krypta pod kostelem. Uvnitř kláštera se nacházely přízemní ambity otevřené ze tří stran do dvora. ([Km], s. 201–202)²⁷

3. Umístění gymnázia a jeho převzetí premonstráty

O uvolněný klášter dominikánek projevil zájem město; jeho zastupitelé zvažovali, zda klášter využijí pro školu nebo sirotčinec. Dne 13. května roku 1783 klášter odkoupili za 11 652 zlatých a 30 krejcarů rýnských (viz [Hr], s. 254)

²⁶ Jakub Auguston mladší (Giacomo Augustoni, asi 1668 až 1735), význačný plzeňský barokní architekt a stavitel italského původu, se roku 1692 usadil v Plzni, kde působil jako štukátér, později jako architekt a stavitel. Podílel se na přestavbě Plzně, byl vyhledávaným odborníkem a váženým plzeňským občanem. Seznam jeho nejvýraznějších staveb je na adrese http://cs.wikipedia.org/wiki/Jakub_Auguston [17.5.2022].

²⁷ Ve fondu [MS] je řada materiálů týkajících se vzniku a vývoje kláštera dominikánek, životních osudů zakladatelky kláštera, výstavby kláštera i kostela, stavebních úprav pro církevní potřeby, života jeptišek, vyjednávání o vzniku a zániku kláštera, žádosti o subvenci na chod kláštera atd. Jedná se o výpisy z dobové literatury, opisy listin uložených v arcibiskupském archivu v Praze, opisy různých žádostí, zpráv a dopisů, texty přednášek, kartotéky jeptišek, fotografie klášterní pečeti, klášterního refektáře a krypty. Z materiálů uložených ve fondu [MS] je zřejmé, že Milada Suchá v polovině minulého století prošla archivy v Praze, Plzni a Vidni a shromáždila obrovské množství informací, které patrně chtěla využít k sepsání podrobné monografie věnované historii kláštera.

Na několika plzeňských vedutách je mezi dominantami města zachycena budova kláštera dominikánek s kostelem sv. Anny. Viz např. mědirytina Řehoře Baltazara (1751–1824) nazvaná *Pohled na Plzeň od východu* (druhá polovina 18. století) a anonymní mědirytina *Plzeň od severovýchodu* (polovina 18. století). Viz [Bě14], obr. 5, 6.

O klášteře Růženy Linské a o kostelu sv. Anny viz [Soč], [S6], [Buch] a [Lá4]. Rozsáhlejší informace jsou obsaženy zejména v německy psaných pracích [Som] a [Gr4]. Z českých textů připomíná výstavbu kláštera dominikánek a výzdobu kostela sv. Anny strojopis [Für]. Viz též [Pod1], dále [264] a [266]. Pěkný obrázek kostela sv. Anny s částí bývalého kláštera dominikánek je v [Mch3], s. 103; o historii kláštera viz s. 102–104.

a nechali jej mírně upravit pro vzdělávací účely (např. ze dvou klášterních cel byla vytvořena jedna třída). Do klášterních prostor se roku 1784 nastěhovalo gymnázium a německá hlavní škola. Gymnaziální třídy byly umístěny do druhého patra, hlavní škola do prvního patra a do přízemí. V budově byly zřízeny byty pěti gymnaziálních profesorů, prefekta a učitelů hlavní školy a jejich rodin. Dále zde bylo ubytováno několik jeptišek, hrobník, správce školy a regenschori, několik bytů bylo pronajato. Navíc zde byla umístěna městská váha, dílna bednáře a několik skladišť. Gymnázium v té době navštěvovalo asi padesát žáků.²⁸

Roku 1786 převzali po dominikánech řízení plzeňského gymnázia premonstráti z kláštera v Teplé. Počet studentů začal po dvou třech letech narůstat, na počátku devadesátých let navštěvovalo gymnázium již více než sto žáků, prostory bývalého kláštera dominikánek přestaly potřebám gymnázia vyhovovat.²⁹ Novým prefektem byl roku 1788 jmenován exjezuita Johann Gregor z Horažďovic († 1790). Profesorský sbor posílil roku 1788 latinář František Xaver Němeček (v tomto roce pro druhou humanitní třídu),³⁰ dalšími profesory byli ustanoveni Ignaz Sinke (v tomto roce pro první humanitní třídu), Ondřej (Andreas) Roth (v tomto roce pro první gramatikální třídu), již dříve zmíněný Emanuel Schauer (v tomto roce pro druhou gramatikální třídu) a František Příkryl (v tomto roce pro třetí gramatikální třídu).³¹ Roku 1792 převzal Schauer vedení gymnázia a školu řídil až do smrti; byl velmi vlídný a oblíbený.³²

Ačkoli většina prvních vyučujících byla českého původu, výuka na gymnáziu probíhala v německém jazyce, což činilo žákům v nejnižších ročnících značné potíže. Jedinou výjimkou bylo náboženství, které se smělo krátce učit v mateřském jazyce. Na gramatikálním stupni vyučoval v jedné třídě všem předmětům (až na náboženství) třídní učitel, který se svou třídou obvykle postupoval do dalšího ročníku. Na humanitním stupni profesori obvykle vyučovali stále v témže ročníku. Výuka se soustředila na latinu a řečtinu, ostatním předmětům (dějepis, zeměpis, matematika a přírodopis) bylo věnováno méně pozornosti. Tato situace se změnila až roku 1809.

Profesorský sbor tvořili exjezuité, světské kněží i světské učitelé. Tepelští opati se rozhodli, že na gymnáziu budou vyučovat původní profesori, a teprve po

²⁸ Viz [S6], [212], [Mv2], [DJM], též [Hr] a [Km], velmi stručně též [Krg].

V [ČTŠ], karta č. 1447, je latinsky psané vysvědčení žáka plzeňského gymnázia z roku 1784, které podepsal prefekt Thomas Schiffer. Jedná se o klasické potvrzení o úspěšném absolvování druhé gymnaziální třídy.

²⁹ Viz [Ti].

³⁰ František Xaver Němeček (1766–1849) v Plzni vyučoval v letech 1787 až 1792, byl zde jediným světským profesorem. Z Plzně odešel na malostranské pražské gymnázium, odtud na pražskou Filozofickou fakultu, kde přednášel filozofii a didaktiku. V roce 1820 se stal profesorem vídeňské univerzity. Zabýval se literární, hudební a divadelní kritikou, byl zapáleným organizátorem kulturního života. Zaujalo ho Mozartovo dílo, po skladatelově smrti se ujal výchovy jeho dvou synů. Byl však též bdělým cenzorem. Více viz [Mv2] a [Z4].

³¹ Profesori Roth a Příkryl nebyli členy řádu, spadali do tzv. kategorie *Weltpriester* – světský kněz.

³² O působení výše zmíněných profesorů viz [Sc52].

jejich přirozeném odchodu budou na jejich místa nastupovat premonstrátszí profesori. Tímto rozhodnutím měla být a byla zachována kontinuita školy a výuky a zajištěn dostatek času na výchovu, přípravu a výběr nových vhodných pedagogů.³³

Během prvních čtyř desítek let 19. století se na pozici gymnaziálních profesorů vystřídali Josef Ignác Schmidt, Peter Marsch, Ambros Streith, Evermod Ardel, Mathäus Mikolasch, Nicolaus Plahl, Siard Pehr, Josef Benedikt Steinhäuser, Simon Klinger, Josef Stanislav Zauper, Marian Josef Heigl, Heinrich Köhler, Casimir Gartner, Prokop Minikati, Alfred Zucht, Lohel Hora a Gustav Beer.³⁴ Pedagogický sbor byl víceméně stabilní, změny souvisely s odchodem profesorů na odpočinek, výjimečně s přesunem na jiné působiště, které bylo nutno klášteřem zabezpečit.

4. Opat Trautmannsdorf a jeho úloha při převzetí gymnázia

Tepelští premonstráti byli pro řízení gymnázia vybráni cíleně, neboť se angažovali v rozvoji škol a vzdělávání v oblasti, která jim byla svěřena do duchovní péče. V západních Čechách vybudovali rozsáhlou síť farních škol, v jejich klášteřu mělo dlouhou tradici teologické studium.

Důležitou roli sehrál opat Kryštof Heřman Trautmannsdorf,³⁵ který byl velkým stoupencem tereziánských školních reforem. Dohlížel na vývoj škol na Plzeňsku, Klatovsku, Loketsku a Tepelsku.³⁶ Přes odpor spolubratrů nechal v klášteřu zříditi akademii, která poskytovala vzdělání laikům, a zejména mladým šlechticům, což tehdy nebylo neobvyklé. Kromě klasických předmětů se na ní vyučoval šerm, jízda na koni a tanec. Škola sídlila v jižním křídle konventu a byla upravena v duchu tereziánských reforem. Roku 1783 přes odpor bratrů uzavřel klášteřní školu, neboť chtěl, aby se klerici vzdělávali na univerzitách a poznali svět. Současně dovolil mladým klerikům intenzivně studovat přírodní vědy, metalurgii, medicínu, práva a technické obory. Přiměl je studovat na pražské univerzitě; pro jejich pohodlí koupil roku 1778 v Praze tzv. *Tepelský dům*. Chtěl, aby získali kvalitní vzdělání a nejvyšší možné hodnosti (doktoráty filozofie, resp. teologie). Rozšířil klášteřní knihovnu, omezil robotní povinnost ještě před patentem císaře Josefa II., zřídil továrnu v Dolním Kramolíně, podporoval dobročinnost (výchova sirotků a zakládání škol), otevřel v Teplé normální školu, když byla zrušena škola latinská.³⁷ Nadchla ho možnost využití léčebných pramenů, dal připravit plán výstavby lázni, který však již nestačil realizovat. Ukázal, že tepelský klášteř je užitečný pro stát, jeho zásluhou

³³ Viz článek [181].

³⁴ Více viz [Z4].

³⁵ Kryštof Heřman hrabě z Trautmannsdorfu (1726–1789) pocházel z rakouského šlechtického rodu, který v 18. století neoplýval bohatstvím. Vstoupil proto do premonstrátského řádu, kde hledal možnost studia a zaopatření. Od roku 1743 příslušel k tepelské kanonii, roku 1767 byl zvolen opatem. O jeho životě viz např. [EBL], 2. díl, s. 258.

³⁶ Viz [H11], [H13] a [Ho2].

³⁷ O škole, kterou založil, jejím poslání a významu viz [Lö].

v letech 1781 až 1784 unikl zrušení. Vyrostla zde nová generace tepelských kleriků, která se na konci 18. století snažila o hlubší vědeckou práci, o reformu a modernizaci výuky, rozvoj vědy, kultury a vzdělanosti.

Opat Trautmannsdorf pořádal zábavy, lovy, cvičení a taneční slavnosti; tepelský klášter se podobal spíše knížecímu dvoru než místu rozjímání, bylo v něm velké množství služebnictva a hostů, ruch a hluk, klášterní život byl narušován. Za své novátorské aktivity byl opat spolubratry kritizován, v letech 1782 a 1787 stál dokonce před odvoláním. Stížnosti poukazovaly na to, že přehlíží kázeňské problémy mladých bratrů, že je marnivý, panovačný, že despoticky jedná s kritiky, že často pobývá mimo klášter a je pro spolubratry nedostupný. Kritika, zejména od starších řeholníků, se týkala i jeho lásky k umění, výdajů za obrazy, pořádání plesů a loví. Jeho odvolání pravděpodobně zabránila přízeň císařského dvora, byl totiž oblíbencem císařovny Marie Terezie právě pro pořádání koncertů a pro své dobročinné aktivity.

Opat Trautmannsdorf na jedné straně přispěl k rozvoji vzdělanosti a vzdělávání v klášteře i na Tepelsku, obohatil klášterní knihovnu i pokladnici, na druhé straně však klášter výrazně zadlužil. Do dnešních dnů je Trautmannsdorfovo působení hodnoceno rozporně. Výstižné hodnocení vyšlo z pera profesora a pozdějšího převora Huga Jana Nepomuka Karlíka roku 1857:

... Opat Kristof byl k poddaným vůbec laskavý a rád jim pomáhal; k bratrům ale se choval častěji nevlídně a panovitě, velice urážel je marnivostí a nádherou, která ovšem u pána světského sněsti se dá, ale skromnosti řeholníkův se nesluší. On rozmnožil ihned úředníky a čeledíny, kteří nadutostí svou nezřídka bratrům obtížni byli; on k vůli vychovávání panské mládeže množství učitelův ustanovil. Ale byť by se mu prominuli mistrři, učící hudbě a tanci, šermování a jezdění, avšak přečasté karroussely a koncerty a honby a kvasy, to nemohlo se – líbiti. Teplá podobala se tenkrát více dvoru nějakému knížecímu než tichému klášteři. Avšak opat Trautmannsdorf, jakkoli zachvácený vírem světa, nezapomněl též na vědy a umění; on rozmnožil biblioteku přikoupením jiných bibliothek (1778), posýlal mladší bratři na vysoké školy, a přidržoval je, aby se mimo theologii a filosofii též právům, astronomii, geometrii, metalurgii a, Bůhví, čemu jinému učili. Mnozí z nich museli se dát povýšiti za doktory. I jiní studující našli u Trautmannsdorfa podpory, a nejedni, jako doktorové: Nehr, Gruber, Valtinger a malíř Haindl na jeho útraty se vzdělali. Dále zařídil v Teplé, když latinské školy přestati musily, školy tak zvané normální, pevně se o to zasazuje, aby i na venku se zřizovaly. On též na své útraty 20–30 hochů, zvlášť po vojácích, živil, šatil a je netoliko předmětům literním ale též v jazyku francouzském a v exercitium vojenském cvičiti dal, slovem: on cvičiti dal, nač se muž vysoké mysli, vznešenými přátely a materialními prostředky opatřený, odvážiti může. Vše toto počínání zjednálo ovšem nemalé slávy opatovi; jeho jméno všude se chvalně připomínalo, učenci připisovali mu své práce, papež Pius VI. za protonotáře Stolice apoštolské ho vyvolil. Sám císařský dvůr ho několikrát vyznamenal zvlášť r. 1777, když jej za předního dozorce normálních škol po kraji Plzenském, Klatovském a Loketském ustanovil. Ano, již i pověst šla, že

prvním biskupem v Chebu bude. Ale toto koketování s vědami a s uměním, onano nádhera požadovaly vydání nad možnost kláštera. Uspořený peníz od [opata] Ambrosa rozprášil se, a neopatrný opat u veliký nedůstatek upadl, zvláště od těch dob, co k rozkazu nejvyššímu v Rajově, v Gruně, v Uherci, v Uševicích atd. nové fary a školy se zříditi a nadati musily. Mezi tím popouštěla kázeň kláštera, an opat zákony dvorské, ovšem v dobrém úmyslu vydané, paralysovali neuměl. V krátce tak hluboce byla poklesla, že mladší bratři tajně i zjevně o zrušení kláštera jednati počali, a někteří z nich i své slavné sliby zničili. Věci tyto neučinily opata ani opatrnějším, ani skromnějším. Konaje vše, čeho duch světa požadoval, klášter jakoby naschvál v mravní a časnou záhubu uváděl. Avšak praví se, že opatova nehospodárnost Teplou zachovala, že nepodlehla duchu času, rušicímu kláštery. Největší zásluhu získal si opat, že přímluvou svých příznivců r. 1786 největší část již půltřetího sta let zadržaných lesů za 11,000 zl. vyplatil, a to právě těch lesů, v kterých nyn lánzně Mariánské se nalezejí. Od onoho času klášter volněji na kvitání místa tohoto působiti mohl. ...

Po smrti Trautmannsdorfově ukázalo se teprva, jak velice kázeň klášterní byla popustila. Bratří dostávali plat na ruku, a sami o sebe starati se musili. Do konventu povolil se každému volný přístup, domácí pořádek přestal; bratři směli dle libosti vycházeti a přicházeti; postů a jiných bohomyslných cvičení nebylo a jiné i jiné věci se dály. Důkazy to bylo, jak hluboce duch světa v svatyni tuto se byl vedral, a jak velice bratry svým jizlivým dechem ovanul.

([Kar2], s. 309–310)³⁸

Jan Jeník z Bratřic³⁹ popsal Trautmannsdorfovu pohostinnost a situaci na prelaturě tepelského kláštera:

³⁸ O aktivitách opata Trautmannsdorfa viz [Goo], 2. svazek, s. 252–253.

³⁹ Jan Jeník rytíř z Bratřic (1756–1845) byl evangelík, český šlechtic a rakouský důstojník, který sloužil na Balkánu, v Německu a ve Francii, byl několikrát raněn. Od roku 1800 žil v Praze. Jako český vlastenec se zabýval sbíráním starých českých písemných památek, lidových písní, básní a říkadel, a to na venkově i ve městech. Zanechal po sobě obrovskou písemnou pozůstalost, z níž bylo vydáno několik knih, např. *Z mých pamětí* (1947, 224 stran), *Několik rozverných písní a popěveků vytažených ze zápisků Písní krátkých ve větším počtu starodávných lidu obecného českého, které sebral Jan Jeník z Bratřic a zaznamenal ve svých Pamětihodnostech v letech 1810–1838* (1953, 29 stran), *Rozmarné písničky Jana Jeníka z Bratřic* (1959, 78 stran), *Písně starodávné lidu obecného českého, namnoze nezbedné a pohoršlivé* (1998, 157 stran), *Písně krátké Jana Jeníka rytíře z Bratřic* (I. díl, 1999, 588 stran, II. díl, 2010, 710 stran), *Když jsem šel okolo vrat ...* (2009, 226 stran). Ve svých pamětech tvrdě brojil proti katolicismu, zejména proti jezuitům, nenáviděl Habsburky, Vídeň, němectví, německý jazyk a kulturu, neměl pochopení ani pro cizince žijící u nás. Ostře kritizoval odnárodňování a české odrodilce, stejně jako odpadlíky od pravé, tj. evangelické (reformní) víry. Karikoval nedbalé úředníky, němčení na úradech a hospodářský systém říše (využívání české zemědělské, řemeslné i průmyslové výroby, bankrot roku 1811 apod.). Opěvoval zašlou slávu českých zemí, starou českou státní samostatnost a českou minulost. Měl určitý obdiv k selskému lidu, k lidové tvořivosti, zvykům a obyčejům, nebyl však zastáncem politické rovnosti lidí, byť odsuzoval nevolnictví i poddanství. Jeho vlastenečtví vyrůstalo ze slavné minulosti, bylo však značně pesimistické, neboť neviděl možnosti pro obnovu a rozvoj národa. Za hlavní problém považoval to, že o češství nemá dostatečný zájem vyšší šlechta, kterou chápal jako hlavní nositelku národních tradic. Jeho paměti obsahují tvrdou kritiku většiny dobových hospodářských, politických, sociálních, nacionálních i kulturních poměrů.

Dne 5. dubna [1785] jsem se odebral k setnině do Teplé. Zde, v jedné z nejlepších posádek, jsem se měl opět velmi dobře, neboť jsem užil neskonale mnoho dobrého v klášteře tepelském u ctihodného preláta, pana hraběte z Trautmannsdorfu. Mimo to, že téměř denně jsem byl zván k jeho monarchické tabuli, užíval jsem také jiných, rozmanitých a příjemných zábav. Na prelaturě se žilo, jak je obecně známo, knížecky. ...

16. prosince [1785], když byla moje dovolená u konce, nastoupil jsem opět u setniny v Teplé. Dobročinný prelát, jemuž jsem se zalíbil, projevoval velkou radost nad mým příchodem a když viděl, jak zřejmě špatně vypadám, umínil si hned, že se bude otcovsky starat o moje zdraví. Dal mne léčit svým obratným domácím lékařem, panem doktorem lékařství Josefem Nehrem a nešetřil peněz, abych se opět uzdravil. ...

11. ledna [1787] jsem se odebral k setnině do Teplé. Jak pan hejtman, s nímž jsem vždy žil v důvěrné harmonii a jenž mi byl osvědčeným přítelem, tak i ctihodný prelát hrabě Trautmannsdorf projevovali radost nad mým příchodem. Kdykoliv měl pohostinný pan prelát hosty, vždy žádal, abych je bavil u jeho monarchické tabule vyprávěním o tom, co jsem mluvil u audience s císařem Josefem. Žili jsme zde náramně dobře. Galantní prelát měl v svých stájích mnohem víc než 100 koní. Mohli jsme jezdit na procházku v nejkrásnějších dostavníčních nebo na nejkrásnějších jezdeckých koních. Klášter je asi čtvrt hodiny vzdálen od města.

Z toho vpravdě knížecího života jsem byl však bohužel odvolán, ...

([JzB], s. 40, 41, 44)

5. Výuka na gymnáziu

Až do roku 1819 bylo plzeňské gymnázium pětitřídní. První třída se nazývala *Principie*, druhá *Grammatica*, třetí *Syntax*, čtvrtá *Rhetorica*, pátá *Poetica*. Základem gymnaziální výuky byla latina a řečtina, více se objevovala i matematika, ještě se však téměř nevyučovaly přírodní vědy.

Zajímavým dokladem zachycujícím obsah výuky jsou tzv. *zprávy profesorů* o výuce v jednotlivých třídách a pololetích,⁴⁰ které obsahují stručné informace o vyučované látce; u latiny, řečtiny, historie a zeměpisu bývaly doplněny stručnými názvy užívané literatury.

Matematice byla až na výjimky věnována jen malá pozornost. V prvních třech třídách bývalo ve zprávách profesorů o výuce zapsáno pouze „procvičování

O vztahu Jana Jeníka z Bratřic k národnímu obrození viz [Ku], zejména s. 259–265. O Janu Jeníku z Bratřic a jeho životě viz [End].

⁴⁰ Dochovány jsou z let 1785 až 1796 a 1796 až 1820 ([NSG], karton č. 1557) a z let 1821 až 1848 ([NSG], karton č. 1558). Do školního roku 1806/1807 byla předkládána jedna zpráva za pololetí pro každou třídu, sepisoval ji třídní učitel. Od roku 1807/1808 do roku 1818/1819 zprávy sepisovali po jednotlivých předmětech tzv. *odborní učitelé*. Celkovou správnost obsahu stvrzoval svým podpisem gymnaziální prefekt a při kontrole školy tzv. *direktor* (obvykle krajský hejtman).

počítání“ nebo „počítání“ nebo „počty“ (v německém nebo latinském jazyce). O něco lepší situace byla ve dvou vyšších třídách. Například ve druhém pololetí roku 1788 je ve třídě *Rhetorica* uvedeno

Arithmetica Elementa. Caput III. *De Operationibus Arithmeticae, in numeris fractis*. Caput IV. *Regulis Arithmeticae applicata*,

v prvním pololetí roku 1789 pro stejnou třídu zapsáno:

Arithmetica Elementa. I. *Introductio*. II. *De operationibus Arithmeticae in numeris homogeneis*. III. *De operationibus Arithmeticae in numeris heterogeneis*.

V prvním pololetí roku 1789 je ve třídě *Poetica* uvedeno pouze *Geometria Elementa*, ve druhém *Elementa Algebrae*. Teprve od konce devadesátých let 18. století se v této třídě objevuje podrobnější popis obsahu výuky matematiky. Například pro druhé pololetí roku 1795 je ve zprávě zapsáno:

Elementa Algebrae. Cap. I. *De operationibus cum quantitibus integris*. II. *De operationibus cum quantitibus fractis*. III. *De Potentiis et earum Ealeuto*. IV. *De elevatione Potentiarum et Extractione Radicum*. V. *De Aequationibus et Problematibus*. VI. *De Rationibus, Proportionibus, et Progressionibus*.

Zápis v dalších letech mírně kolísá, obsah se však prakticky nemění. Pro první pololetí obvykle zůstává jen *Geometria Elementa*. Zápis je mnohdy přepisem nebo stručným výpisem z obsahu *předepsané učebnice*.⁴¹ Podrobnost zápisu závisela na profesorovi, který v dané třídě vyučoval. Později, v období tzv. odborných učitelů (1808 až 1819) se objevují delší zápisy; matematika však zůstává více méně beze změn.

V letech 1821 až 1848 jsou zápisy vedeny opět třídním učitelem, který vyučoval všem předmětům kromě náboženství. Ve srovnání s prvním obdobím (do roku 1806/1807) jsou podrobnější, pro matematiku jsou však u některých profesorů méně podrobné než v době „odborných učitelů“. U aritmetiky se objevují odkazy na kapitoly, čísla paragrafů, resp. strany z *předepsané učebnice*, která však není jmenována, neboť byla všeobecně známa. U geometrie se objevují odkazy na Eukleidovy *Základy*, obvykle jsou uvedena čísla vět první až čtvrté knihy. Některé zprávy jsou psány latinsky latinkou, některé německy novogotickou kurzívou. Závěrečná shrnutí bývají latinsky. Po roce 1848 bylo psaní zpráv nahrazeno tištěnou výroční zprávou školy.

K hodnocení výkonu žáků se užívala pětistupňová klasifikace – *eminens* (velmi dobře), *ademinens* (dobře), *jednotka* (dostatečně), *dvojka* (nedostatečně) a *trojka* (zcela nedostatečně). Jen málo studentů získávalo dobré hodnocení, trojka se však téměř nevyskytovala.⁴² Známky každého žáka z každého předmětu se v obou pololetích zapisovaly do katalogu studentů, klasifikace byla vydávána tiskem ve formě veřejně dostupné brožurky.⁴³

⁴¹ Viz předchozí kapitola věnovaná vývoji gymnázií v *Rakouské říši*.

⁴² Studenti jedničku nazývali *hřebík*, dvojku *husa* a trojku *krocan*. Viz [Sp2].

⁴³ Nesou název *Q. F. F. Q. S. Nomina Iuvenum in Gymnasio Regio Pilsnensi hvmanioribus litteris studentum, ex ordine classivm ...*, resp. *Juventus Gymnasii Regii Pils-*

6. Knihovny a knihy

Roku 1788 byla založena gymnaziální knihovna. Její vznik umožnily peněžní dary města, roční vládní podpory a dary jednotlivých profesorů.⁴⁴ Během několika let již měla tři stovky svazků. Studenti ji začali brzy výrazněji využívat, musely být dokonce stanoveny pravidelné výpůjční hodiny (úterý, čtvrtek a neděle od dvou do čtyř a ve čtvrtek ještě od devíti do jedenácti). K dispozici měli studovnu, knihy si mohli odnášet i do svých domovů. Dnes již nelze bezpečně stanovit, kde se první gymnaziální knihovna a studovna nalézaly, předpokládá se, že v prostorách gymnázia ve druhém patře severního křídla. Vlivem různých výpůjček, stěhování, úprav a reorganizací z původního fondu knihovny mnoho nezbylo.

Roku 1789 byla založena i knihovna německé hlavní školy, která rovněž sídlila v původním klášteře dominikánek. O její vznik se zasloužil učitel František Křepelka, který sháněl starší i nejnovější tisky a učebnice. Knihovně věnoval své knihy, obracel se na měšťany s prosbou o podporu a všestranně využíval dobročinné dary. Hlavní škola měla dva globy, sbírku hornin a nerostů, které byly užívány k názorné výuce.⁴⁵

Obě školní knihovny byly vyhrazeny pouze profesorům, učitelům a studentům, nikoli veřejnosti.

Školní knihovna plzeňského gymnázia vznikla z iniciativy profesorů, a to bez oficiálního povolení ke shromažďování a půjčování knih. Teprve 15. dubna 1816 vydala *Studijní dvorská komise* nařízení o zřizování gymnaziálních knihoven. Měly být určeny zejména pro členy profesorského sboru, umožňovat jim rozšiřování a doplňování znalostí. Na pořizování knih byla povolena mimořádná každoroční dotace ve výši 200 zlatých. Postupem času byly vydávány seznamy doporučených knih, které by školní knihovny měly obsahovat, na výběru titulů se podílely především církevní úřady. Školní knihovny byly do čtyřicátých let pod vlivem a dohledem státu a církve, rozšiřování knihovnických fondů z mimořádné dotace podléhalo cenzuře. Školy spravované řády mohly rozšiřovat knižní fondy i z prostředků řádu či jednotlivých profesorů. Rozvoj těchto knihoven byl podstatně ovlivněn opaty či prefekty škol.

V Plzni ještě existovala bohatá knihovna při arciděkanském chrámu sv. Bartoloměje, knihovna františkánského kláštera a dvě veřejné knihovny. Jednu

---

nensis e moribus et progressu in litteris censa, exeunte Anno Scholastico ..., resp. *Juventus Caesareo-Regii Gymnasii Pilsnae e moribus et progressu in litteris censa, exeunte Anno Scholastico ...*. Jejich názvy v jednotlivých školních rocích mírně kolisaly, bývají citovány pod nepatrně pozměněnými názvy. Brožurky z let 1801, 1802, 1804 až 1843 jsou dostupné v *Národní knihovně* v Praze.

Původně byly tištěny za každé pololetí, od počátku 19. století pouze jednou ročně, a to na závěr školního roku. Viz též [Sp2].

⁴⁴ Více viz [Sp4].

⁴⁵ František Křepelka byl prvním učitelem plzeňské německé hlavní školy a proslulým ředitelem kůru chrámu sv. Bartoloměje. Byl blízkým přítelem učitele a hudebního skladatele Jana Jakuba Ryby, autora slavné *České mše vánoční*. Viz [S9].

spravoval (snad od roku 1787) Josef Jan Morgensäuler (1748–1816), který obstarával výhradně německou literaturu, druhou snad od roku 1791 Josef Kavka (Kafka), taneční mistr, který měl zejména literaturu českou. Obě veřejné knihovny byly roku 1799 zrušeny. Není jasné, zda nějakým způsobem spolupracovaly s gymnaziální knihovnou. Je třeba zdůraznit, že Kavka byl jedním z prvních, kdo v Plzni a jejím nejbližším okolí rozšiřoval české knihy. Přesto ani Křepelka, ani Kavka národní citění v Plzni neroznítily. Obrozenecký živel byl před rokem 1816 minimální.⁴⁶

Morgensäuler byl prvním moderním plzeňským tiskařem. Roku 1787 navázal na renesanční slávu plzeňských tiskařů, když v domě na rohu náměstí a Dominikánské ulice otevřel vlastní tiskárnu. Po jeho smrti se roku 1816 vdova Morgensäulerová provdala za tiskaře Leopolda Reinera, který se stal oblíbeným knihkupcem a tiskařem. Tiskli u něho svá díla i profesori plzeňských škol. Po Reinerovi převzal dílnu a prosperující obchod jeho zeť Michael Schmid (Schmidt, Šmíd, 1807–1884), který dílnu přestěhoval do Školní ulice (později Fodermayerova, dnes Smetanova). Od něho ji koupil Hynek Schiebl, který vydával německé noviny, knihy i učebnice. Všichni zmínění tiskaři byli v úzkém kontaktu s plzeňskými školami, učiteli, vlastenci a obrozenci.⁴⁷

Ani Kavkovi ani Morgensäulerovi nešlo o osvětu, o rozvoj české či německé kultury. Byli to podnikatelé, kteří se snažili vydělávat a vystihli, co v Plzni chybí, či o co je zájem. Literaturu půjčovali za peníze (drobná díla, písně, modlitby, kratochvilná čtení apod.), jejich fondy neměly ani velkou kvalitu, ani velký rozsah.⁴⁸

7. Gymnázium a hlavní škola na konci 18. století

Milada Suchá uvádí, jak na přelomu 18. a 19. století vypadal klášter dominikánek přeměněný na školní budovu:

Poměry v budově byly hned na počátku velmi stísněné, neboť tu byla prakticky k dispozici pouze dvě křídla: severní a západní. V přízemí a v prvním patře bývalého kláštera byly umístěny třídy hlavní školy a v prvním poschodí ještě byty učitelů. Např. v roce 1795 navštěvovalo hlavní školu 607 dětí a učitelé se svými rodinami čítali dohromady 34 osob. V přízemí však bydleli ještě jiní nájemníci, jako správce budovy, hrobník, choralista a vážný, s rodinami v počtu 24 osob. Druhé patro bylo vyhrazeno gymnasiu, z něhož čtyři třídy měly okna do dvora (v západním křídle budovy); bydlelo tu také všech pět profesorů a prefekt a byl zde i přibýtek regenschorího. Tak se do kláštera určeného pro 27 jeptišek muselo

⁴⁶ O Morgensäulerově činnosti, jeho rodinné tiskárně a knihkupectví viz [Lá9], [V5], [V7] a [V11]. O Kavkově životě a díle viz [V6]. O významu Morgensäulerovy a Kavkovy knihovny, o knihovnách arciděkanského chrámu, františkánského kláštera viz [V14] a [Lá8], o knihovně arciděkanského chrámu, starých rukopisech a tiscích užívaných na plzeňské latinské škole viz [He3], o knihovnách církevních řádů v Plzni viz [Hč].

⁴⁷ Více viz [LPZ].

⁴⁸ Viz [S9].

vejít 796 lidí, připočteme-li ještě studenty. Dlouhé, prostorné, klenuté chodby, které za dob klášterních vracely ozvěnu tlumených kroků ojedinelých řeholnic, se nyní rozléhaly směsicí několika set dětských hlasů, neklidným šoupáním jejich botek o cihlové podlahy (prkna ještě dlouho nebyla ve všech místnostech) a zachycovaly vedle toho ruch ze dvora, kde bylo stále živo. V domě byla totiž městská váha a skladiště, na dvoře se nakládaly a vykládaly sudy, na nichž bednář mocným bušením upevňoval obruče, štípalo se dříví, protože všude se topilo dřívím (topení uhlím zavedeno až kolem roku 1800), byla tu pumpa, která asi při takovém počtu obyvatel málokdy zahálela a mezi tím vším se probíhaly pokřikující děti se svými hrami a štěkající psi. ([S6], s. 159)

Profesoři gymnázia i učitelé hlavní školy žádali o nápravu, prosili alespoň o vnitřní stavební úpravy, neboť třídy vznikly spojením obvykle dvou jeptišských cel. Do takto vytvořené třídy se však nevešla slušná tabule. Škola ve výše uvedeném stavu přežila dvě desetky let.

Prostory bývalého kláštera dominikánek byly brzy pro gymnázium a hlavní školu nedostatečné. Premonstráti proto začali uvažovat, zda hlavní školu neumístít někam jinam, resp. zda gymnázium nepřestěhovat do tepelského kláštera. Ani jedna varianta však nebyla realizovatelná. V Plzni nebyl pro hlavní školu žádný vhodný objekt a v klášteře v Teplé nebylo dost vhodných prostor, které by se daly v tuhých zimách vytopit a byly vhodné pro výuku a ubytování studentů. Navíc byl tepelský klášter špatně dopravně dostupný. Stísněné prostorové podmínky gymnázia bylo třeba urychleně řešit.⁴⁹

8. Vznik Filozofického ústavu

Chrysostomus Laurentius Pfrogner, nový opat tepelského kláštera, žádal roku 1801 *Studijní zemskou komisi* o zřízení *soukromého gymnasia* nebo *filosofických studií*, a to buď v klášteře v Teplé nebo v Plzni. Jednalo se mu zejména o přípravu mladých premonstrátů ke studiu na „vyšších“ univerzitních fakultách, uvažoval o obnovení zaniklé klášterní školy v Teplé. Pražská konzistoř 8. května 1802 rozhodla, aby vyjednávání vedl Pfrogner přímo s hejtmanem plzeňského kraje. Josef svobodný pán Dačický z Heslova (1748–1815), hejtman plzeňského kraje v letech 1799 až 1812, uvažoval o zřízení školy, která by byla veřejnosti dobře přístupná, prosazoval proto její umístění v Plzni. Doporučoval, aby výběr pedagogického sboru byl svěřen do rukou tepelských premonstrátů, kteří již několik let úspěšně vedli plzeňské gymnázium. S tímto řešením Pfrogner souhlasil.

Císařský reskript a nařízení arcibiskupského ordinariátu roku 1802 rozhodlo, že budou v Plzni zřízena dvouletá *filosofická studia* a péči nad nimi převezmou premonstráti z Teplé. Dohled nad těmito studiiemi měl mít biskup příslušné diecéze a nejvyšší dohled vídeňská *Studijní dvorská komise*.

⁴⁹ Viz [Je] a [Hr].

Dne 7. ledna roku 1804 byl tedy v Plzni zřízen dvouletý Filozofický ústav (též *lyceum* či *Philosophische Lehranstalt*).⁵⁰ Slavnostně otevřen byl 3. listopadu 1804 za účasti představitelů města, tepelských premonstrátů a církevních hodnostářů. Byl koncipován jako *dvouletá nadstavba* plzeňského pětiletého gymnázia, měl cíleně a intenzivně připravovat studenty k univerzitnímu studiu.⁵¹ Výuka byla zahájena 4. listopadu v soukromém domě Vojtěcha Hrůzy (dnes roh Veleslavínovy a Perlové ulice).⁵² Jednalo se o provizorium, od počátku bylo totiž rozhodnuto, že ústav bude sídlit v upraveném bývalém klášteře dominikánek. Krajský úřad požádal již 12. února 1804 opata Pfrognera o připomínky, které se měly stát podkladem stavebního projektu. Měl se též vyjádřit k zahájení výuky v náhradních prostorách. Pfrogner žádal, aby gymnázium a Filozofický ústav nebyly odděleny, neboť spojení umožní společné ubytování profesorů a případné suplování. Osnovy pro výuku na Filozofickém ústavu byly stanoveny až roku 1805.⁵³

Zdůrazněme, že německá krajská správa i vedení tepelského klášteřa roku 1804 zamítly zavedení výuky českého jazyka na gymnázium a Filozofickém ústavu, přestože mateřštinou většiny studentů byla čeština.⁵⁴

Ředitelem Filozofického ústavu (neboli vrchním inspektorem) se stal tepelský opat, který jmenoval profesory ústavu. Do roku 1806 zastával místo inspek-

⁵⁰ Filozofické ústavy měly být „přípravkou“ pro církevní studia, jejich absolvování bylo nutnou podmínkou pro přijetí do bohosloveckého semináře nebo na teologickou fakultu. Zásahu na jejich vzniku v Čechách má Maria Tadeáš hrabě z Trautmannsdorfu (1761–1819), biskup v Hradci Králové, a František Xaver Friese (1784–1856), piaristický provinciál. Požádali roku 1802 císaře Františka I. o obnovení filozofických studií v Litomyšli, která byla roku 1754 zrušena císařským dekretem nařizujícím, že laická veřejnost smí vyšší vzdělání získat pouze na univerzitách. Jejich žádosti bylo vyhověno 3. listopadu 1802. Další filozofické ústavy byly zřizovány na základě zákona z 2. dubna 1802. Více viz [Škj]. Do stejného časového období spadá v našich zemích založení dvouletých filozofických studií v Českých Budějovicích (1804), v Mostu (založena r. 1805, uzavřena r. 1821), v Mikulově (1806) a v Brně (1807).

⁵¹ Absolventi filozofických studií mohli ve studiích pokračovat v diecézních nebo klášterních seminářích; zájemci o studium práv a medicíny museli ještě absolvovat třetí ročník na filozofické fakultě, v němž byla pozornost zaměřena na latinské klasiky, náboženství a specializované předměty přírodních věd nebo na dějiny říše.

⁵² Do prvního ročníku se zapsalo 40 studentů; druhý byl otevřen až v následujícím roce.

⁵³ Důležitým pramenem pro poznání dějin Filozofického ústavu v Plzni je kronika *Geschichte der philos. Lehranstalt* ([FÚ], inv. č. 13b131), která zachycuje nejdůležitější události v jednotlivých školních rocích v období 1805 až 1839. Záznamy vedli profesori dějepisu, nejprve Ferdinand Kugler (1781–1856), poté Vincenc Graumann. Z tohoto zdroje vycházeli autoři prací o historii školy (viz např. [Ba1] a [Nw]). Kronika školy není stránková, je nutno se orientovat podle školních roků, které jsou obvykle zřetelně nadepisovány. Zápisy za jednotlivé školní roky jsou různě podrobné a různě dlouhé; nejpečlivější jsou vedeny v prvním desetiletí 19. století a ve třicátých letech; ve dvacátých letech jsou naopak poměrně stručné. Obvykle zachycují odchody, příchody a úmrtí profesorů, význačné události, změny apod. O vývoji Filozofického ústavu v Plzni vypovídají i spisy školy za období 1813 až 1849, které jsou uloženy v archivních složkách [Ch-10]. Dokládají snahu opatů i profesorů o povznesení výuky, budování knihovny, kabinetů, observatoře apod., snahu řešit problémy personálního charakteru (jmenování profesorů, suplování, vzdělávání, cestování, nemoc apod.), výsledky hospitací a výročních zkoušek.

⁵⁴ Více viz [Fe3].

tora opat Pfrogner. Usiloval mimo jiné o vybavení školy vhodnými pomůckami a měl úspěch. Od zemského výboru se mu podařilo získat příspěvek na vybavení fyzikálního kabinetu.

V prvním roce existence Filozofického ústavu vedli výuku pouze dva profesori – Lambert Hochberger (1747–1813) vyučoval matematiku a fyziku a Xaver Ludolf Heidler (1717–1837) praktickou a teoretickou filozofii a náboženství. Roku 1805 začal matematiku a fyziku vyučovat Bruno Handgretinger z Gräningu (†1813).⁵⁵ Pedagogický sbor postupně narůstal, byl tvořen výhradně premonstráty z Teplé. Všeobecný nedostatek učitelů způsobil, že až do roku 1808/1809 byly na Filozofickém ústavu vyučovány jen čtyři předměty – náboženství, matematika, fyzika a filozofie,⁵⁶ zcela chyběla výuka dějepisu a řečtiny. Teprve na důrazný pokyn *Českého zemského gubernia* byl profesorem dějepisu jmenován Ferdinand Kugler a suplováním řečtiny pověřen gymnaziální profesor Josef Stanislav Zauper (1784–1850).

9. Nová budova

Filozofický ústav využíval od svého vzniku prostory bývalého kláštera dominikánek a k ubytování profesorů plzeňské soukromé domy. Tato situace byla z mnoha důvodů nevyhovující a nadlouho neudržitelná. Opat Pfrogner začal vyjednávat s městem, požadoval vybudování vhodné a reprezentativní budovy, která by zaručovala mimo jiné i řádné hygienické podmínky.⁵⁷ Slíbil, že řád po odborné i finanční stránce zajistí pro Filozofický ústav vzdělané pedagogy, a tím zaručí kvalitu vzdělávání. Požadoval, aby město vybudovalo na své náklady novou školní budovu. Doporučoval, aby byla vystavena na klidném místě, aby byla prostorná, světlá, aby měla speciální učebnu pro výuku matematiky, kabinet pro fyzikální a přírodovědné pomůcky, samostatnou laboratoř pro chemii, velkou knihovnu, byt pro prefekta a osm bytů pro pedagogy. Jednání za město vedl Jan František Stehlík rytíř z Čeňkova a Treustadtu (1754–1820), původně jezuita, později, po zrušení řádu, právník, sekretář magistrátní rady a v letech 1800 až 1808 purkmistr Plzně.⁵⁸

⁵⁵ Viz [Sp2], [Mv2] a [Uá], viz též [Gr1], [Nw] a [Z4].

⁵⁶ Filozofie v tehdejší pojetí zahrnovala filozofii, morální filozofii, logiku, metafyziku a základy psychologie.

⁵⁷ Viz např. [ČBK], [DJM], [Fe3], [Hr] a [Wa].

⁵⁸ Viz <https://encyklopedie.plzen.eu/home-mup/?acc=osobnosti> [2.3.2022].

Zdůrazněme, že císař Josef II. zřídil roku 1783 tzv. regulované magistráty, do nichž mohli volit právoplatní měšťané. Vybírali ze seznamů, které schválilo zemské místodržitelství. Purkmistr byl volen obvykle na čtyři roky.

Dne 1. listopadu 1788 začal v Plzni pracovat nový magistrát, v jehož čele stál právnícky vzdělaný a úředně zkušný purkmistr, pět až šest radních a dva sekretáři. V letech 1788 až 1796 zastával funkci purkmistra František Strahl (†1796). Městská správa měla též soud první instance. Až do roku 1797 byli radní a purkmistr voleni zástupci cechů, od roku 1808 byla volba potvrzována císařským rozhodnutím. Viz [DB1]. V té době se na místě purkmistrů vystřídali Jan Tadeáš Tuschner (v letech 1796 až 1800), příslušník nejbohatší plzeňské rodiny, která vlastnila soukenickou manufakturu, a Jan František Stehlík rytíř z Čenkova a Treustadtu.

Situace byla v řadě směrů příznivá. Již od poloviny 18. století bylo jasné, že městské hradby nejsou v dobrém stavu a obranu města zajistit nemohou. Město bylo nutno modernizovat a rozšířit, neboť po zrušení nevolnictví (1781) se do něj začali stěhovat lidé z venkova.⁵⁹ Hradby překážely, jejich bourání u Litické brány začalo roku 1795, postupná demolice pokračovala zhruba do poloviny 19. století. Bouráním hradeb byly získány vhodné pozemky.⁶⁰

Jednání opata Pfrognera a Jana Františka Stehlíka byla úspěšná. V letech 1805 až 1808 byla pro účely Filozofického ústavu, gymnázia a hlavní školy ke klášteru dominikánek přistavěna překrásná klasicistní budova (dnes *Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje*). Nahoře na jejím průčelí je nápis *Philosophiae et humanitatis studio nec non prosteritati suae erexit senatus*

⁵⁹ Zrušení nevolnictví roku 1781 bylo výrazným impulzem pro sociální, hospodářský i kulturní rozvoj země. Poddaní se sice mohli svobodně ženit, stěhovat, posílat děti do učení a na studia, prodávat majetek a brát si půjčky, zůstala jim však pracovní povinnost, z níž se ovšem mohli vykoupit. Faktické osvobození přinesl až rok 1848, kdy byla definitivně zrušena robota, nové zemské a krajské zřízení nahradilo starou panskou správu. Nový občanský zákoník stav poddaný × vrchnost nahradil stavem občan × stát, který již byl prosazován od roku 1786 na základě obecného zákoníku občanského a trestního. Ten částečně zrušil panská privilegia, zavedl státní hejtmanskou správu, systém soudů apod. Poznamenejme, že pohyb obyvatel vedl též k novým požadavkům na důslednou evidenci obyvatelstva, dobytka, statků, půdy apod. pro potřeby státu a zejména armády. Důsledkem bylo např. založení státní policie (1782) a *Josefínský katastr* (1785). Evidence využívala i zavedené číslování domů (1770) a raabizací (1775), tj. první pokus o zrušení nevolnictví, a rozdělení parcel mezi drobné rolníky, kteří měli státu odvádět rentu.

⁶⁰ Informace o bourání bran, hradeb a zchátralých budov jsou rok po roce uvedeny v [Hr]. O proměnách města viz též [Bě1] a [Bě8].

Připomeňme, že již roku 1778 město jednalo o problému hradeb; výsledkem bylo rozhodnutí o jejich rekonstrukci. Pro velké náklady byly opraveny jen Říšská brána a Pražská brána a hradby v jejich blízkosti. Dne 22. 3. 1784 krajský plzeňský úřad povolil zrušit, neopravovat a případně zbořit rozpadající se hradby, materiál použít na stavbu mostu nebo rozprodat zájemcům. S bořením se začalo roku 1792 v areálu bývalého kláštera dominikánů a pokračovalo roku 1795 na Pražském předměstí. Více viz [DB1], s. 71–72.

Severní města fortifikačními stavbami (hradby, brány, bastiony, příkopy apod.) přehledně ukazuje plán Plzně a nejbližšího okolí (*Situationsplan der königl. Kreisstadt Pilsen ...*) z roku 1781. Kolorovanou perokresbu vytvořila skupina frekventantů zeměměřického výcviku pod vedením hejtmána Kitteliho a velitele Leopolda Lorenze hraběte von Strasolda, pozdějšího říšského podmaršálka a majitele 27. štyrského pěšího pluku. Jména všech frekventantů kurzu jsou na plánu uvedena vpravo dole. Plán podrobně zachycuje fortifikace, terén, vodní síť, komunikace, hradby, kláštery, kostely a hřbitovy, méně podrobně výstavbu v centru města. Schematicky je zakreslen pás zeleně a tzv. *lufthausů* zámožných měšťanů za hradbami. Více viz [Ši], mapa č. 10.

Obrovskou proměnu města dokládá rukopisný plán Plzně s předměstími (*Situationsplan der Koeniglichen Kreis Stadt Pilsen ...*) z roku 1821 (kolorovaná kresba perem), kterou na základě vlastních měření vytvořil městský úředník Josef z Tošenovic. Je považován za nejlepší, nejbohatší, nejestetičtější a nejpresnější plán Plzně před tzv. stabilním katastrem. Autor na základě vlastních zkoumání rozlišil typy staveb, přesně zakreslil význačné stavby, schematicky ty méně důležité, vepsal čísla pozemků (někdy i s výměrou), vyznačil parky, pole, louky, stromořadí, vodní plochy a cesty, zachytil i vznikající předměstí. Budovu Filozofického ústavu chápal jako důležitou, označil ji slovem *Liceum*, neopomněl zachytit i její botanic-kou zahradu – je zřetelně patrná před jižním průčelím stavby na místě zasypaného hradního příkopu. Viz [Ši], mapa č. 12.

populusque Pilsnensis (Pro studium filozofie a humanitních věd, jakož i svým budoucím postavila rada a obec plzeňská). Šimon Michael Schell,⁶¹ stavitel budovy, zdařile propojil nový trakt se starou částí kláštera dominikánek. Schellova budovatelská práce je charakterizována takto:

Jižní křídlo budovy je mladší ... Adaptace nebyla jednoduchou záležitostí a stavitel prozíravě vystihl budoucí orientaci městské frekvence. Situoval přístavbu na plochu mezi původní jižní trakt kláštera a městskou hradbu, na niž byla přímo postavena vnější zeď průčelí. Přitom byla využita a do stavby pojata i bývalá střední věž Lítické brány (Branka). Jako její architektonická protiváha byla symetricky dostavěna nová věž na západní straně křídla budovy. Pro zvýšení dojmu vystupuje z dominanty průčelí mohutný střední rizalit, jehož obloukový štít nese znak města Plzně a nástavec s rovnou římsou nad štítem se zlateným latinským nápisem ...

Složitější bylo řešení vnitřní dvorní fasády, která sice nebyla a není vystavena pohledům veřejnosti, ale bylo nutno se i s tímto problémem vyrovnat. Dělicí čára mezi původním jádrem a novou přístavbou je neznatelná. Zřetelně vystupuje jen vlastní hmota jižního křídla. Na severní, východní a jižní straně zapadají okna do obloukovitých výklenků, a tak činí dojem zaplněných arkád. Jednotnost celku zvyšují vnitřní okružní chodby probíhající nad sebou ve všech patrech.

Přístavba byla úspěšně dokončena a odevzdána svému účelu v roce 1808.

([Km], s. 201–202)⁶²

Schellova přestavba se dotkla zejména jižního křídla kláštera dominikánek, které se zbouráním hradeb otevřelo slunci. Budova plzeňského Filozofického ústavu se stala první plzeňskou stavbou, která měla hlavní průčelí otočené ven z vnitřního města, tj. do prostoru zbouraných hradeb.⁶³ Do komplexu se stále vstupovalo dvěma portály z Jeptišské ulice (dnes Bezručovy), které byly součástí kláštera dominikánek. Na jižní straně budovy byla umístěna deska s informací o nadmořské výšce; dnes je poškozena sprejery a málokdo si jí všimne. V českém a německém jazyce udává nadmořskou výšku:

317,8140 metrů nad mořem Adr.

317,8140 Meter über den Adria

⁶¹ Šimon Michael Schell (též Šel) byl tzv. „knižecím Auerspergským baumistrem“, jeho vnukem byl MUDr. Vilém Šel (1830–1912), první starosta plzeňského Sokola.

Stavební proměny Plzně v klasicistním stylu a význam Schellovy přestavby kláštera dominikánek srozumitelně a přehledně popisuje J. Kovář v [Kř1]. Všimá si empirických úprav některých domů a zejména výstavby budovy Filozofického ústavu, plzeňského divadla, Síně přátelství na Lochotíně, kamerálního úřadu, kasáren či městské věznice. Zdůrazníme, že výše uvedené stavby vznikaly později než velkolepě pojatá budova Filozofického ústavu.

⁶² Mnohé prameny uvádějí jako rok ukončení stavby rok 1809.

Doplňme pro zajímavost, že město v souvislosti s budováním a zařizováním gymnázia a Filozofického ústavu vynaložilo značné částky: 1804: 7 573 zl. 54 kr., 1805: 10 840 zl. 34 kr., 1806: 3 989 zl. 33,5 kr. (výstavba a vybavení), 1810: 1 392 zl. 35 kr., 1811: 4 622 zl. 52 kr. (další úpravy a vybavení). Viz [Hr], s. 280, 281, 286, 288. V [S6] je na s. 161–162 podrobně zachycen proces stavby budovy od zasypaní příkopů až po popis hotové stavby.

⁶³ Viz [ML], s. 87–91.

Údaj dnes není aktuální, neboť odpovídá starému rakouskému měření, které se vztahovalo k hladině Jadranu; dnes udáváme nadmořskou výšku vzhledem k hladině Baltu.⁶⁴ Bývalá Litická brána, původně součást městských hradeb, byla roku 1804 již z větší části zbořena, její zbytky byly vtipně využity jako základ jedné věže gymnázia (dnes tzv. Branka).⁶⁵

Nová rozsáhlá budova odpovídala požadavkům opata Pfrognera. Měla pěkné byty pro profesory, dostatek učeben, velký sál pro shromáždění všech studentů a učitelů (aula), školní kostel (tj. kostel sv. Anny rekonstruovaný pro potřeby školy v letech 1856, 1885 a 1914), samostatnou učebnu pro matematiku, samostatnou učebnu pro fyziku a fyzikální kabinet, chemickou laboratoř a velký prostor pro knihovnu.

K původní gymnaziální budově kromě hlučného a nepříliš půvabného vnitřního nádvoří patřila i zahrada, která se nacházela před jižním průčelím a roku 1817 byla opatřena dřevěnou hradbou.⁶⁶ Na konci čtyřicátých let 19. století byla zrušena, užívána jako vojenské cvičiště. Studenti a profesori tak přišli o své oblíbené zákoutí.⁶⁷ Volné prostranství před částí jižního křídla budovy bylo označováno jako *parádní plac*. Později vzniklo v místech zlikvidovaného opevnění, zrušené zahrady a zaniklého vojenského cvičiště oblíbené městské parkové korzo se stromořadím, ještě později byl tento prostor přeměněn v park. Dnes jsou na tomto místě Smetanovy sady.

Mohutná budova gymnázia a Filozofického ústavu se stala výraznou dominantou města.⁶⁸

Na poměrně rychlém a zdárném dokončení budovy měl velký podíl Emanuel David (1773–1845), který byl v letech 1809 až 1828 purkmistrem.⁶⁹ Město

⁶⁴ Viz [HMa].

⁶⁵ V Brance býval malý obchůdek s rozmanitým zbožím (pečivo, cukrovinky, ovoce, svíčky apod.), který s oblibou navštěvovali studenti. Později tam bylo možno koupit noviny a cigarety. Viz [HMa], s. 16.

⁶⁶ Jednalo se o tzv. *školní botanickou zahradu*, která byla zřízena z podnětu císaře Františka I. po jeho návštěvě Plzně. Svoji úlohu plnila až do roku 1844. Více viz [Lá13] a [ML].

⁶⁷ Se zasypáváním příkopů a budováním tzv. promenády se začalo v listopadu roku 1845 v prostoru dnešních Kopeckého sadů.

⁶⁸ Význam premonstrátů pro chod plzeňského gymnázia a Filozofického ústavu připomněl článek *Pilsen* [6]. Zdůrazňuje rozsáhlost školní budovy, která se stala zajímavým vzdělávacím centrem a výraznou dominantou města.

⁶⁹ Viz <https://encyklopedie.plzen.eu/home-mup/?acc=osobnosti> [4.5.2022] a též [Lá9]. Připomeňme, že Emanuel David v letech 1816 a 1817 pečoval o městskou chudinu, pro kterou zajistil levný kvalitní chléb a tzv. rumfordskou polévku. Tím se Plzeň vyhnula důsledkům „epidemie“ hladu. Jako starosta psal a pronášel při nejrůznějších příležitostech verše na oslavu osobností (viz např. *Hymne zur Geburtsfeier Franz des Ersten, Pilsen am 12. Hornung 1820, Pilsen Stimme a Dankgeföhle na oslavu návštěvy korunního prince Ferdinanda v Plzni v červnu roku 1824, Weihe zur glorreichen Geburtstage Sr. Majestät Franz des I. am 12. Hornung 1827*) či na oslavu různých akcí (např. *Hlas Plzeňských na den Instalacy y Infulacy nového důstogného Pana arcyděkana Frantjsska Bleila v přítomnosti P. T. Geho Knjžecýj Milosti neydůstogněgssjho Pána, Pana Wácslawa Leopolda Chlumčanskýho Rytíře*

provedl obtížným časem za Metternichovy vlády, připravil půdu pro následný rozvoj města, podporoval rozvoj plzeňského školství a kultury. Za jeho působení sice bourání městských hradeb a rozšiřování města příliš nepokročilo, byly však dokončeny starší velké projekty (budova Filozofického ústavu a kasárna na Říšském předměstí).⁷⁰ Davidův přínos Plzni vystihují tato slova:

Osvícenský purkmistr Emanuel David (1809–1828), spolu se svým rádcem prof. Dr. Vojt. Sedláčkem kladou zde první základy k obrozenému národnímu životu a pronikavý duch pozdějšího Martina Kopeckého (1828–1850), doplňuje je hospodářskou reorganizací, která umožnila povznést se městu v následující době až k nymějššímu velkolepému rozmachu. ([Lá10], s. 44)

Davidův význam pro rozvoj plzeňských škol všech stupňů charakterizuje Miloslav Bělohávek:

... Roku 1809 se do čela města dostal Emanuel David, muž inteligentní a literárně nadaný, který se snažil Plzeň zvelebit a přál mnoha kulturním podnikům. Za něho se zejména zdárně rozvíjelo plzeňské školství. V hospodářském životě mu však scházela iniciativa. ([Bě4], s. 24)

10. Plzeň na počátku 19. století

Situaci v Plzni na počátku 19. století ovlivnily války tzv. čtvrté koalice (1806 až 1807), která vznikla na jaře roku 1806 a spojila Prusko, Rusko a Anglii v boji proti Napoleonovi. Velká část bojů probíhala na území Saska a Pruska. Neméně dramatické byly i války tzv. páté koalice (1809), které postihly území Bavorska, Tyrolska, Rakouska a Moravy. Problémy přinesly i boje tzv. šesté koalice (1812 až 1814), které zasáhly území Pruska, Saska, Čech a Francie. Války měly negativní vliv na hospodářský, politický, demografický, sociální i kulturní vývoj nejenom přímo zasažených oblastí.⁷¹

---

z Přestawlk a Chlumčan, z boží milosti Arcybiskupa Pražského a t. d. dne 9tého Května 1824. Obětováno od měšťanosty Emanuela Dawida). Některé jeho básně vyšly jako samostatné tisky, některé byly přetištěny v [Hr].

⁷⁰ Dominantou plzeňského Říšského předměstí byla tzv. kasárna 35. pěšího pluku, která byla podle projektu architekta Martina Kottnauera vystavěna v letech 1821 až 1826 na náklady plzeňských právovárečníků. O výstavbě bylo rozhodnuto již roku 1820, aby vojsko nemuselo být ubytováno v domech měšťanů, neboť to obyvatele značně obtěžovalo a finančně vyčerpávalo. Stavba byla slavnostně předána armádě 5. října 1826. Jednalo se o osově symetrický klasicistní třípodlažní blok, který byl hlavním průčelím s trojúhelníkovým štítem obrácen do hlavní třídy. Uprostřed bloku bylo arkádové nádvoří s velkým cvičišťem. Armáda budovu užívala do čtyřicátých let 20. století. Zbořena byla roku 1969, dnes je na jejím místě křižovatka a parkoviště. Více viz [Sv], s. 111, [MW], s. 52–67, [MK1], s. 109–111, [BM], s. 47, a [HMa], s. 101.

Připomeňme, že Plzeň byla důležitým posádkovým městem, neboť byla domovem 35. pěšího polního pluku, který byl založen roku 1683 v sedmihradské Sibině. V Plzni sídlil od roku 1771, výrazně přispíval k hospodářskému i kulturnímu rozvoji města. Jeho důstojníci se intenzivně zapojovali do života města v kladném i záporném smyslu. Pluk byl nasazen takřka ve všech významných bojích, proslavil se v časech první světové války.

⁷¹ Stručný přehled průběhu napoleonských válek je on-line dostupný na adrese

Plzeňané války citlivě vnímali, neboť Plzeň byla posádkovým městem 35. polního pěšího pluku. Sledovali a prožívali odvody, války s Napoleonem, problémy se stravováním, průchody vojsk, péči o zraněné apod. Na mnohém se město muselo finančně podílet.

Na počátku 19. století velmi negativně ovlivnil hospodaření města rakouský státní bankrot roku 1811. Josef hrabě Wallis, prezident rakouské dvorské komory ve Vídni, vyhlásil 15. března 1811 osmdesátiprocentní úpadek jako důsledek vyčerpání země při napoleonských válkách. Občané tak ze dne na den přišli o čtyři pětiny movitého majetku (peníze, cenné papíry, kapitál). Nedotčeny zůstaly nemovitosti (domy, půda, louky, lesy, stroje, zboží, zásoby). Hospodářská deprese způsobená státním bankrotem odezněla až ve dvacátých letech. Po ní nastalo oživení řemesel, obchodu, trhů i manufakturní výroby.

Ve dnech 7. až 8. června 1812 navštívil Plzeň císař František I., který konal inspekční cestu po říši a zajímal se o vybavení a zázemí 35. pěšího polního pluku a jeho připravenost k boji.

V letech 1813 a 1814 městem prošla saská vojska, která směřovala ku Praze, roku 1814 ruská vojska na tažení do Francie a o rok později ruská vojska vracující se z válek ve Francii. Město se muselo vyrovnat s jejich potřebami.⁷²

V roce 1820 bylo v Plzni 524 domů (322 ve vnitřním městě, 52 na Pražském, 70 na Říšském a 80 na Saském předměstí), žilo v nich 7 580 obyvatel (4 670 ve vnitřním městě, 750, resp. 1 000, resp. 1 060 na výše uvedených předměstích).⁷³

První pokusy o národní obrození v prvním desetiletí 19. století byly přijímány s rozpaky a malým porozuměním, město bylo německy orientované.

11. Gymnázium a Filozofický ústav na počátku 19. století

Financování plzeňského Filozofického ústavu bylo komplikované. Hlavním zdrojem příjmů bylo školné ve výši 18 zlatých ročně od každého imatrikulaného studenta.⁷⁴ Do příjmů Filozofického ústavu obvykle ještě spadaly příspěvky od biskupů a diecézních prelátů; směřovaly na přilepšenou profesorům,⁷⁵ na stipendia nemajetných žáků a na nákup knih. Na chod školy přispívalo město i premonstráti z Teplé.

https://cs.wikipedia.org/wiki/Napoleonské_války [3.7.2022].

⁷² Miloslav Bělohávek uvádí, že 8. až 15. června 1815 prošla Plzní ruská armáda (46 884 mužů), pro kterou muselo město zajistit do značné míry stravu a ubytování. Viz [Bě5].

⁷³ Viz [Stj4].

⁷⁴ Z rozhodnutí císaře Josefa II. platili stejné školné od roku 1784 studenti filozofických fakult. Roku 1831 bylo zvýšeno o dva zlaté (příspěvek na vytápění, úklid a provoz školní budovy).

⁷⁵ Platy profesorů na lyceích závisely na počtu odučených let a místě působnosti. „Na venkově“ to bylo 800 zlatých, 900 zlatých nebo 1 000 zlatých, v sídle univerzity 1 000 zlatých, 1 100 zlatých, 1 200 zlatých, ve Vídni 1 100 zlatých, 1 300 zlatých, 1 500 zlatých. Katecheti měli jednotný plat 600 zlatých bez navyšování, duchovní měli roční plat o 200 zlatých menší než laičtí profesori.

Roku 1808 nastaly změny v organizaci výuky, neboť byl na gymnáziu zaveden *system odborných učitelů* pro zeměpis a dějepis a pro matematiku a fyziku.⁷⁶ Na škole nyní působil prefekt, katecheta, který vyučoval ve všech třídách náboženství, dva odborní profesori, dále profesor latiny, profesor řečtiny a profesor vyučující v humanitních třídách. Profesorský sbor nenarostl, došlo pouze k přerozdělení výuky s ohledem na schopnosti a specializaci pedagogů. Tento systém vydržel až do roku 1819. Snaha zavést specializaci pedagogů na jednotlivé předměty se nesetkala v *Rakouské říši* s pozitivní odezvou.

Z užívání nové budovy se premonstráti a jejich žáci, tj. studenti gymnázia a Filozofického ústavu, dlouho neradovali, neboť v dubnu roku 1809 byla výuka přerušena. V Bavorsku zuřila válka, francouzská vojska pronásledovala rakouskou armádu až do oblasti Klenčí a Klatov a budova školy byla přeměněna na lazaret pro vojáky raněné v bitvě u Řezna. Jednalo se o tzv. druhou plzeňskou vojenskou nemocnici.⁷⁷ Mezi důležitými událostmi zaznamenanými v pamětech města jsou k roku 1809 uvedena tato slova:

Roku 1809. byly veškeré školní místnosti v budově gymnasiální za tou příčinou upraveny, aby sloužiti mohly za nemocnici pro vojiny ve válce poraněné. ([Hr], s. 285)

Studenti dostali na dva týdny prázdniny, mezitím byly rychle pronajaty místnosti v soukromých domech a zapůjčeny prostory ve františkánském klášteře. Výuka probíhala v těchto improvizovaných třídách až do konce školního roku a po celý následující rok. Napoleonskými válkami město přímo zasaženo nebylo, válečné důsledky však na ně dopadly, muselo se mimo jiné postarat o výživu a ubytování více než sedmi stovek francouzských zajatců.

V budově školy byla výuka obnovena až v listopadu roku 1810. V městských knihách je k začátku roku 1811 poznamenáno:

... a byla v tom roku také nemocnice pro zraněné vojáky ze škol odstraněna a místnosti pro vyučování opět upraveny. ([Hr], s. 288)

Tímto nelehkým časem školu provedl gymnaziální prefekt Evermod Ardelt, kterého roku 1812 vystřídal Josef Benedikt Steinhauer.⁷⁸ Profesorský sbor gymnázia rozšířil roku 1809 Josef Stanislav Zauper, latinář a řečtinář, o rok později přišel na Filozofický ústav Josef Vojtěch Sedláček, profesor matematiky a řečtiny. Roku 1811 rozšířil gymnaziální sbor Prokop Minikati (též Mincati, 1787–1865), který se snažil o vlastenecké probuzení studentů i města, narazil však na problémy, jak ukazují následující slova:

⁷⁶ Dochoval se soupis instrukcí z 27. prosince 1806 (38 stran a 3 tabulky), který nově upravoval práva a povinnosti prefekta, profesorů jednotlivých předmětů a tříd, kontrolu žáků, sboru i školy, užívání pomůcek a učebnic, hodnocení studentů a organizaci všech zkoušek ([NSG], karton č. 1557).

⁷⁷ V Plzni již od roku 1802 pracoval vojenský špitál zřízený v bývalém mužském dominikánském klášteře, který však kapacitně nepostačoval. Viz [BD1], s. 59–60.

⁷⁸ Evermod Ardelt († 1828) převzal roku 1809 místo prefekta po dominikánovi Emanuelu Schauerovi. Ardelt byl původně gymnaziálním katechetou. Nebyl příliš nakloněn české kultuře a jiným novotám. Roku 1811 na svoji pozici rezignoval a stal se děkanem v Teplé.

... Pražan Prokop Minikati, který již v prvních letech svého plzeňského působení poctivě a nehlučně, ale vytrvale vyhledával styky s lidmi, české věci věrnými v Plzni, jež snažil se utvrzovati v jich lásce k mateřštině a v jich národním uvědomění. Za to arci nedostalo se mu valných děků z kláštera. Dobromyslný, ale povahově trochu passivní ten řádový kněz ustoupil pak nátlaku naň činěnému a vzdal se své povzbuzující činnosti, načež upadl v zapomnění, takže úmrtí jeho (1865) nevyvolalo v Plzni valného ohlasu, ačkoli byl svého času jmenován čestným měšťanem. ([Sc52], s. 45)

Minikatiho pokus o rozprůdění českého obrození v Plzni narazil na nezáměr kolegů ve sboru, studentů i Plzeňanů. Roku 1811 v Plzni ještě nenazrála obrozenecká doba a Minikati patrně nebyl typickým buditelem, který by nadšeně podněcoval k aktivitám.

Prokop Minikati však byl velkým sběratelem minerálů⁷⁹ a podporovatelem *Wlastenského museum*. Vyučoval matematiku, fyziku a gramatiku. Od roku 1809 byl členem Tepelské premonstrátské kanonie. V letech 1811 až 1857 byl gymnaziálním profesorem, v letech 1850 až 1857 tzv. rektorem profesorské koleje v Plzni. Roku 1857 obdržel za čtyři desetiletí pedagogické práce zlatý záslužný kříž s korunou, který mu byl slavnostně předán v únoru 1858. Při příležitosti penzionování byl jmenován čestným občanem Plzně. Na odpočinek odešel do tepelského kláštera. Není jasné, jaký byl jeho vztah k Josefu Vojtěchu Sedláčkovi a Josefu Františku Smetanovi, kteří v buditeckých a osvětových aktivitách výrazně uspěli.⁸⁰

Minikati je patrně autorem rukopisu *Euklids Elemente, die ersten vier Bücher*, který je uložen v *Národní knihovně* v Praze pod signaturou Teplá b36. Rukopis obsahuje tištěný text čtyř knih Eukleidových *Základů*,⁸¹ který je doplněn vevázanými stránkami s ručně psanými komentáři, poznámkami, alternativními postupy, novými obrázky apod. Autorství je stanoveno na základě *ex libris*, na kterém je uvedeno *Prokopii Minikati m. p. Profess. Math. O. Praem. Can. Tepl.* Není jasné, zda rukopis sloužil k výuce matematiky na plzeňském gymnáziu. Víme, že geometrie se v té době na gymnáziích vyučovala německy podle vydání *Euklidis Elemente. Die ersten vier Bücher*,⁸² které však v tepelské knihovně není. Je v ní však slavné vydání *Euklids Elemente. Das erste bis zum sechsten, sammt dem elften und zwelften Buch. Aufs neue aus dem griechischen uebersetzt von Johann Karl Friedrich Hauff*.⁸³ Minikatiho rukopis obsahuje řadu příkladů, obrázků a výpočtů. Lze ho považovat za přípravný

⁷⁹ Minikati založil nevelkou školní sbírku minerálů, která byla postupně rozšiřována. Viz [Sc33], s. 16.

⁸⁰ O P. Minikati viz [Sc33], s. 16, a [Goo], 1. svazek, s. 594. Viz též [BB6].

⁸¹ Jedná se o vydání *Euklids Elemente. Die ersten vier Bücher*, Wien, Gedruckt mit Elden v. Trattnerschen Schriften, 1807, 131 stran.

⁸² Wien, in Verlagsgewölbe des k. k. Schulbücher-Verschleisses bey St. Anna in der Johannis-Gasse, 1808, 150 stran.

⁸³ Zweyte verbesserte und mit einer neuen Parallelen-theorie vermehrte Auflage. Marburg in der neuen Academischen Buchhandlung, 1807, 53+369 stran. V tepelské knihovně je toto vydání katalogizováno pod signaturou b¹ 134.

studijní text vzdělaného učitele.⁸⁴ Je jedním z deseti rukopisů obsahujících text části Eukleidových *Základů*, který se do dnešních dnů dochoval na území České republiky; současně je jediným rukopisem částečně psaným v německém jazyce.⁸⁵

Studijní dvorská komise vydala 9. října 1812 dekret, kterým se měli řídit prefekti všech filozofických ústavů. Bylo doporučeno, aby ve zprávách o pedagogickém sboru nebylo u jednotlivých učitelů udáváno, že ovládají latinský a německý jazyk, neboť to je samozřejmé, a nebyla uváděna znalost češtiny, neboť to není podstatná informace. Český jazyk a česká kultura neměly být na školách propagovány.

Dopad změn souvisejících se zavedením systému odborných učitelů pro výuku na gymnáziu a nejrůznějších nařízení pro výuku na Filozofickém ústavu dokládá článek [Led] z roku 1917, který stručně připomíná historii obou škol v letech 1778 až 1812. Nejprve vyzdvihuje pedagogické působení Franze Xavera Niemečka (Němečka) a roli opata Reitenbergra při vzniku Filozofického ústavu. Následně oslavuje vznik německého školství v Plzni, které nahradilo staré školství latinské. Zajímavou částí Ledererova článku je zachycení pedagogického sboru obou škol v roce 1812.

Ředitelem Filozofického ústavu byl Kašpar (Caspar) Ignác Miessner (1752–1830), doktor filozofie a člen premonstrátského řádu,⁸⁶ Ferdinand Kugler vyučoval náboženství a světové dějiny, Xaver Ludolf Heidler psychologii, logiku, metafyziku, morální filozofii a základy práva, Simon Klinger řečtinu, Vojtěch Sedláček matematiku (*reine Mathematik acht Stunden wöchentlich in lateinischer Sprache!*) a Bruno Handgretinger z Gräningu fyziku a aplikovanou matematiku (*Experimentalphysik und angewandte Mathematik, acht Stunden in lateinischer Sprache*). Roku 1812 se tedy matematika a fyzika v Plzni vyučovala ještě latinsky. Prefektem gymnázia byl Josef Benedikt Steinhauser, katechetou Marian Josef Heidl. Simon Klinger učil ve třetí gramatikální třídě a navíc řečtinu, Heinrich Köhler měl na starosti první a druhou gramatikální třídu, Josef Stanislav Zauper obě humanitní třídy, Prokop Minikati geometrii, matematiku, přírodní vědy a jejich historii, Ambros Streith zeměpis a dějepis.

Všichni profesori byli silně vytíženi, například profesor Klinger učil na obou školách, neboť v Plzni nebyl dostatek pedagogů. Situaci bylo nutno řešit, řád však dával přednost obsadit místa „svými silami“, tj. muselo se vyčkat na nového absolventa pražské univerzity.⁸⁷ Z výše zmíněného přehledu vyučujících

⁸⁴ O rukopisu viz M. Nentwich: *Verzeichnis der Handschriften der Bibliothek der Stiftes Tepl, Zweyter Teil, Egerland, Marienbad*, 1925, s. 205–258, viz s. 245. O významu Eukleidových *Základů*, jejich cestě světem, tiscích a překladech do národních jazyků viz [BĚ3].

⁸⁵ Prvních osm nejstarších rukopisů je psáno v latině 10./11. až 16. století, desátý je v českém jazyce (80. léta 19. století). Podrobnější rozbor obsahu rukopisu je v [BB6].

⁸⁶ O Miessnerově životě a pedagogickém působení viz [Goo], 1. svazek, s. 587–588.

⁸⁷ Ledererův článek z roku 1917 vznikl na základě textu A. Dolla uveřejněného roku 1812 v *Annalen der Literatur und Kunst in dem Österreichischen Kaiserthume*, Band 3, Wien, 1812, s. 269–278. Není jasné, proč byl v roce 1917 otištěn; zdá se, že měl za války připomenout slávu pohasínajícího německého plzeňského premonstrátského gymnázia. Autor

je jasné, že předpisy pro konání výuky nebyly ani striktně vyžadované, ani dodržované.

Roku 1815 gymnázium opustil poslední světský profesor; profesorský sbor tvořil prefekt, pět profesorů a katecheta (všichni byli členy premonstrátské komunity z Teplé). Řízením gymnázia byl pověřen tepelský opat, který se účastnil všech zkoušek. Každodenní chod školy vedl prefekt. V letech 1818 až 1819 došlo ke sporu mezi Kašparem Ignácem Miessnerem, *direktorem nad gymnaziálními studiiemi a lycei* (tj. nad filozofickými ústavami), a tepelským opatem Reitenbergem. Miessner jednak nesouhlasil se jmenováním J. B. Steinhausra prefektem gymnázia, jednak si přál, aby do chodu školy méně zasahovala církev, řád i stát. Opat si však do svých pravomocí nedal mluvit. Roku 1821 vznikl druhý závažný problém. Pražská konzistoř jmenovala plzeňského arciděkana Tomáše Kordíka náboženským komisařem pro Filozofický ústav a gymnázium. Měl dohlížet na výchovu studentů, dbát na řádnou výuku náboženství a být přítomen u všech zkoušek z náboženství. Vyvolalo to značný odpor profesorů, Kordík proto na školu příliš nedocházel.

Je třeba zdůraznit, že Filozofický ústav sice navazoval na gymnázium, byl však zcela samostatnou školou. S gymnáziem nebýval ani výrazněji personálně propojen, využíval jen občasné výpomoci gymnaziálních profesorů. Místa na ústavu byla v letech 1804 až 1849 obsazována výhradně premonstráty. Někteří profesori plzeňského gymnázia a Filozofického ústavu chápali své pedagogické působení jako přestupní stanici na cestě k církevním postům. Jakmile se jim naskytla možnost, odcházeli na fary ve správě tepelských premonstrátů.⁸⁸

Výuka na Filozofickém ústavu se nejprve řídila osnovami z roku 1805. Ty předepisovaly v první třídě (tzv. *logice*) i ve druhé třídě (tzv. *fyzice*) výuku v rozsahu 18 hodin týdně. V první třídě se učilo náboženství (2 hodiny), filozofie (4 hodiny), matematika (8 hodin), dějepis (3 hodiny) a řečtina (1 hodina). Ve druhé třídě se učilo náboženství (2 hodiny), metafyzika a filozofie (4 hodiny), fyzika (8 hodin), dějepis (3 hodiny) a řečtina (1 hodina). Velký prostor byl tedy věnován matematice, fyzice (a přírodním vědám) a dějepisu. Studenti mohli v případě zájmu navštěvovat volitelné předměty, mezi něž patřily přírodopis zaměřený na lesnictví, zemědělství a hospodářství, estetika, pedagogika, dějiny umění, numismatika, astronomie a moderní jazyky. Výuka filozofie, fyziky a matematiky probíhala latinsky, ostatní předměty byly vyučovány německy.

12. Gymnázium a Filozofický ústav ve 20. letech 19. století

Od školního roku 1819/1820 nastala v organizaci plzeňského gymnázia výrazná změna. Škola byla přeměněna na šestitřídní, čímž se splnil sen premonstrátů. Na škole nyní působil prefekt, šest třídních profesorů a katecheta. Nižší stupeň školy tvořily čtyři *gramatikální* třídy, vyšší stupeň dvě *humanitní*

v uveřejňování článků o historii plzeňských škol nepokračoval.

⁸⁸ Např. roku 1817 odešel Xaver Ludolf Heidler do Litic, roku 1821 Simon Klinger do Dobřan a roku 1830 Michael Antonín Tschamler do Teplé.

třídy. Současně byl zrušen systém odborných učitelů. Třídní učitel vyučoval všem předmětům (kromě náboženství), postupoval s žáky od první do čtvrté třídy, na vyšším stupni od páté do šesté třídy. Tento systém vydržel až do roku 1849.⁸⁹

Ve dnech 15. až 17. června 1820 Plzeň přivítala císaře Františka I., císařovnu Karolínu Augustu a princeznu Marii Klementinu ze Salerna. Císař se zajímal o plzeňské školy, prohlédl si i budovu gymnázia a Filozofického ústavu. V plzeňských pamětech je návštěva císaře popsána takto:

... Pak navštívil Jeho Jasnost císař pán lyceum, gymnasium i školy normální. U příchodu byl JJ. v domě školním jmenem sboru professorského od ředitele filozofického ústavu pokornou řečí přivítán; po té prohlédl Jeho Jasnost školy gymnasiální, kdež přicházejí do tříd a odcházejí z nich hlučným „vivat“ pozdravován byl. Posléze navštívil také onu krásnou sňh, v níž byly obrazy všech učených Čechů v Plzni rodilých a v jejich středu obraz Jeho Jasnosti pod baldachynem se stkvěl. Zde Jeho Jasnost od několika gymnasiálních žáků ku příchodu Jeho Jasnosti vypracované básně přijati ráčil. S knihovnou, jež přičiněním p. praefekta v osmi letech od 600 na 3 000 svazků vzrostla, byl Jeho Jasnost nejvýše spokojen. Z knihovny odebral se Jeho Jasnost do posluchárny fyziky, kdežto několik posluchačů filosofie Jeho C. Král. Jasnosti básně v jazyku latinském, německém, a českém podali, které s největší vlídností a milostí přijaty byly. ([Hr], s. 305–306)

V průběhu dvacátých let 19. století začaly narůstat obavy, že by výše uvedený typ odborné výuky mohl vést k proticírkevnímu a možná i protihabsburskému smýšlení a náladám. Roku 1821 byla zavedena povinná zpověď pro všechny žáky gymnázia i Filozofického ústavu. Současně bylo na obou školách omezeno *studium privatistů*.

Roku 1824 byly upraveny osnovy výuky na filozofických ústavech. V první třídě byla výuka omezena na 16 hodin, ve druhé na 15 hodin týdně. V první se vyučovalo náboženství (2 hodiny), filozofie (5 hodin), matematika (7 hodin) a latina (2 hodiny), ve druhé náboženství (2 hodiny), filozofie (3 hodiny), fyzika (8 hodin) a latina (2 hodiny). Současně byly zavedeny nepovinné opakovací hodiny, které se konaly ve volném čase profesorů a studentů a byly neplacené. Plzeňští premonstráti vedli v první třídě nepovinné hodiny přírodopisu a ve druhé třídě mimořádné hodiny dějepisu, které byly hojně navštěvované. Je zajímavé, že většinu této nepovinné výuky organizovali premonstráti českého původu, resp. s českými kořeny nebo s pozitivním vztahem k českému jazyku.⁹⁰

⁸⁹ Vývoj školy, proměny výuky a dopad jednotlivých nařízení zachycuje školní kronika (*Res gestae anni 1808*, [NSG], inv. č. 13d27), tzv. Knihy instrukcí *Liber ordinatorum scholasticorum tomus II, anno 1812 usque ad annum 1831* (tamtéž, inv. č. 13d17) a *Liber ordinatorum scholasticarum gymn. Plzeň. Tomus III^{tino} ab anno 1832 usque ad annum 1850* (tamtéž, inv. č. 13d18), v nichž jsou stručně zaznamenány s průběžným číslováním nejdůležitější příkazy a nařízení s jejich stručnou charakteristikou. Doplňme pro úplnost, že se nedochovala *Knihy instrukcí za rok 1775 až 1811*, zachoval se jen její index (inv. č. 13d16), který však vzhledem ke stručnosti zápisu neumožňuje hlubší poznání vývoje školy.

⁹⁰ Viz [Sp2] a [Uá]. O úpravě výuky, přerozdělování vyučovacích povinností viz též zprávy

Filozofický ústav v éře opatů Chrysostoma Laurentia Pfrognera a Karla Kašpara Reitenbergra a gymnázium pod vedením prefekta Josefa Stanislava Zaupra zkvétaly, pražská univerzita považovala jejich absolventy po všech stránkách za velmi dobře připravené. Zemský guberniální výnos označil 20. ledna 1836 plzeňské gymnázium za nejlepší školu v Českém království.⁹¹

Velmi důležitou úlohu v rozvoji plzeňské školy hrál především Karel Kašpar Reitenberger (opatem od roku 1813), který studoval na plzeňském gymnáziu v letech 1791 až 1795.

Byl to ... člověk širokého rozhledu, neobyčejně činný a podnikavý, avšak též osvícený v otázkách pedagogických a milovník vědeckých výzkumů i opravdových uměleckých snah. Pamatoval na plzeňské gymnázium dary pro numismatickou sbírku ještě v letech padesátých, kdy již dlel leta vzdálen ve svém nedobrovolném exilu v tyrolském klášteře ve Wiltenu. On také r. 1816 energicky prosazoval zřízení astronomické observatoře ve východní věži gymnasijsní budovy, ačkoli jeho úsilí nedošlo tehdy uskutečnění pro nedostatek prostředků v městské pokladně a zařízení provedeno až v třicátých letech. ([S6], s. 163)⁹²

Ve dvacátých letech 19. století se ustálil pedagogický sbor gymnázia i Filozofického ústavu, rovněž tak styl výuky i chod obou škol. Premonstrátsí profesori se začali aktivně zapojovat i do dění ve městě. Podíleli se na zakládání nižších škol, popularizaci vědy a vzdělávání. Například Josef Vojtěch Sedláček roku 1819 výrazně napomohl vzniku plzeňské české triviální školy. Velkou oporu našel u Tomáše Kordíka, který byl v letech 1803 až 1824 arciděkanem chrámu sv. Bartoloměje a všemožně podporoval obrozenecké aktivity. V tomto čase se zejména díky Sedláčkově vynalézavosti, obětavosti a aktivitě započalo národní obrození Plzně.

13. Knihovna

Opat Pfrogner zapůjčil do gymnaziální knihovny řadu knih z klášterní knihovny v Teplé a dohlížel na pořizování nových knih a učebních pomůcek. Jeho zásluhou byly položeny základy nové knihovny.⁹³

Za gymnaziálního prefekta Evermoda Ardelta měla v roce 1811 již sedm stovek knih. V lednu 1817 získala uznání *Studijní dvorské komise*, byla označena za vzorně spravovanou knihovnu pro pedagogy i studenty.

Na jejím dalším rozšíření se podíleli pozdější prefekti Josef Benedikt Steinhauser (prefektem 1812–1831)⁹⁴ a Josef Stanislav Zauper (prefektem

---

ve školní kronice za rok 1824/1825 (*Geschichte der philos. Lehranstalt*, [FÚ], inv. č. 13b131).

⁹¹ Viz [Vi5]. Nejrůznější pochvalná vyjádření týkající se úrovně výuky, kvality výročních zkoušek a absolventů z let 1820 až 1827 jsou uložena v archivní složce [Ch-9], inv. č. 1513.

⁹² Viz [Km], s. 204. O snahách vybudovat školní observatoř viz též spisy školy, které jsou uloženy v archivních složkách [Ch-10].

⁹³ Torzo staré gymnaziální knihovny bylo z kláštera dominikánek přestěhováno do nové přístavěného křídla. Nová knihovna byla slavnostně otevřena 23. dubna 1811.

⁹⁴ Josef Benedikt Steinhauser (1778–1832) studoval na gymnáziu v Plzni a Praze, pak

1832–1850). Profesoři gymnázia i Filozofického ústavu nakupovali pro knihovnu knihy i za své finance, v Plzni též zorganizovali veřejné sbírky na zakoupení knih. Knihovna nejprve sídlila ve velké aule, roku 1820 se přestěhovala do samostatné místnosti ve druhém poschodí budovy, neboť její fond čítal již 2 300 svazků.⁹⁵

Důležitým zdrojem informací o vývoji gymnaziální knihovny je její katalog.⁹⁶ Na jeho titulní straně je uvedeno:

Librorum Caes. Regii Pilsnensis delineatus atque descriptus a Jos. Benedicto Steinhauser ejusd. Gymnasii Praefecto anno 1831 et continuatus ab ejusd. gym. Praefecto J. Stanislaou Zauper 1832.

Z informací uvedených v katalogu, ale i z jiných zdrojů (např. [Gr2]) vyplývá, že knihovna se v letech 1812 až 1830 rozrostla přičiněním prefekta Steinhausra na tři tisíce svazků. Jeho zásluhou se v ní objevila např. díla Komenského. Nejlepším studentům byl v té době věnován výtisk Thámova vydání Komenského *Brány jazyků*. Katalog ukazuje, že premonstráti měli kladný vztah ke všem oborům, knihovnu obohacovali o spisy všech vědních disciplin, umění, techniky, hospodářství apod.⁹⁷

Prefekt Zauper motivoval své kolegy ke studiu děl o výuce, výchově, ke studiu klasiků i nové humanistické literatury. Ačkoliv byl klasický filolog, snažil se rozšiřovat knižní fond gymnázia o moderní světovou poezii a literaturu, o fyzikální, matematické a přírodovědné spisy, o učebnice moderních jazyků a nová vydání řeckých a latinských klasiků. Pod jeho vlivem byla do knihovny pořizována i nejnovější česká literatura. Roku 1845 knihovna obsahovala již 4 749

na Filozofické a Teologické fakultě pražské univerzity. Po vstupu do premonstrátského řádu dokončil teologické vzdělání, byl vysvěcen na kněze a krátce působil jako kaplan v Mníšku (Einsiedl, dnes část obce Nová Ves v Horách v okrese Most). Roku 1808 se stal profesorem na plzeňském gymnáziu, o čtyři roky později začal školu spravovat jako prefekt (ředitel). Císař František I. při návštěvě Plzně roku 1812 ocenil jeho pedagogické i organizační schopnosti. Steinhauser rád a pravidelně zajížděl do Mariánských Lázní, kde roku 1821 navázal přátelství s Goethem. O jejich přátelství, pravidelných setkáváních a diskusích na lázeňské promenádě viz [Uz], s. 230, 232.

O Steinhausrově životě a působení viz např. [Sc42], [EBL], 2. díl, s. 224, a [BLG], 4. díl, s. 276.

⁹⁵ V Plzni byly v první třetině 19. století ještě dvě významné, avšak veřejně nepřístupné knihovny – knihovna děkanství (u sv. Bartoloměje) a knihovna františkánského kláštera budovaná od 14. století. Z roku 1766 se dochoval katalog této klášterní knihovny, který obsahuje záznamy o 2 722 svazcích (fotografie titulního listu viz [VHM], s. 91, obr. 100). Ukazuje, jak dlouho trvalo vytvoření rozsáhlé kolekce knih. Fotografie interiéru původní františkánské knihovny viz [VHM], s. 90, obr. 98; jedná se o mohutné barevné skříně vyrobené roku 1697 na zakázku kláštera.

⁹⁶ Nalezl jej roku 1977 V. Mentberger v učňovské škole ve Škroupově ulici a předal jej do sbírek *Národopisného muzea Plzeňska* (dnes *Západočeské muzeum v Plzni*).

⁹⁷ Gymnaziální knihovnu roku 1832 navštívil rakouský topograf, cestovatel a spisovatel Adalbert Joseph Krickel (1791–1847) za doprovodu Sedláčka, Zaupra a Smetany. Knihovnu stručně popsal v [Kri], s. 201; uvedl, že se v ní nachází asi čtyři tisíce svazků. Zmínil se, že i Filozofický ústav má vlastní knihovnu.

svazků.⁹⁸ Podle katalogu byly v knihovně Sedláčkovy, Smetanovy i Karlíkovy práce, tj. práce českých plzeňských buditelů a profesorů premonstrátských škol.

Podle zkoumání byla česká literatura zastoupena na gymnasiu ještě těmito významnými díly národní kultury: Balbínova Bohemia docta (1776), Bernolákův Slovník slovenský, Budín (1825), Dlabáčův Kampanus Vodňanský (1819), Komenského spisy (Janua, Didactica, vyd. 1849, Orbis pictus, vid. vydání 1802 a Chmelovo vydání 1833). Přístupují sem dále spisy Dobrovského, z díla Václava Hanky Historie o císaři Karlovi IV. (1838), Mluvnice česká (1822), Rukopis královodvorský (1835), Počátkové posvátného jazyka českého (1846), Bohuslava Hasištejnského (Oda latine sur Carlsbad composée), Klácela Matouše Lyrické básně (Brno, 1836), Klicperovy dramatické spisy (Brněnské kolo, Zlý jelen), Květova Prostonárodní nauka o vychování (1849), básně Jana z Hvězdy, Palackého Dějiny, Palkovičův Česko-německo-latinský slovník (1820), Pečír-kovo vypsání živočichů (1849), Polehradského Obraz země české (1848), Zieglerův Přítel mládeže atd. ([Sp4], s. 148)

Nákup české literatury, i když byl patrně ovlivněn zájmy profesora Sedláčka a později profesorů Smetany a Karlíka, dokládá Steinhausrův i Zauprův pozitivní vztah k české kultuře a českému jazyku.

Situace se výrazně změnila ve druhé polovině 19. století, kdy Gottfried Wenzel Böckl, profesor matematiky a ředitel gymnázia, navrhoval české knihy z gymnaziální knihovny odstranit.⁹⁹ V té době se již nová česká literatura v gymnaziálním katalogu neobjevuje. Po odchodu profesora Karlíka a po smrti profesora Smetany zájem o českou literaturu na plzeňském gymnáziu pohasl. Bylo to dáno i tím, že se škola profilovala jako čistě německá.

Dalším zajímavým dokumentem, který ukazuje vývoj školního knižního fondu, je ručně psaná kniha *Berechnung der kleineren Ausgaben, u. des Bibliothek-zuwachses am k. pilsner Gymnasium 1833*.¹⁰⁰ Její první částí je účetní kniha, která zachycuje nákupy knih a pomůcek v letech 1833 až 1852. Obvykle je za jeden školní rok popsána jedna až dvě strany; v závěru bývá souhrn vydání. Druhá část obsahuje soupis knih tak, jak byly v letech 1832 až 1864 postupně zakupovány. Soupis začíná na první straně položkou č. 75, pak

⁹⁸ O knihovně plzeňského gymnázia viz [Sp2], [Sp4] a [S6]. Vysokou úroveň školní knihovny zmiňuje i [Du], s. 633. O významu gymnaziální knihovny viz též [Wa], s. 630–631.

⁹⁹ Gottfried Wenzel Böckl (1807–1873) pocházel z Plané u Mariánských Lázní. Po studiích přišel roku 1836 jako profesor matematiky a filologie na Filozofický ústav v Plzni. Po jeho zrušení se stal profesorem osmitřídního plzeňského gymnázia, které v letech 1864 až 1869 spravoval, pak odešel na faru v Dobřanech. Böckl vyučoval matematiku, nejčastěji v nižších gymnaziálních třídách. Ve výročních zprávách plzeňského gymnázia publikoval několik svých prací – elementární výklad vlastností základních aritmetických operací (1854), výklad operací se zlomky (1856), metoda umožňující snadné zaměření pozemku (1856), rozdělování pozemku podle daných pravidel (1857) a konstrukce kuželoseček (1868). Jednalo se o delší články, které mohly poskytnout náměty pro práci učitelů. Ani jejich tematika ani jejich úroveň a zpracování však nepatřily k dobové špičce. Spíše ukazují, že se snažil jako ředitel být svým kolegům příkladem v publikačních aktivitách, resp. při nedostatku článků pro výroční zprávy „něco sepsal“. Nevynikal ani jako učitel ani jako matematik. O Böcklovi viz např. [Ba1], s. 22.

¹⁰⁰ Uložena je ve fondu [NSG], inv. č. 13d26.

následuje č. 382, potom č. 452. Od druhé strany pokračují položky od č. 453 bez vynechávek až k č. 2158. Knihy nejsou řazeny po oborech, ani abecedně podle jména autora; u každého zápisu je uvedeno číslo knihy, její název, někdy jméno autora, místo a rok vydání, formát a počet kusů. V poznámce bývá uveden zdroj, z něhož byla kniha zakoupena nebo jméno dárce; v pozdějším období i cena knihy. Zápisy provádělo více osob, jsou v nich škrty, přepisy a opravy. Z jednotlivých položek je zřejmé, že zakupovány byly odborné knihy, učebnice, beletrie i časopisy, a to německé, české a latinské. Mezi dárce najdeme premonstrátské profesory, pražské *Wlastenské museum*, *Matici českou*, *Dědictví sv. Jana Nepomuckého* apod. Ze zápisů je patrné takřka rovnoměrné zastoupení všech vyučovaných oborů, zájem pedagogického sboru o klasiky i moderní literaturu (odborná, beletrie, poezie).

Vývoj knižního fondu lze studovat i na základě tzv. *Normalien Buch ... (Kniha instrukcí 1859–1878)*,¹⁰¹ která obsahuje mimo jiné soupisy státem schválených a doporučených učebnic a pomůcek. Mezi nimi jsou uváděny učebnice českého jazyka a česky psané učebnice přírodních a exaktních věd, historie, zeměpisu či náboženství. Jak bude ukázáno dále, byly některé zakoupeny pro potřeby výuky.¹⁰²

Katalog gymnaziální knihovny obsahující 2029 položek byl v letech 1897–1899 vydán tiskem ve třech výročních zprávách pod názvem *Katalog der Lehrerbibliothek*.¹⁰³ Obsahuje knihy v německém, latinském, řeckém, francouzském, výjimečně českém jazyce (J. Dastich, V. Jandečka, J. Á. Komenský, J. Ctibor, J. W. Dytrych, F. Eckert, J. V. Jirsík, J. V. Kamarýt, J. Kamenský, H. J. N. Karlík, J. Nováček, T. Nowák, L. K. Řehák, A. J. Sřůtek, F. Srdínko, J. Votka, J. K. E. Vocel, J. Záborský, P. Zahálka, V. Vlček, Bible česká, Bible svatá, Příběhy nového zákona ..., Prorokové a knihy Makabejských, Rozpravy České akademie, Časopis Českého museum). Prakticky všechny české knihy jsou ze sféry náboženské, historické nebo jazykovědné. Z porovnání informací z existujících katalogů a studií vyplývá, že v té době byla česká literatura z knihovny z větší části odstraněna a nová byla kupována jen výjimečně. Katalog sestavil koncem 19. století Wenzel Nowak, profesor zeměpisu a dějepisu, německého jazyka a stenografie, který byl správcem knihovny. Knihy rozdělil podle oborů, řadil je abecedně podle autorů, uváděl úplné citace a signatury. Dohlížel též na kabinet zeměpisu a dějepisu, zasloužil se o rozšíření školní numismatické sbírky. Věnoval se historii Plzně a plzeňského gymnázia.

Neobyklým dokumentem nastiňujícím vývoj knižního fondu školy je pětistránkový strojopis nazvaný *Seznam plzeňských tisků a drobných rukopisů*

¹⁰¹ Je uložena ve fondu [NSG], inv. č. 13d20.

¹⁰² Vývoj školní knihovny v letech 1870 až 1908 dokládají zprávy o stavu knihovny, seznamy nově zakoupených knih, dílčí katalogy, žádosti o nákup knih, vyúčtování dotací apod., které jsou uloženy v archivní složce [Ch-11], inv. č. 1529. Jedná se o hlášení, která podávali ředitelé gymnázia tepelskému opatu, resp. o kopie hlášení politické správě.

¹⁰³ *Vierundvierzigster Jahresbericht des k. k. deutschen Staatsgymnasium in Pilsen für das Schuljahr 1897*, Pilsen, 1897, s. 3–15, *Fünfundvierzigster Jahresbericht ...*, Pilsen, 1898, s. 3–36, *Sechsendvierzigster Jahresbericht ...*, Pilsen, 1899, s. 3–51.

v knihovně německého gymnasia v Plzni, který vytvořila Milada Suchá, pracovnice plzeňské knihovny.¹⁰⁴ Zahrnuje zkrácené názvy rukopisů a drobných tisků J. V. Sedláčka, J. F. Smetany, V. Klieru, Ad. Mazana, F. S. Lambly, O. Šindeláře, J. Klementa, J. S. Zaupru, G. Beera, E. Davida, H. J. N. Karlíka, J. J. Marka, J. Baumgärtla, M. Ryby, E. Demela a dalších, tj. učitelů německých plzeňských premonstrátských škol, případně jejich žáků a příznivců těchto škol. Jedná se o rukopisy a tisky básní, ód, oslavných projevů, proslavů, gratulací, blahopřání, vzpomínek či nekrologů, které vznikly jako reakce na rozmanité události. Většina tisků a některé rukopisy jsou nyní ve *Studijní a vědecké knihovně Plzeňského kraje*. Seznam dokládá, že literárně činní pedagogové plzeňských premonstrátských škol rozšiřovali knihovnu o vlastní díla. Nejméně aktivní v tomto směru byli Sedláček, Smetana a Zauper.

Katalogy knihovny plzeňského premonstrátského gymnázia ukazují, jak profesorský sbor i při poměrně skromných finančních prostředcích dovedl vybudovat rozsáhlou funkční a bohatě vybavenou knihovnu, kterou pedagogové mohli využívat ke svému vzdělávání i k výuce. Jednotlivé obory byly relativně rovnoměrně zastoupeny, což dokazuje osvědčenost školních prefektů první poloviny 19. století. Je škoda, že katalogy neumožňují zjistit, kdo si jaké knihy půjčoval, zda bylo možno je zapůjčovat i studentům a případně i obyvatelům města. Dnes není možno usoudit, jak a zda vůbec gymnaziální knihovna přispěla k národním uvědomění a širší vzdělanosti Plzeňanů.¹⁰⁵

14. Sbírky, učební pomůcky

Chloubou Filozofického ústavu a gymnázia kromě již zmíněné auly a knihovny byla sbírka minerálů,¹⁰⁶ o jejíž vznik se zasloužili profesori Minikati a Zauper, a posluchárna fyziky s dobře vybaveným kabinetem. Zdůrazněme, že v té době bylo zcela výjimečné užívat k výuce pomůcky, modely a provádět pokusy. Výuka matematiky, fyziky a astronomie na Filozofickém ústavu a později na gymnáziu měla v první polovině 19. století vynikající úroveň. Zásahu na tom měli zejména Sedláček, Tschamler a Smetana.¹⁰⁷ Kvalitní byla i výuka filologie, filozofie a dějepisu.

¹⁰⁴ Seznam je uložen ve fondu [MS], karton č. 1025, složka *Výpisky*.

¹⁰⁵ Více viz [Sp4] a [Z4].

¹⁰⁶ Podle Sedláčkova elaborátu byl základem mineralogické sbírky dar plukovníka Franze Ruibera von Ruibersburg, který sloužil v Plzni u 35. pěšího pluku. Škole daroval roku 1824 přes dva tisíce minerálů.

¹⁰⁷ Stručný článek [Chu2] popisuje vývoj tzv. *Pedagogického muzea*, které se roku 1915 stalo součástí *Národopisného muzea Plzeňska*, a uvádí, že získalo do svých sbírek z německého gymnázia zajímavé a cenné fyzikální přístroje a pomůcky z doby Josefa Vojtěcha Sedláčka. Poznamenejme, že Sedláček se o výuku fyziky zajímal, sepsal dvoudílnou učebnici fyziky, fyziku však v Plzni nevyučoval. Přístroje užívali spíše jeho kolegové B. Handgretinger z Gräningu a M. A. Tschamler. Chudáčkovu informaci se nepodařilo potvrdit. Michael Antonín Tschamler (1787–1858) přednášel fyziku na plzeňském Filozofickém ústavu do roku 1830, v letech 1831 až 1835 spravoval faru v Teplé, v letech 1836 až 1855 v Sekeřanech na Plzeňsku. O jeho životě viz [Goo], 2. svazek, s. 255.

Posluchárna fyziky s okny do ulice byla proti hlavnímu schodišti vedle gymnasijsní knihovny. Fyzikální kabinet, vybudovaný zvláště přízní a přispěním opata Reitenbergera, stal se záhy chloubou ústavu, neboť měl ve svých sbírkách tehdy nejnovější přístroje fyzikální i astronomické a vzkvétal zvláště za vedení znamenitého odborníka, jakým byl profesor Smetana. V kabinetu ve východní věži strávil tento znalec jistě mnohou chvíli v zamýšlení nad fyzikálními problémy a připravoval pokusy, aby svým posluchačům objasnil co nejlépe zákony přírody. ([S6], s. 168)

Již opat Pfrogner zakoupil pro školu kvadranty, sextanty, theodolity, astronomické hodiny a dalekohled. Premonstrát Alois Martin David zajistil zakoupení dalších vhodných a moderních přístrojů pro výuku fyziky, přírodních věd i astronomie v ceně 174 zlatých.¹⁰⁸ Škola se stala chloubou nejen plzeňského kraje, ale „výstavní skříní“ Čech.¹⁰⁹

Vývoj vybavení školy učebními pomůckami, aparáty, přístroji atd. ukazují tzv. *Inventáře (Inventarium der Geraethschaften und Unterrichtsapparate am k. Gymnasium zu Pilsen)*.¹¹⁰ Byly vypracovávány jednou ročně, za jejich správnost odpovídal prefekt školy. Ve dvacátých a třicátých letech byl inventář členěn do čtyř částí: *Schulgeraethschaften, Andere Effecten, Das Archiv* a *Unterrichtsapparate*. Pro soupis pomůcek postačoval nejprve jeden list, později dvoulist

---

¹⁰⁸ Alois Martin David (1757–1836), významný astronom, kartograf a fyzik, byl v roce 1805 děkanem Filozofické fakulty a v roce 1816 rektorem pražské univerzity. Na univerzitě vyučoval zejména praktickou astronomii a spravoval hvězdárnu. Díky cestám do zahraničí (Gotha, Dráždany, Mnichov) poznal mimořádně kvalitní astronomická pracoviště, jejich bohatá přístrojová vybavení a výzkumné trendy. Zasloužil se o rozvoj výuky i vědecké práce v přírodních vědách, o rozkvet pražské hvězdárny, o prohloubení astronomického a trigonometrického výzkumu Čech a rozšíření přírodovědných aktivit *Královské české společnosti nauk* (od roku 1800 byl jejím členem). Členem premonstrátského řádu byl od roku 1780, výrazně přispěl k věhlasu kláštera v Teplé, na plzeňském Filozofickém ústavu vyučoval volitelnou astronomii. Připravil plány na zřízení malé observatoře, jeho projekt však plzeňský magistrát roku 1817 zamítl kvůli značným finančním nákladům, které byly odhadnuty na 11 000 zlatých (úprava věže, základní vybavení). Davidova podpora plzeňských premonstrátských škol pramenila do jisté míry z jeho vděku. Jako syn rolníka z Dřevohryz u Teplé (Zeberhisch bei Tepl) získal vzdělání v klášterní škole v Teplé a poté studoval v Praze s podporou opata Trautmannsdorfa. V klášterní knihovně tepelského kláštera se dochovala řada Davidových děl o meteorologii, astronomii, geodézii a kartografii (monografie, separáty prací ze zpráv *Královské české společnosti nauk*, astronomické kalendáře, zprávy o měření na pražské hvězdárně, o vyměřování v *Českém království*) apod. Více viz [HM], [No4], [Goo], 1. svazek, s. 164–168, [EBL], 1. díl, s. 106, [BLG], 1. díl, s. 236, [DBE], 2. díl, s. 451, a [ÖBL], s. 172.

¹⁰⁹ Adalbert Joseph Krickel si roku 1832 prohlédl i fyzikální kabinet plzeňského gymnázia. Ve svém cestopisu [Kri], s. 201, vyjádřil obdiv, že kabinet má k dispozici nejnovější fyzikální přístroje.

Dne 28. srpna 1833 Sedláček v dopise opatu Koppmannovi sděloval, že do školy dorazily z Vídně dva nádherné elektromagnetické přístroje, nejnovější vynálezy a výjimečné pomůcky pro výuku fyziky, s nimiž bude pokusy konat profesor Smetana. Zdůraznil, že při návštěvě Plzně by císařský pár mohl zavítat i do školy, která se má čím pochlubit. Sedláčkův dopis je uložen v archivní složce [Ch-7].

¹¹⁰ Uloženy jsou v [NSG], karton č. 1563. Soupisy pomůcek jsou dochovány z let 1816/1817, 1819, 1820/1821, 1825 až 1832 a 1848/1849.

a od poloviny třicátých let již bylo zapotřebí více listů. Každoročně sepisovaný inventář dokládá postupné narůstání objemu učebních pomůcek.¹¹¹

Roku 1848/1849 byla změněna struktura inventáře, neboť se začalo užívat členění podle oborů (knihovna, kabinety jednotlivých předmětů).¹¹² Od roku 1851 je obvykle užíváno číslování výukových pomůcek a aparátů, členění je již zásadně po oborech. Velmi rozsáhlý a pečlivě vypracovaný inventář je ze školního roku 1871/1872, tj. z doby, kdy školu převzal do své správy stát; má charakter „sešitu“, pro výuku matematiky a fyziky je zapsáno 55 položek.

Dalším zajímavým dokumentem, který se vztahuje k výukovým pomůckám, je tzv. *Inventář učebních pomůcek gymnázia (Muzeum a pomůcky z přírodopisného kabinetu)* ([NSG], karton č. 1563). Skládá se z několika volně ložených složek, které jsou rozděleny do podsložek. Rok vzniku není uveden, je pravděpodobné, že se jedná o čtyřicátá léta 19. století [jedna ze složek se týká gymnaziálního muzea, které vzniklo roku 1847]. První část obsahuje staré dělení, druhá pak dělení po předmětech (zeměpis, stará/klasická historie, nová/moderní historie, přírodní vědy, umění, matematika). V soupisu je uveden stručný název přístroje/pomůcky, chybí však rok pořízení/výroby/vydání, cena a inventární číslo. Zdá se, že vypracování inventáře nebylo řádně dokončeno.

Pro poznání výuky fyziky je důležitá zejména složka *Physikalischen Kabinets*.¹¹³ Skládá se z několika podsložek a volně řazených listů. Podsložky 1. a 3. a volné listy obsahují vyúčtování dotace 150 zlatých, která byla každoročně (v letech 1848 až 1858) poskytována *Ministerstvem kultu a vyučování* na nákup pomůcek, soupisy zakoupených přístrojů i s cenou nákupu, žádosti o dotaci na další období apod. Zprávy byly vyhotoveny správcem kabinetu (J. F. Smetana) a podepsány ředitelem školy (V. Graumann); byly podávány jednou ročně nebo jednou za pololetí. Ukazují, jak bylo pečováno o zajištění kvalitní a názorné výuky. Čtvrtá podsložka je podrobným inventářem fyzikálního kabinetu. Pomůcky jsou rozděleny do následujících oborů: a) optika a astronomie, b) elektřina a magnetismus, c) kalorimetrie, d) aerostatika a akustika, e) hydrodynamika, f) mechanika, g) chemie. Členění je přirozené, neboť chemie tehdy nebyla samostatným vyučovacím předmětem. Pečlivě vypracovaný inventář má čtyři strany, ukazuje přístrojové vybavení a stav sbírek a pomůcek nedlouho před sloučením gymnázia s Filozofickým ústavem.

Zajímavé informace o vývoji vybavení fyzikálního kabinetu, přírodních sbírek, měřicích přístrojů, žákovské a profesorské knihovny poskytují výroční zprávy školy. Jsou v nich zaznamenány nákupy a dary, kterými byly doplño-

¹¹¹ Seznamy jsou sice označeny jako seznamy pomůcek pro výuku na gymnáziu, je však téměř jisté, že v letech 1816 až 1848 sloužily zejména k výuce na Filozofickém ústavu. Vzhledem k ceně pomůcek nelze předpokládat, že by byly pro školy sídlící v jednom objektu pořizovány zvlášť a bez kooperace vyučujících. Rovněž je nutno poznamenat, že fyzika byla v tomto období vyučována na gymnáziu v nevelkém rozsahu; většina fyzikálních přístrojů tedy patrně sloužila k výuce na Filozofickém ústavu.

¹¹² Ve fondu [NSG], karton č. 1563, se dochovaly inventáře za roky 1848–1849–1850, 1851, 1853, 1854 až 1862/1863, 1871/1872, 1874 až 1877, které dokazují nárůst „kabinetů“.

¹¹³ Je uložena ve fondu [NSG], karton č. 1563.

vány školní sbírky. Ukazují, jak premonstráti pečlivě a promyšleně rozšiřovali výukové pomůcky a jak velké prostředky vynakládali na jejich zakoupení.¹¹⁴

Do sbírek *Národopisného muzea Plzeňska* (dnes pobočka *Západočeského muzea v Plzni*) věnovalo roku 1929 Reálné gymnázium v Plzni několik pomůcek a přístrojů z původního fyzikálního kabinetu „plzeňského gymnázia U sv. Anny“.¹¹⁵

V budově Filozofického ústavu a gymnázia probíhala od listopadu 1809 pravidelná meteorologická a astronomická pozorování a měření. Dochovaly se tři (byť poškozené) knihy záznamů ze školní observatoře ([NSG], inv. č. 13d21, 13d22 a 13d23). První obsahuje neúplné zápisy od 13. listopadu 1809 do 31. října 1819, druhá od 1. listopadu 1819 do 30. září 1824, třetí od 1. října 1824 do 31. srpna 1831. Každodenní záznamy jsou rozděleny po měsících, od roku 1810 se v závěru měsíčního záznamu obvykle objevuje pro celý měsíc shrnující tabulka. Záznamy jsou psány černým inkoustem nebo tužkou, na jejich vzniku se podílelo (podle rukopisů) více osob. Některé zápisy jsou neúplné, někdy jsou přeškrtnané, někdy napsané nečitelně. V knihách jsou vložené listy s poznámkami, úvahami a různými přípravami; některé zápisy byly do knihy dodatečně vlepeny, někdy jsou vynechaná místa, která buď nebyla dodatečně doplněna, nebo nebyla měření provedena. Není jasné, kdo měření prováděl a zaznamenával. V některých letech je měsíční souhrn opatřen jménem profesora. Je pravděpodobné, že některá měření a zápisy prováděl pověřený profesor, některá konali studenti pod dohledem profesora. Knihy meteorologických a astronomických pozorování dokládají zájem plzeňských premonstrátů o přírodní vědy. Jistě se zde uplatnil vliv astronoma Aloise Martina Davida a fyzika Michaela Antonína Tschamlera.

V *Národní knihovně* v Praze se dochovaly dva rukopisy obsahující výsledky meteorologických pozorování v Plzni. První je dvousvazkový, nese název

¹¹⁴ Vývoj vybavení školy učebními pomůckami dokládají i seznamy pomůcek fyzikálního kabinetu z let 1823 až 1880 (uloženy v archivní složce [Ch-11], inv. č. 1530), dále inventáře přístrojů a učebních pomůcek pro rok 1866, resp. 1877/1878 (viz [Ch-11], inv. č. 1527). Dokládají, jak škola pečovala o nákup pomůcek a přístrojů, jak profesori sledovali rozvoj svých oborů a snažili se pořizovat nejnovější pomůcky, aby výuka „mohla jít s dobou“.

¹¹⁵ V muzejních sbírkách jsou zachovány následující exponáty:
 NMP 13299 a NMP 13298 – dvojice přepínačů elektrického proudu,
 NMP 13312/a-d – části zařízení k demonstrování acetylenové/karbidové lampy neboli karbidky,
 NMP 13313 a NMP 13314 – dvojice broušených skleněných trojbokých hranolů na demonstraci rozkladu slunečního světla,
 NMP 13261 – lepenkové pouzdro s kukátkou (periskop) pro demonstraci odrazu světla,
 NMP 13416 – polarizační přístroj pro demonstraci polarizace a lomu světla,
 NMP 13257/a-b – Fresnelova zrcadla pro demonstrace vlnových vlastností světla (interference v důsledku odrazu od zrcadel),
 NMP 13417/1-16 – pomůcka k demonstraci Youngova pokusu (ohyb a interference),
 NMP 13259, 13260/a-f – souprava pro zjištění rychlosti střely s náhradními kotouči.
 Přestože se jedná jen o torza pomůcek a o nepatrnou část původní fyzikální sbírky, můžeme si učinit představu o pomůckách užívaných k výuce fyziky v 19. století.

Meteorologische Beobachtungen für das Jahr 1841 und 1845, angestellt von Prof. S.–. Druhý je jednosvazkový, jmenuje se Meteorologische Beobachtungen in Pilsen 1848. Prof. J. F. –.

M. Nentwich, knihovník a znalec klášterní knihovny, za jejich autora považoval Josefa Františka Smetanu. Viz [Nen]. Vzhledem k iniciálám a době vzniku je toto určení patrně správné, byť v Nentwichově soupisu rukopisů je chybně uveden rok Smetanova úmrtí. Výše uvedená meteorologická pozorování a měření ukazují, jak dlouhodobá byla tradice pozorování na premonstrátském gymnáziu v Plzni. Je pravděpodobné, že ji narušila až Smetanova oční choroba.

Přístroje nesloužily jen k výuce a soukromému pozorování či pokusům profesorů. V budově Filozofického ústavu fungovala meteorologická stanice, která v letech 1847 a 1848 pravidelně zveřejňovala zprávy svých pozorování v časopisu Pilsner Anzeiger pod názvem *Meteorologische Beobachtungen an der k. k. philosophischen Lehranstalt in Pilsen*. Poskytovala tak zajímavé informace pro město a jeho okolí. Měření bylo pravděpodobně svěřováno profesorům fyziky.

15. Studenti na Filozofickém ústavu a na gymnáziu

Zájem o studium na plzeňském Filozofickém ústavu od druhého desetiletí 19. století narůstal. Studovali na něm žáci takřka z celých Čech.¹¹⁶

Celkově lze říci, že od vzniku Filozofického ústavu až do roku 1815 bývalo ve dvou třídách ročně zapsáno 70 až 80 studentů, v letech 1815 až 1824 jich bylo 50 až 70, od poloviny dvacátých let jejich počet narůstal; roku 1830 jich bylo něco přes 200, v první polovině třicátých let mezi 110 až 150, ve druhé polovině stabilně kolem 110. Ve čtyřicátých letech počet studentů kolísal mezi 90 až 130. Při zániku Filozofického ústavu v roce 1849 školu navštěvovalo 91 studentů.

Na Filozofickém ústavu převažovali absolventi plzeňského gymnázia, ale bylo zde hodně studentů z celých Čech. Škola byla česko-německá, tj. poměr Čechů

---

¹¹⁶ Během let 1804 až 1849 studovalo na plzeňském Filozofickém ústavu téměř dva a půl tisíce mladých mužů z Čech, Moravy i ze zahraničí. Podrobnější analýzu jejich původu na základě informací o místě bydliště, zaměstnání otce, resp. zákonného zástupce, národnosti, místě absolvování gymnázia a klasifikaci (úspěšnosti) lze najít v práci [Ko], v níž je rovněž dán do souvislosti počet absolventů plzeňského gymnázia s počtem nově imatrikulovaných studentů Filozofického ústavu. Poukázáno je na pokles, resp. nárůst počtu studentů obou škol v souvislosti s různými politickými a hospodářskými zvraty. Obdobná analýza je uvedena v [Hz1].

Počet studentů v letech 1806 až 1849 je zachycen v tabulce na konci této kapitoly. V [Hz1], [Ko] a [Sp2] jsou na základě studia dochovaných imatrikulačních knih a hlavních katalogů uváděny nepatrně odlišné počty studentů. Rozdíl může být způsoben tím, zda jsou uváděny počty imatrikulovaných studentů (tj. zapsaných na počátku školního roku) nebo počty absolventů (podle hlavních katalogů nebo podle tištěných přehledů absolventů uveřejňovaných na konci školního roku ve výročních zprávách školy).

a Němců byl 1 : 1, což vzhledem k situaci na Plzeňsku není překvapivé. Více viz [Hz1] a [Ko].

Profesoři Filozofického ústavu se museli potýkat s kázní studentů, neboť „filozofové“ již byli dospělí, bylo jim dovoleno nosit tabatěrku a vycházkové hole, kouřit, navštěvovat hostince, vinárny, hospody, tančírny apod. Někteří hrubě zanedbávali školní povinnosti a jejich prospěch se zhoršoval. Poetickými slovy situaci popisuje V. Spěváček:

... profesorský sbor na gymnasiu a filosofii hleděl za podpory magistrátu a městské policie »soustavněji dozírat na výčepní místnosti a tančírny«, plyne z toho logicky, že podniky uvedeného druhu poskytovaly pánům studentům možnosti rozptýlení, zábavy a povyražení. Pro některé byla, jak se zdá, společnost hostinců a vináren plzeňských dražším klenotem než vzácné štítý renesančních domů. Tak večery v sálech hospod stávaly se částí života některých studentů, potěšením, které by se těžko postrádalo. Zde dobře situovaní mladíci vesele utráceli. Není pak divu, že majitelé uvedených podniků v městě, získávající tak dobrý výdělek, dobře se postarali, aby návštěvníci byli náležitě spokojeni. Bylo přirozené, že o takové místnosti byl zájem jen u některých lehkomyšlných filosofů, neboť v nich získávali poučení v jiné oblasti, než jaké mohla poskytnout škola. ...

Na plzeňských školách měli, jak vidíme, co dělat, aby autoritou své vychovatelské osobnosti, příkladem a téměř nadlidským úsilím, kterým podpírali povahovou vratkost a citovou labilitu některých typů svých žáků, osvětlili ovzduší plzeňského světa. Chápeme skoro jako samozřejmost, že uzavřenost Plzně, tehdy venkovského města, denní nehybnost života, přerušovaná jen čilými zvuky řemeslnických dílen, zatuchlost vlhkých uliček poblíž městských hradeb, za nimiž se ztrácely louky v úžlabinách řek, přímo nutila veselejší a dychtivější mládež, aby hledala formy k úniku z nížin všednosti a jednotvárnosti.

Ale plzeňská filosofie měla též studenty, jdoucí klidně, skoro bez vzrušení šedí svých dnů. ... ([Sp2], s. 31, 33)

Studium na Filozofickém ústavu bylo náročné, na konci každého semestru (pololetí) se konaly před komisí postupové zkoušky ze všech předmětů. Užívala se čtyřstupňová klasifikace (*eminenter, jednička, dvojka, trojka*). Při hodnocení dvojkou mohl student žádat na *Českém zemském guberniu* o opravné přezkoušení. Pokud však neuspěl ani při opravě z náboženství, musel studium ukončit. Vyloučen měl být v případě, že z nějakého předmětu obdržel trojku. V praxi se však vylučování v takto přísné formě neužívalo, resp. se přistupovalo k podmíněnému vyloučení, což znamenalo, že student mohl pokračovat ve studiu na jiném ústavu. Vynikajícím studentům mohlo být prominuto školné nebo uděleno stipendium.¹¹⁷

¹¹⁷ Více viz [Ko]. Organizace výročních zkoušek na Filozofickém ústavu v roce 1847 je zachycena v [67]. Ze zprávy je patrné, že písemné zkoušky byly dvoudenní. První ročník filozofů první den dopoledne konal písemnou zkoušku z náboženství, odpoledne z matematiky, druhý den dopoledne z filozofie a odpoledne z klasických jazyků. Druhý ročník první den dopoledne absolvoval písemnou zkoušku z fyziky a odpoledne z filozofie, druhý den do-

Na konci této kapitoly jsou uvedeny tabulky zachycující vývoj počtu studentů gymnázia v letech 1779 až 1924 a počet úspěšně složených maturitních zkoušek v letech 1850 až 1890. Je vidět, že od roku 1779 do roku 1788 počet studentů více méně klesal, nejméně jich bylo ve druhé polovině 80. let 18. století. Potom opět narůstal, gymnázium se stávalo prestižní školou nejen plzeňského regionu. Zdůrazněme, že např. v roce 1822 podle výroční zprávy školy studovalo v první třídě gymnázia 102 žáků. Paralelka však zřízena nebyla. Jen obtížně si dovedeme představit, jak náročná byla práce učitele, který v této třídě vyučoval všem předmětům (kromě náboženství), opravoval práce studentů a pravidelně je ústně i písemně zkoušel.

Největší počet studentů byl v polovině dvacátých let 19. století. Po roce 1825 se stát snažil cíleně snížit počet míst na gymnáziích, protože „potřeby úřadů“ byly víceméně uspokojeny a začal být problém s umístěním absolventů.¹¹⁸

Na gymnáziu studovali především žáci z Plzně a západních Čech (Rokycany, Domažlice, Stříbro, Tachov, Planá u Mariánských Lázní, Mariánské Lázně). Více viz [Hz1] a [Ko].

Podobně přísné hodnocení jako na Filozofickém ústavu se užívalo i na gymnáziu; výsledky studentů se zapisovaly nejen do školních matrik, ale vycházely tiskem jako tzv. *Juventus* ... Pro každou třídu v něm byli uvedeni jeden až tři nejlepší žáci „hodni vyznamenání“, pak následoval abecední seznam žáků s výsledky ve všech povinných předmětech. Úspěch či neúspěch studia se tak stal veřejným a je dochován do dnešních dnů.

16. Plzeň ve třicátých a čtyřicátých letech 19. století

Plzeň se od konce dvacátých let 19. století začala měnit pod vedením zkušeneho purkmistra Martina Kopeckého.¹¹⁹ Poznamenejme, že Kopecký napsal několik německých i českých knih o hospodaření, pěstování ovocných stromů,

---

poledne z klasických jazyků a odpoledne z náboženství. Písemné zkoušky se uskutečnily na počátku července, bezprostředně na ně navazovaly zkoušky ústní, které končily na začátku srpna. Studenti prvního ročníku skládali postupně zkoušky z klasických jazyků, náboženství, geometrie, filozofie a přírodních věd, studenti druhého ročníku z dějepisu, fyziky, filozofie, klasických jazyků, náboženství a pedagogiky. Z rozpisu zkoušek je patrné, že studenti absolvovali jen jednu zkoušku denně. Zkoušení dvou ročníků zabralo skoro měsíc, výsledky byly vyhlášeny až po ukončení všech zkoušek.

V [ČTŠ], karton č. 1447, jsou uložena vysvědčení G. Wurfela, studenta plzeňského Filozofického ústavu, datovaná 19. 3. a 4. 8. 1831, která potvrzují řádnou účast na přednáškách *Allgemeinen Naturgeschichte*. Dokládají, že filozofické ústavy měly charakter univerzitního vzdělávání.

¹¹⁸ V [ČTŠ], karton č. 1447, je latinsky psané vysvědčení, které roku 1825 žáku plzeňského gymnázia vypsál profesor Zauper, třídní učitel, a podepsal prefekt Steinhauser. Z roku 1833 se zachovalo další latinsky psané vysvědčení, které žákovi gymnázia vystavil profesor Gartner, třídní učitel, a podepsal prefekt Zauper. Obdobná vysvědčení se zachovala i z roku 1831 a 1832. Všechna zmíněná vysvědčení obsahují klasická hodnocení, tj. známky.

¹¹⁹ Martin Kopecký (1777–1854) studoval na gymnáziu v Hradci Králové, roku 1801 absolvoval pražskou Právnickou fakultu. Stal se magistrátním radou v Berouně, v letech 1802 až 1809 působil ve stejné funkci v Kutné Hoře. V letech 1809 až 1812 byl purkmistrem

výrobě vína a octa, moderních způsobech využití půdy apod. Jeho česká tvorba byla poznamenána značně svérázným přístupem k pravopisu, který se přidržoval hesla *piš, jak slyš*, v Kopeckého případě však dovedeného do tvaru *piš, jak chceš a jak tě napadne*. Byl proto silně kritizován českými vlastenci, např. Antonínem Markem. Za jeho správy Plzně došlo k úplnému zbourání městských hradeb, zasypání příkopů a srovnání naspů, na jejich místech byly založeny okružní městské sady.¹²⁰ Plzeň se tak stala otevřeným a na zeleň bohatým městem. Kopecký se nerozpokoval bourat staré domy ve prospěch moderní výstavby, s ohledem na hospodářské, sociální a zdravotní potřeby města. Někdy byl ostře kritizován, že nemá úctu k památkám a tradicím.

Kopecký se zasloužil i o úpravu hlavního náměstí. Roku 1829 byl zbourán *Štíft*, stará rozpadající se renesanční budova mezi chrámem sv. Bartoloměje a radnicí, v níž se dlouhá léta vyučovalo, byly uzavřeny do té doby otevřené kanalizační stoky na náměstí, odstraněna městská smetiště, staré chrličce nahrazeny okapovými svody a zavedena veřejná posluha na úklid města. Kopecký prosadil zřízení čtyř kašen a jejich napojení na plzeňské prameny prostřednictvím vodárenské věže. Tak bylo zajištěno zásobování středu města pitnou vodou. Roku 1828 nechal nově uspořádat městské tržiště do tvaru ulic s dřevěnými boudami, které byly v noci osvětlené a hlídané. Zasadil se o stavbu plzeňského kamenného divadla (1832), městské nemocnice (1832),¹²¹ opatrovny pro děti chudých pracujících (1835), nové budovy nedělní průmyslové školy (1840) a německé hlavní školy (1843).

Kopecký byl propagátorem lázeňství, nechal zkoumat plzeňské prameny. Chtěl podle premonstrátského záměru uskutečněného v Mariánských Lázních vybudovat v Plzni lázeňskou péči. Na plzeňském Lochotíně dal zřídit park, kolonádu, komplex lázeňských pavilonů. Lochotín se stal atraktivním cílem výletů Plzeňanů. Železitá lochotínská voda však zklamala, projekt lázní se nevydařil.¹²² Kopecký o významu léčivých pramenů a přínosu lázní napsal dvě

---

v Táboře, v letech 1812 až 1828 v Lokti a od 31. ledna 1828 do 30. června 1850 v Plzni.

Roku 1850 byl po více než šedesáti letech zrušen tzv. *regulovaný magistrát*. Kopecký byl v Plzni posledním nevolným purkmistrem. V purkmistrovském úřadu ho roku 1850 nahradil Franz Wanka (1790–1869), velkostatkář a majitel uhelných dolů na Radnicku, který město řídil až do roku 1861.

O Kopeckého vlivu na město Plzeň viz [Hr], s. 705–713. Viz též [Sc51], [Dob2], [Bě5], [211] a [BLG], 2. díl, s. 244.

¹²⁰ S bouráním hradeb se začalo již roku 1795 v oblasti dominikánského kláštera. Roku 1803 byly zasypány příkopy na jižní straně města v okolí Litické (Jeptišské) brány, která byla o rok později částečně zbořena. Roku 1822 byla zbourána Pražská brána, roku 1828 Slepá (Skvrňanská), roku 1833 Říšská, roku 1838 Velká a konečně roku 1849 Saská. Více viz [Bě1], [Bě3], [Bě8], [Hr] a [Stj4]. O plzeňských branách viz [Sc10].

Proměny Plzně v první třetině 19. století zachycuje článek [Kr2], který ukazuje politické, hospodářské, kulturní i národnostní vlivy na vývoj města. Připomíná nejvýznamnější stavby a osobnosti Plzně, pečlivě popisuje centrum města i předměstí. O stavebním vývoji Plzně, nejdůležitějších památkách a bourání historické Plzně viz [Lá10] a [Lá14].

¹²¹ O plzeňských nemocnicích viz [MK1], s. 50–51, a též [Bě6], s. 61. Plzeňská městská nemocnice byla při svém vzniku velmi moderní, disponovala 48 lůžky a školeným personálem.

¹²² Podrobnosti týkající se výstavby na Lochotíně viz [Hr], s. 334–338.

studie.¹²³ Propagoval myšlenku železničního spojení Prahy a Plzně, založení porcelánky na Lochotíně a Měšťanského pivovaru v Plzni (1842).¹²⁴

Ve třicátých letech 19. století byla Plzeň stále ještě městem řemesel, obchodu a zemědělství, městem bez průmyslové výroby a velkých podniků.¹²⁵ Na předměstích vznikala zástavba poskytující nuzné ubytování chudým (např. Saské předměstí). Životní podmínky zde byly špatné, snadno se šířily epidemie cholery, s nimiž se město muselo opakovaně potýkat. Ve městě bylo tehdy 548 domů, nic nenasvědčovalo jeho brzkému rozkvětu.¹²⁶ Češtinu však již bylo více slyšet v každodenním běžném životě, byť zámožní měšťané podílející se na správě města ji neuznávali. Užívali a prosazovali němčinu (např. ve správě města a v divadle).¹²⁷ Město bylo se „světem“ spojeno pomocí dostavníků; kromě přímého spojení s Prahou stojí za připomenutí přímé spojení s Mariánskými Lázněmi, které od 20. května 1832 fungovalo třikrát týdně (viz [Hr], s. 325).¹²⁸

Pod vedením purkmistra Kopeckého se Plzeň rozrostla a proměnila v moderní město.¹²⁹ Od poloviny 19. století byla druhým největším a nejvýznamnějším městem v Čechách. Přesto měla většina domů ve vnitřním městě jen jedno či dvě patra. Město si zachovávalo starobylý gotický či renesanční ráz, jen některé domy byly opatřeny barokními portály.¹³⁰

Důležitým centrem kultury bylo městské divadlo, jehož první budova vznikla roku 1832 a stala se po pražském *Nosticově divadle* (dnes *Stavovské divadlo*)

¹²³ *Pilsens günstige Verhältnisse und dessen Mineralquelle* (1835, 1837, 114 stran), *Krankengeschichten in Hinsicht auf das Pilsner Mineralwasser* (1837, 46 stran). Viz též [Sc7] a [Sc18].

¹²⁴ O historii pivovaru viz [Sc22] a [Sc60].

¹²⁵ Hospodářský rozvoj Plzně ve dvacátých a třicátých letech 19. století je přehledně zachycen v [DB1], s. 62–64.

¹²⁶ V pamětech města [Hr] je uvedeno, že v roce 1832 bylo 326 domů ve „starém“ městě, 82 na Říšském předměstí, 83 na Saském předměstí a 57 na Pražském předměstí. Ve městě žilo 9 004 obyvatel. Viz [Hr], s. 323.

O proměnách města a životě v něm viz též [Bě1], [Bě3], [Bě8], [Du] a [Lá9].

¹²⁷ O plzeňských divadelních představeních, tanečních a hudebních zábavách viz [Bě9], s. 12–17.

¹²⁸ O historii dostavnickového spojení Plzně s blízkými i vzdálenějšími místy je přehledně pojednáno v [MK1], s. 26–27. Podnikatel Johann Hahnenkamm starší zahájil 1. prosince 1833 pravidelný provoz na přímé dostavnickové lince Praha – Plzeň. Nejprve fungovala třikrát týdně, později každodenně. Svůj provoz ukončila 1. listopadu 1863 v souvislosti s nástupem železnice. V jeho aktivitách pokračoval Johann Hahnenkamm mladší (1819–1857), majitel povoznictví a pohostinství, jeden z nejbohatších Plzeňanů. O roli dostavníků v životě Plzeňanů a o budování dopravních cest viz [Bě6], zejména s. 59–60. O významu podnikatelské rodiny Hahnenkammů viz [Sill], s. 44–51, kde je zdůrazněn nejen jejich podnikatelský talent, ale i jejich podpora českého kulturního života v Plzni, jejich vztah k hudbě, vzdělanosti a národní gardě.

¹²⁹ O přestavbě města viz [Hr], s. 322–327, 334–338. Viz též [Bě1], [Bě3], [Bě8] a [Du].

¹³⁰ Pouze dům *U dvou zlatých klíčů* měl čtyři patra a byl vlastně prvním činžovním domem v Plzni. Stavební vývoj Plzně v první třetině 19. století přibližuje [Kr2]. Miloslav Bělohlávek [Bě6] uvádí, že roku 1840 bylo v Plzni 563 domů, z toho 117 mělo dvě patra (tj. 20,7%), osm domů tři patra (1,4%) a jeden dům čtyři patra. Většina domů byla jednopatrová, v přízemí býval obchod nebo hospoda, v patře byt či byty.

druhou nejstarší v Čechách. Divadelní představení měla kulturní i vzdělávací charakter, byla provozovaná německými i českými kočovnými společnostmi již od šedesátých let 18. století v sálech radnice či různých hostincích. V jejich pořádání, výběru her a propagaci se angažovali vlastenecky zaměření profesori plzeňského gymnázia a Filozofického ústavu (např. J. V. Sedláček a J. F. Smetana).¹³¹ K šíření vzdělanosti a probouzení zájmu o historii a krásy města a jeho okolí přispělo i plzeňské muzeum, u jehož zrodu stál v roce 1847 prefekt gymnázia profesor Zauper.¹³²

S jistou nadsázkou lze říci, že se v Plzni v oblasti vzdělávání a kultury nic podstatného a důležitého nestalo bez práce a vlivu premonstrátů – profesorů gymnázia a Filozofického ústavu.

Národnostní situaci v Plzni výstižně popisují následující slova vztahující se k polovině čtyřicátých let 19. století:

... Co se týče výstavnosti a všelikého okrášení k procházkám přírodních míst, o tom bych mohl ovšem několik archů samých chvalozpěvů sdělit. Ale přáteli, ach! Kdo zde umí hubu jen na půl kola německy otevřít, ten němčí, ač někdy k dvojnásobné hanbě své. Jedna z nejhlavnějších příčin takové teutomanie spočívá ve velikém počtu zde bytujících oficírů a ouředníků. Každý měšťan zde nějakou známost má, ten němčí z uvyklosti na vznešenější společnosti a hospody pour excellence a kdo je pouhým sprostáčkem, ten drmolí němčinu, by sobě u pánů poněmčilých alespoň nějaké vážnosti vydobyl. Kdo má tedy mluvit česky? Služka, oráč a podruh. A že vskutku skorem jen oni mezi sebou česky mluvívají, ztrácí ten náš mateřský jazyk v Plzni čím dále tím více. Z českých časopisů zde nenajdeš ve všech hostincích ani jediného, tím horlivější se však vede péče o časopisy německé ... ([Bě9], s. 12)¹³³

Jen jeden z plzeňských profesorů se aktivně zapojil do politického dění. Ve dnech 2. až 12. června 1848 zastupoval Plzeň na *Slovanském sjezdu* v Praze Josef František Smetana,¹³⁴ který 31. července stanul v čele plzeňské *Slovanské lípy*.¹³⁵ Jako neformální, ale uznávaný vůdce plzeňských obrozenců a reformátorů přednášel o situaci v říši, o politice, o práci *Kroměřížského sněmu* a chystaných změnách v zemi.

¹³¹ Viz [VF].

¹³² Viz [Bá]. O postupném budování školních sbírek viz [60] a [62].

¹³³ Jedná se o upravenou verzi dopisu neznámého autora podepsaného J. B., který byl otištěn v časopisu *Květy. Národnj zábavnjk pro Čechy, Morawany, Slowáky a Slezany* [13(1846), č. 155 z 29. 12., s. 627–628]. Uvádíme moderní verzi z [Bě9], která je stručnější a srozumitelnější.

¹³⁴ Druhým zástupcem byl Josef Spudil (1809–1885), učitel plzeňské německé hlavní školy, autor učebnic rýsování, organizátor kulturních akcí (zejména divadelních představení). Spolu se Smetanou se zasloužil o vznik plzeňské průmyslové školy. Více viz [Sp3]. Viz též [Js2], zejména s. 50–54, a [Ner].

¹³⁵ O vzniku a aktivitách *Slovanské lípy* viz [Sc29] a [Sc20].

Plzeňská *Slovanská lípa* se konstituovala v červenci (pražská vznikla již v dubnu). Prosazovala zřízení konstituční monarchie a zavedení jazykové rovnoprávnosti. Sdružovala asi 150 osob (úředníci, inteligence atd.). Snažila se pečovat o národní uvědomění a vzdělávání, založila čítárnu, půjčovnu knih a časopisů, organizovala českou zábavu.

České vlastenecké kruhy scházející se v Plzni v hostinci *U Bílé růže* s nadšením sledovaly revoluční aktivity roku 1848. Několik jejich členů 13. března 1848 žádalo dopisem, aby i do Plzně byla zaslána pražská petice vyzývající ke změnám v zemi. Není proto překvapivé, že 17. března 1848 mnozí Plzeňané radostně přivítali sliby císaře Ferdinanda I. Dobrotivého z 15. března týkající se vydání ústavy, zrušení cenzury, povolení zřízení národních gard aj. Do vzniklé národní gardy se včlenili plzeňští ostrostřelci, nejstarší studenti Filozofického ústavu vytvořili studentskou legii.

Profesor Smetana jako zástupce pokrokově orientovaných Plzeňanů vyzval v květnu 1848 Antonína Hlavana (1796–1868), arciděkana chrámu u sv. Bartoloměje, aby zrušil plzeňský *Nový svátek*, který začal být chápán jako zpátečnická katolická slavnost. Smetana dokazoval, že husité bojovali za duchovní, národní a politickou svobodu naší země. Rozpoutal velké diskuse, *Nový svátek* však zrušen nebyl, přestože arciděkan Hlavan Smetanovy osvětové a vzdělávací aktivity podporoval již od třicátých let.

V noci z 15. na 16. června 1848 dorazila do Plzně zpráva o bojích na barikádách v Praze. Studenti chtěli poslat dobrovolníky ze své legie na pomoc Praze. Zabránil jim v tom Gottfried Conradi, velitel národní gardy a podplukovník plzeňské vojenské posádky 35. pěšího polního pluku. S velkým smutkem přijali studenti 18. června 1848 zprávu, že povstání bylo potlačeno.

Dne 7. září 1848 představitelé plzeňské *Slovanské lípy* uspořádali slavné rekviem za padlé v Praze. Plzeňský výbor *Slovanské lípy* v čele se Smetanou reagoval 11. října 1848 na protesty ve Vídni, postavil se proti německým liberálům, kteří chtěli rozbít říši a usilovali o spojení s Německem. Výbor prosazoval konstituční federativní monarchii. O tři dny později začaly vycházet noviny *Posel ode Mže*, první český politický list v západních Čechách. Stal se tiskovou platformou plzeňské *Slovanské lípy*.

Mezitím byl 21. října 1848 starostou *Slovanské lípy* v Plzni zvolen profesor Smetana. O deset dní později vyzval výbor plzeňské *Slovanské lípy* všechny spolky na Plzeňsku a Klatovsku, aby se spojily a důsledně prosazovaly zřízení konstituční monarchie a lepší vyzbrojení národních gard. Politická situace se přiostrhovala.

V únoru 1849 byl Smetana na nátlak církevních představitelů v Teplé a Plzni přinucen vzdát se vedení plzeňské *Slovanské lípy*. Dne 7. března 1849 byl rozpuštěn sněm v Kroměříži a přijata tzv. oktrojovaná (nařízená) ústava. *Posel od Mže* stačil ještě uveřejnit články proti této vnucené ústavě. Dne 17. března byl vydán tzv. *asociační patent*, který nad spolky zaváděl přísný policejní dohled. Plzeňská *Slovanská lípa* byla nucena se přeměnit na pouhý čtenářský spolek, 15. dubna 1849 se pokusila o demonstraci, která však nebyla úspěšná.

Smetana svými aktivitami nadchl mladé česky orientované Plzeňany, pobouřil však staré „plzeňské“ rodiny, mnoho nepřátel si udělal mezi kolegy na Filozofickém ústavu a gymnáziu i v klášteře v Teplé. Jeho politické aktivity nebyly pro řád přijatelné.

V dubnu 1850 bylo všem purkmistrům nařízeno, aby podali okresním hejtmanům zprávy o situaci v jimi spravovaných městech za revoluce. Martin Kopecký za Plzeň odpověděl, že *ve městě není nikoho, kdo by se kompromitoval na revolučním hnutí předchozích let*.¹³⁶ Císařským dekretem z 22. srpna 1851 byly rozpuštěny národní gardy. Plzeňská garda se však již delší dobu omezovala jen na slavnostní pochody a hlídky na trhu. Politická situace stále přituhovala. Pražské místodržitelství vyzvalo 30. prosince 1851 okresní hejtmany, aby vypracovali seznamy podezřelých revolucionářů. Takové seznamy byly důsledně vedeny v letech 1851 až 1857, ocitlo se na nich patnáct plzeňských občanů včetně Smetany. O den později byly vydány silvestrovské patenty, které zrušily ústavu a nastolily neoabsolutismus. Na deset let potlačily svobody a zastavily rozvoj politického a kulturního života. Povoleny byly jen dobročinné a hospodářsky přínosné aktivity. Není překvapivé, že Smetana upadl v nemilost úřadů a byl pod policejním dohledem.

Připomeňme, že jako protiklad k plzeňské *Slovanské lípě* byl 2. října 1848 na pokyn „shůry“ založen utrakvistický spolek *Leseverein*, jehož sídlem se stal hotel *U císaře rakouského*. Jeho členskou základnu charakterizoval Jaroslav Schiebl roku 1929 takto:

... Spolek ten sestával z Němců, hlavně takových obyvatelů plzeňských, již povoláním nebo původem svým zůstávali k obci i jejímu občanstvu lhostejnými a v českých jeho vrstvách spatřovali jen vrstvu méně hodnotnější. Dále byli zde také sdružení někteří měšťané národnostně vlažní anebo dokonce český svůj původ nerozumně zapírající, jimž blahověle »pana krajského« šla nad vše ostatní. »Leseverein« byl jenom na oko utrakvistickým, vlastní jeho tendencí bylo obrozenecké hnutí brzdit, a v odnárodnování povahově slabších pokračovati. Avšak zakrátko počali tito pobloudilí čeští členové »Lesevereinu« pocítovati, že jsou ve spolku tom jen jaksi »druhou garniturou« a vědomí to vedlo k tomu, že záhy počali se soustřeďovati v »Lesevereinu« u zvláštního »českého stolu« a později i mnozí přecházeli kajícně do »Slovanské Lípy«. ([Sc52], s. 46–47)

Roku 1849 byla plzeňská *Slovanská lípa* úředně zastavena, její jádro kolem Smetany zůstalo pohromadě jako volná hospodská společnost, která se scházela v hostinci *U Bílé růže* sídlícím vedle radnice a někdy v papírnickém obchodě Hynka (Ignáce) Schiebla ve Školní ulici nebo v písárně obchodu Adolfa Feyerfeila na náměstí. Později se skupina rozdělila; původní jádro tvořené úředníky, obchodníky a učiteli se setkávalo ve Voglově hostinci na Říšské ulici, řemeslníci v hostinci Antonína Holuba. Doba Bachovského absolutismu plzeňským spolkovým a vlasteneckým aktivitám nepřála. Řádně organizované spolky nemohly vznikat.

Revoluční situaci v monarchii, v Čechách a zejména v Plzni zachycují noviny *Pilsner Anzeiger* (1848), v nichž se objevovaly informace (někdy i dvojjazyčné) o vyhlášení konstituce, činnosti parlamentu, zakládání legií, o jednáních ve Frankfurtu, Vídni, Itálii, o zasedání sněmu v Kroměříži, bojích v Praze

¹³⁶ Viz [DJM], s. 121.

apod. Od března 1848 do prosince 1848 projevují tyto noviny velký zájem o politickou situaci, prezentují víru v proměnu země a zachycují bouřlivý kvas v česko-německé Plzni (snaha o zrušení tzv. *Nového svátku*, zakládání plzeňské *Slovanské lípy*, vznik legií, diskuse o postavení češtiny a postavení Čechů v říši apod.).

Připomeňme, že roku 1848 bylo zrušeno tzv. *plzeňské panství*, poddanské obce se staly samostatnými a Plzeň přišla o své hospodářské zázemí. Musela se více zaměřit na řemeslnou a průmyslovou výrobu.¹³⁷

17. Gymnázium a Filozofický ústav ve 30. až 40. letech

Ve třicátých letech 19. století byly gymnázium a Filozofický ústav důležitým centrem plzeňského vzdělávání a kulturního života. Obě školy prožívaly vrchol svého rozkvětu.¹³⁸

Ve třicátých letech 19. století přišli na gymnázium Arnold Oldřich Šindelář, Vincenc Graumann, Hieronymus Stopfkuchen, Isfried Eckl, ve čtyřicátých letech Marcus Köhler, Benedict Stiasny (Stiastny), Jan Nepomuk František Desolda a Basil Hoffer. Roku 1850 se profesorské sbory gymnázia a zrušeného Filozofického ústavu spojily. Úplný přehled pedagogického sboru gymnázia od roku 1779 až do roku 1891 je uveden v [Nw].

Roku 1833 Plzeň znovu navštívil císař František I. a císařovna Karolína Augusta, pro pobyt v Plzni si vybrali počátek srpna. V prázdninovém čase se o reprezentaci Filozofického ústavu a gymnázia postaral profesor Sedláček, který přednesl jménem sboru několik básní v českém i německém jazyce a zajistil velkolepou výzdobu školní budovy. Císařovna projevila zájem o návštěvu fyzikálního kabinetu a gymnaziální knihovny. Večer přednesli posluchači Filozofického ústavu císařským veličenstvům slavnostní kantátu, kterou složil Sedláček.¹³⁹

Roku 1836 *České zemské gubernium* v Praze prohlásilo plzeňské gymnázium za „nejlepší a nejznamenitější gymnázium ve státě“.¹⁴⁰

Úroveň gymnázia a Filozofického ústavu a roli jejich profesorů v rozvoji Plzně výstižně charakterizují následující slova:

O vynikající úroveň plzeňského gymnasia a filosofie se zasloužili premonstrátsí profesori. Byli na prvém místě skvělými vychovateli s citlivým pedagogickým taktem, který pramenil ze skutečného zájmu o mládež a ze snahy poskytnout jí důkladné a široce založené znalosti. Proto dovedli překlenout i četná nebezpečná úskalí v udržování kázně a v usměrňování morálních vlastností svých svěřenců,

¹³⁷ Viz <https://encyklopedie.plzen.eu/home-mup/?acc=osobnosti> [3.6.2022]. Viz též [Lá5], [Lá9], [MK2], s. 91–92, a [Wa].

¹³⁸ Uvedme pro zajímavost, že roku 1832 byla provedena první větší přestavba školní budovy, která souvisela s instalací věžních hodin. Viz [Hr], s. 324.

¹³⁹ Podrobný popis císařské návštěvy viz [Hr], s. 328–334. Sedláčkova kantáta (čtyřpěv) viz s. 332–333.

¹⁴⁰ Viz [Du], s. 632.

jejichž úcty a sympatií uměli bezpečně získat. Byli to zároveň i mužové vysoce kulturní, učenci a myslitelé širokého a zasvěceného rozhledu, kteří nežili uzavřeně mimo proudění současného života. Jejich typickým představitelem byl zvláště vzdělaný a jemný prefekt Zauper. Zejména pak na sklonku třicátých a během čtyřicátých let, kdy mladá buržoasie rozvíjí bohaté formy společenského uplatnění, účastní se profesori se zájmem všeho společenského ruchu v městě. Rozhodující význam v této účasti na životě města připadá českým profesorům, kteří sehráli vedoucí úlohu v obrozené Plzni. ([S6], s. 164)

Ve čtyřicátých letech 19. století studovalo na gymnáziu asi 250 studentů. Neexistovaly paralelky, v nižších třídách se vzdělávalo až 70 studentů v jedné třídě, ve vyšších obvykle jejich počet nepřesahoval tři desítky. Propadalo se totiž od dvojky (nedostatečně). Studentům, kteří neprojevovali dostatek nadání, talentu a píce, bylo doporučeno studia zanechat. Studium bylo náročné, profesori přísní, ale studenti je měli rádi, jak dokládají následující slova:¹⁴¹

Bedřichovým profesorem v prvním roce studií byl Vincenc Graumann, v obou dalších humanitních třídách měl profesora Gustava Beera. Profesoru Graumannovi, vzdělanému klasickému filologovi bylo tehdy 42 let. Byl to muž drobné, zavalitější postavy, náročný a přísný ke studentům, ale nikoliv neoblíbený, přestože byl spíše uzavřený a samotářský. Měl k mládeži vztah vysoké odpovědnosti, ukládal hodně úkolů a učení a neměl přitom dosti vzletu, aby velkoryse proměnil svou náročnost ve vřelejší sblížení se studenty. Bedřich a studenti mu říkali mužiček, Graumānek, Graumānnlein (šedivý mužiček – slovní hříčka). Naproti tomu profesor Beer byl muž vysoké, vznosné postavy, hrdý, estét a básník slavnostních ód a příležitostných básní k oslavě významných osobností, velmi společenský a aristokraticky noblesní, což si osvojil jako mladý vychovatel v rodině hraběte Jana Rudolfa Chotka. Přestože mu tehdy bylo již 48 let, vyhledával rád rušnou společnost a měl zvláštní pochopení pro Bedřicha. Říkali mu „velký Němec“ – „Der Grossdeutsche“. ...

... A tak tedy prázdniny byly přede dveřmi a Bedřich s úlevou konstatoval, že se přece jen dočkal, ačkoli na počátku se mu zdálo nemožné přestát všechno trápení, které jim, studentům, jejich přísný a nesmlouvavý profesor Graumann po celý školní rok připravoval. On sám zvláště těžce nesl, že pro úkoly a učení, kterých Graumann mnoho ukládal, nemohl se tolik věnovat komponování, jak by chtěl. Ale nakonec se s profesorem hoši rozloučili tak pěkně, že on sám byl dojat: „Vyzdobili jsme třídu ke cti našeho profesora Graumanna. Katedra byla potažena červeným sukem, nad ní byl baldachýn. První lavice byly také potaženy červeným sukem a po obou stranách bylo 17 kořenáčů s květinami. Také na konci každé další lavice byly kořenáče.“ Naposled 2. srpna vstoupil profesor Graumann ke katedře a slovy: „Finis coronat opus“ (= Konec korunuje dílo – M. S.) zahájil slavnostní ukončení školního vyučování. Jeden z hochů

¹⁴¹ Milada Suchá převyprávěla vzpomínky Bedřicha Smetany (1824–1884), který na plzeňském gymnáziu studoval v letech 1840 až 1843 pod dohledem svého bratrance, profesora Josefa Františka Smetany. Bedřich však nebyl dobrým studentem, více než studium ho přitahovala hudba.

pronesl za třídu řeč na rozloučenou, která profesora dojala tak, že hned nemohl odpovědět. Když pak ke studentům promluvil, nabádal je k tomu, aby pěstovali jen vědu a cnost. ...

... Šťastnou souhrou okolností prožil své poslední tři studentské roky v bezprostřední blízkosti a v denním styku s bratrancem Josefem Františkem Smetanou, vynikajícím učitelem mládeže, který při svém vědeckém zaměření zůstal hluboce lidský, uměl snít o štěstí lidstva, uměl vřele přátelsky a taktně podat ruku. Muže, jenž znal jen jediný smysl svého života – odevzdávat plody své práce lidu, který nade vše miloval. ([Bě9], s. 33–34, 45–46, 83)

Profesoři své studenty nejenom učili a vychovávali, ale chodili s nimi na výlety do blízkého i vzdálenějšího okolí Plzně, trávili s nimi volný čas, vodili je na divadelní představení, pořádali s nimi hudební vystoupení a umožnili jim přístup do měšťanských rodin.

A přišel poslední den v roce 1841. Toho Silvestra trávil Bedřich chtě nechtě s profesorem Beerem ve společnosti u známé plzeňské dámy, slečny Brandové, které Bedřich říkal „filosofující Brandová“ pro její neobvyklé knižní zájmy. Byl u ní s profesorem Beerem již dvakrát na jaře, ale to nebyla společnost pro něho. Dělal to zřejmě jen kvůli Beerovi. I tentokrát se tam asi opět nudil.

([Bě9], s. 47)¹⁴²

Uspořádání školní budovy a její atmosféru ve čtyřicátých letech 19. století poeticky popisují následující slova:

Dvoupatrová školní budova hučela denně stovkami mladých hlasů. V přízemí byla hlavní škola a byty učitelů. Čtyři třídy hlavní školy byly v novém jižním traktu a krásně klenutá prostřední místnost byla slavnostním zkušebním sálem. Do školy se vcházelo vchodem z Jeptišské ulice do temné, cihlami dlážděné okružní chody, kde si chodec zvláště v zimním období musel svítit na cestu blikavým světlem svičky. Čtvercovým dvorem, kde byla pumpa, kam se studenti chodívali napít nebo mýt, se mohlo projít do jižní chodby. Okna do dvora byla v přízemí zamřížovaná a celek nádvorního prostoru byl tak stylově orámován okny v arkádovém klenutí zdiva. V pravé chodbě v místech původního refektáře jeptišského kláštera byla dívčí škola, ve východní chodbě byla sakristie kostela, který sloužil jako školní kaple k bohoslužbám pro studenty. V přízemí na různých místech byly byty učitelů hlavní školy ...

Ze dvora, vpravo od průjezdu se dosti širokým, dřevěným točitým schodištěm vcházelo do prvního poschodí, kde bylo gymnasium, které zde mělo všechny své

---

¹⁴² Gustav Beer (1792–1860) byl vychovatelem v rodině hraběte Chotka, od roku 1821 do roku 1850 vyučoval ve vyšších třídách plzeňského gymnázia, skládal básně a oslavné ódy. V knihovně tepelského kláštera se dochovalo osmnáct Beerových ód z let 1835 až 1853. Oslavují císaře, arcivévodny a arcivévodkyně při jejich návštěvách Plzně, Mariánských Lázní či Teplé, připomínají císařovy narozeniny, instalaci arcibiskupa, vysvěcení chrámu, významná výročí a jubilea Beerových nadřízených, kolegů a přátel, případně mimořádné události (úmrtí, oslava vlády apod.). Beer patřil k pokračovatelům tepelské tradice tvorby oslavných ód, básní a zpěvů, jejich kořeny lze najít v 18. století. Jeho bratr Jakub Beer byl velmistrem řádu Křižovníků s červenou hvězdou. O životě G. Beera viz [Goo], 1. svazek, s. 46–47.

třídy až na první třídu humanitní – kvintu, umístěnou ve II. patře. Zkušební sál gymnasia, který zároveň sloužil jako reprezentační místnost ústavu pro různé slavnostní příležitosti, byl uprostřed nového jižního traktu se třemi obloukovými okny. Ve čtyřicátých letech mělo gymnasium většinu tříd v jižním traktu, ve východní věži byl byt o dvou pokojích a kuchyni profesora Minicatiho, v nové západní věži měl byt prefekt Zauper. V jižním traktu vedle profesora Minicatiho měl příbytek profesor Stopfkuchen a vedle zkušebního sálu bydlel profesor Zucht ... Dvě ze tříd a byt profesora byly v západní části školy do dvora a naproti, ve východní části s okny do ulice, bydlel katecheta gymnasia, český profesor P. Arnold Oldřich Šindelář. Vchod do jeho bytu byl chodbou od druhého schodiště, které vedlo ze školní ulice a bylo rovněž dřevěné.

Ve druhém patře ve čtyřicátých letech vévodil z větší části filosofický ústav a zbytek zaujaly byty profesorů. Nad obydlím prefekta Zaupera bydlel profesor J. F. Smetana v slunném příbytku nové západní věže, jejíž oblouková okna se zavírala dřevěnými okenicemi. ... S obydlím profesora Smetany sousedil byt profesora Beera, ..., novoromantického Němce, estéta a světáka. V jednom z profesorských bytů bydlel ... třídní profesor Graumann, pozdější ředitel gymnasia. Fyzikální kabinet profesora Smetany a knihovna filosofického ústavu s českými knížkami byly ve východní věži a hned naproti měla místo posluchárna fyziky, kde J. F. Smetana učil nejen studenty druhé třídy filosofického ústavu, ale kde ve čtyřicátých letech konal praktické nedělní přednášky pro české řemeslníky. ([Bě9], s. 32–33)¹⁴³

V celé budově bylo v roce 1840 již 17 učeben (nejsou započteny kabinety a knihovna) a 24 bytů pro učitele. Hlavní škola měla osm učeben, gymnázium a Filozofický ústav devět (včetně velké zkušební auly). V budově byla i městská váha, zabírala v přízemí dvě místnosti. Byly zde dvě třídy dívčí školy, učebna dívčí industriální školy, kabinet a knihovnička hlavní školy.¹⁴⁴

Pravděpodobně nejstarší a detailní popis budovy gymnázia a Filozofického ústavu podal v březnu roku 1826 profesor Sedláček, který připravil elaborát pro Eichlerovu topografii Českého království. Popsal budovy, učebny, knihovnu, výzdobu chodeb (v prvním poschodí bylo třináct portrétů plzeňských učenců, Sedláček pečlivě opsal i nápisy na obrazech). Uvedl též informace o významných gymnaziálních profesorech.¹⁴⁵

¹⁴³ Různé zdroje [Bě9], [Sp2] a [S6] se mírně liší v popisu umístění tříd, kabinetů, bytů jednotlivých profesorů apod. To není nijak překvapivé, neboť se nedochovaly žádné plány vnitřního uspořádání budovy, která od roku 1809 prošla řadou rekonstrukcí. Nevyjasněna zůstala například otázka umístění bytu Josefa Vojtěcha Sedláčka. Jako profesor Filozofického ústavu patrně obýval druhé patro (kde bydlel jeho nástupce Gottfried Wenzel Böckl). Více viz [S6].

¹⁴⁴ Viz [S6]. Situaci ve čtyřicátých letech 19. století připomíná článek [Růž], který popisuje místnosti v přízemí, prvním i druhém patře, připomíná význam i umístění žakovské knihovny, knihovny gymnázia, knihovny Filozofického ústavu, školního muzea, fyzikálního kabinetu, slavnostních zkušebních sálů gymnázia a Filozofického ústavu.

¹⁴⁵ Sedláčkův elaborát (57 stran) je uložen ve fondu *Eichlerova sbírka*, fascikl Plzeň-město, *Archiv Národního muzea*. Viz [Rou] a [Bě7].

Cenný materiál nazvaný *Wirtschafts-Inventarium für das Jahr 1840* je uložen ve fondu [MS],

Když se v roce 1843 německá hlavní škola odstěhovala do nové budovy v Kopeckého sadech, obsadila její místo česká triviální škola. Situace gymnázia a Filozofického ústavu se příliš nezměnila, neboť i po přestěhování české triviálky roku 1853 v prostorech budovy zůstaly dívčí třídy této školy. Teprve od poloviny šedesátých let, když se z budovy definitivně odstěhovaly všechny jiné školy, mohly být zřizovány paralelky a přízemí bylo přeměněno na městské muzeum (vrátilo se škole roku 1901, když byla postavena budova muzea).¹⁴⁶

Situaci ve školním roce 1846/1847 popsal po letech Václav Naxera, tehdy student prvního ročníku gymnázia:¹⁴⁷

Gymnasium dle tehdejšího systému bylo podřízeno zemskému gym. direktorovi (tehdy gener. velmistr křížovníků P. Jakub Beer), místnímu direktoru (tehdy krajský hejtman Rothkirch).

V čele gymnasia byl praefekt Stanislav Zauper, praemonstrát Tepelský a všechny učitelské síly na gymnasiu, jakož i na filosofickém ústavu náležely témuž rádu.

Praefekt nevyučoval, nýbrž řídil pouze ústav. V každé gramatikální třídě vyučovali pouze dva profesoři a sice katecheta náboženství, ostatním předmětům třídní profesor, jenž se žáky postupoval od parvy až do syntaxe (4 gym. třídy). V ostatních třídách byli odborní profesoři. Praefekt i ostatní profesoři byli

---

karton č. 1031. Jedná se o opis originálu uchovávaného v Archivu města Plzně (6c93), který má 131 stran. Detailně zachycuje inventář budovy Filozofického ústavu (soupis po patrech, popis vybavení místností, učeben, kabinetů, bytů apod.). Z něho je patrné, že v přízemí byly čtyři byty, v prvním poschodí deset, v druhém rovněž deset. Měly obvykle dva pokoje, některé i tři, některé měly kuchyň. Byt prefekta Zaupra byl v prvním patře v západní věži, měl dva pokoje a kuchyň, stejný byt měl o patro výš profesor Smetana. Byt profesora Böckla ve druhém patře měl dokonce tři pokoje a kuchyň. V objektu byly kromě učeben a jejich zázemí i refektář, klášterní kuchyň, sklady, prádelna apod. V dochovaném seznamu je vypsáno, kdo kde v roce 1840 bydlel a jaké vybavení měl od rádu k dispozici.

Je pravděpodobné, že Sedláček do roku 1836 bydlel v bytě, který po jeho smrti obýval profesor Böckl. V dopise opatu Koppmannovi Sedláček na podzim roku 1834 napsal, že v jeho bytě instalují v kuchyni nová kamna a podlahu, že malují i jeho tři pokoje a že renovace jeho bytu bude náročná a drahá. Sedláčkův dopis je uložen v archivní složce [Ch-4]. Podle inventáře budovy jiný byt kuchyni a tři pokoje neměl.

Ve fondu [MS], karta č. 1031, je několik plánů školní budovy. Na plánu přízemí z března 1899 jsou zachyceny učebny, kabinety, konferenční sál, byty profesorů a školníka, komory, skladiště, prádelna, kuchyně gymnázia a chodby. Z plánů je znát, že budova sloužila zejména pro potřeby školy. Plány 1. a 2. poschodí nejsou datovány; zachycují situaci po zrušení školy (tedy po roce 1918, resp. 1924), neboť v nich nenacházíme žádnou učebnu, ale jen prostory kanceláře muzea, knihovny, čítárny a půjčovny knih, byty se jmény nájemníků a počtem osob, různé komory, skladiště, společné toalety atd. Z porovnání plánů vyplývá, že větší stavební úpravy v letech 1900 až 1924 provedeny nebyly, pouze některé učebny a profesorské byty byly rozděleny na menší byty mezi více nájemníků; mnozí tak neměli kuchyni.

¹⁴⁶ O budování muzeí v Plzni viz [Lá2]. Viz též [Růž]. Růžička zdůrazňuje, že prostory vyčleněné pro muzejní sbírky byly nevhodné, protože byly vlhké a tmavé. Nacházely se v bývalém klášterním refektáři.

¹⁴⁷ Václav Naxera (1835–1908) po plzeňských studiích pokračoval ve studiu práv. Působil jako advokát v Soběslavi, později v Jindřichově Hradci, kde byl po mnoho let okresním starostou a pak starostou města. Od osmdesátých let byl poslancem *Českého zemského sněmu* a později *Říšské rady* ve Vídni. Zasloužil se o rozkvět Jindřichova Hradce.

národnosti německé, vyjímaje pouze prof. Arnolda Šindeláře, katechetu na gymnasiu, a Fr. Smetanu, profesora fyziky na filosofickém ústavu. Vyučování dělo se ovšem jenom v jazyku německém, češtině se vůbec nevyučovalo.

Vyučovalo pak se předmětům: v parvě náboženství, latinskému jazyku, arithmetice a zeměpisu; v principii: témtěž předmětům, jenže k zeměpisu přistoupil ještě dějepis; v gramatice a v syntaxi: témtěž předmětům a řeckému jazyku. V poesii a rhetorice: náboženství, výkladu autorů a slohu, algebře, zeměpisu a dějepisu a řečtině; ve filosofickém kursu vyučovalo se: náboženství, filosofii, klassické literatuře, latinské filologii, přírodopisu a fysice. ([Na], s. 259)

Václav Naxera velmi detailně vylíčil konec školního roku, kdy se všichni studenti shromáždili ve vyzdobené aule, přišel celý profesorský sbor, prefekt, členové řádu z Teplé a krajský plzeňský hejtman. Zazněly slavnostní fanfáry, německé a latinské proslovy, a pak následovalo předčítání prospěchu každého žáka z každého předmětu. Současně byli oceněni premianti třídy (2 až 6 studentů). Všichni obdrželi latinská vysvědčení a tištěný seznam se známkami všech studentů neboli *Juventus Caesareo-Regii Gymnasii Pilsnae moribus et progressu in litteris censa, exeunte Anno Scholastico ...*, studenty nazývaný „Klassenzettl“. Zakončení školního roku bylo pojímáno jako celoškolní slavnost.¹⁴⁸

V revolučním kvasu roku 1848 zůstaly gymnázium a Filozofický ústav jako instituce stranou, asi zásluhou prefekta Zaupra, který se je snažil před politikou chránit.¹⁴⁹ Studenti však, jak už to u mladé generace bývá, měli živý zájem o situaci ve Vídni a Praze, oslovovaly je události v Itálii a veřejně sympatizovali s italskými revolucionáři. Dokonce vytvořili studentskou legii.¹⁵⁰

Situaci na Filozofickém ústavu a gymnáziu v revolučním roce 1848 zachytil ve vzpomínkách Václav Naxera, který byl tehdy studentem druhého ročníku gymnázia:

... V druhém semestru zavládl však na ústavě zvláštní, netušený ruch. Březnové hnutí, kteréž jako bouře velkou část Evropy zachvátilo, zasáhlo také do Plzně a v první řadě do mladého a vznětlivého studentstva. Filosofové, jak se zkrátka nazývali posluchači ústavu filosof., utvořili studentskou legii, a brzo se

¹⁴⁸ Průběh slavnostního zakončení roku, program oslav včetně hudebních čísel z několika gymnázií v roce 1850 je zaznamenán v rukopisném materiálu nazvaném *Schlussfeierlichkeiten an der Gymnasien 1850* ([NSG], karton č. 1563). Z dokumentu je patrné, kdo pronášel proslovy (prefekt, třídní učitelé, žák), kdy a jaká zaznívala hudba, jak byl čten prospěch žáků apod.

¹⁴⁹ Situace bouřlivých let 1848 až 1850 je zachycena jednak ve školní kronice *Res gestae anni 1808* ([NSG], inv. č. 13d27), jednak v knize *Gestions ... (Podací deník 1844–1861, [NSG], inv. č. 13d28)*. V ní jsou na nečíslovaných stránkách v jednotlivých měsících každého školního roku uvedena pečlivě číslovaná podání s jejich stručnou charakteristikou. Bouřlivé roky doprovází velká korespondence, řada oznámení, úředních přípisů, předpisů, ..., příkazů a nařízení.

¹⁵⁰ Viz [DJM]. O studiu na plzeňském gymnáziu v revolučních časech viz [Na]. Viz též [Für], kde je uveden jmenný seznam studentů, kteří vstoupili do studentské legie.

hemžili zástupové jich v malebném kroji s konfederatkami na hlavách, palašem opásání v městě. Příklad ten účinkoval také na studenty 5. a 6. třídy. Podle pořekadla „inter arma silent Musae“ ochabovalo se v studiích a také disciplínu nebylo lze zachovati. Následkem toho bylo učení na gymnasiích 1. červnem zastaveno a studenti bez obligátního slavnostního zakončení školního roku a bez „klassenzettli“ jenom s vysvědčením, psaném v jazyku latinském, propuštěni domů. ([Na], s. 260)

Rok 1848 probudil zájem českých vlastenců o české školy. I v Plzni vyvstala otázka, zda se má premonstrátské gymnázium stát českým nebo německým. Není překvapivé, že byla přetřásána i v denním tisku. V revolučních novinách *Posel ode Mže* z 14. října můžeme v odstavci *Místní zprávy* číst tato slova:

Výbor širší naši městské raddy na dotaz p.p. profesorů zdejšího gimnasium, jestli si české nebo německé Gimnasium přeje, se w poradě prohlásil, aby naše Gimnasium bohda českým se stalo, a aby již letos jak to ministerialní dekret nařizuje mimo řeč naši materskau co obligatní předmět přírodopis, dějepis, zeměpis a náboženství w řeči české přednášeny byly. Uzawření tomu městské raddy byla Deputace S. Lípy Plzenské přítomná. Podiwili jsme se welice, wyjádření p. profesorů w Pilsner Anzeiger čtaucím, kde oni se prohlašujau, že proti uzawření tomuto protest založili. Oni to pokud my wíme neučinili, taky učinit nemohli, proto že to, jak oni sami udávají, toliko přátelská porada byla, a w poradách takových žádných protestů zapotřeby není. – Jinak jsme ale toho pewného přesvědčení, že kdyby se p. profesori w život uwedení ministerialního prov. rozkazu kdo wí jak přičili, přec hlas lidu oprawy nadřečené si přející, swítězí. ([84], s. 3)

Přání lidu však nebylo vyslyšeno, ostatně ani ministerský výnos neměl dlouhého trvání. Muselo uplynout ještě dost času, než se Plzeň dočkala české střední školy. Čeština se však postupně začala „zabydlovat“ i na plzeňském premonstrátském gymnáziu.

Zajímavé informace o chodu premonstrátského gymnázia v Plzni poskytovaly v roce 1848 plzeňské noviny *Pilsner Anzeiger*.¹⁵¹ Koncem října zveřejnily článek *Ueber den böhmischen Unterricht am Pilsner Gymnasium*, který informoval o dekretu č. 9216 z 10. 10. 1848, jímž se zaváděla povinnost výuky v zemském jazyce (např. v českém jazyce na středních školách v českých zemích). Nebyl podepsán prefektem, ale redakcí. Upozorňoval na důležitou změnu, která nastala ve vzdělávání a která vedla nejprve k dvojjazyčnosti některých existujících škol a následně i k zakládání středních škol českých.¹⁵²

Výše uvedené zprávy jsou svým způsobem ojedinělé. Noviny *Pilsner Anzeiger* roku 1848 výrazně změnily svůj charakter. Roku 1847 byly zábavným regionálním tiskem, který uváděl četbu na pokračování, zprávy ze zahraničí, místní události (školy, divadlo, obchod apod.) a stránku reklam. Roku 1848

¹⁵¹ Zprávy o výuce, zkouškách a situaci ve škole se objevily např. v č. 78 z 28. 9., č. 79 z 1. 10., č. 84 z 19. 10.

¹⁵² *Pilsner Anzeiger*, č. 87 z 29. 10. 1848, s. 2.

zmizela četba na pokračování, snížil se počet reklam a nevýznamných lokálních zpráv, vzrostl počet politických zpráv, dokumentů přijatých sněmem či vládou, informací o revolučním dění v Evropě apod. Roku 1849 se časopis postupně vrátil k předrevoluční struktuře. Opět se začala tisknout četba na pokračování a zprávy o lokálních událostech (divadlo, školy, kultura, obchod, epidemie, požáry, reklamy apod.). Roku 1849 přestaly noviny *Pilsner Anzeiger* vycházet, jejich roli převzal nově založený list *Pilsner Wochenblatt*. V letech 1849 a 1850 se v něm objevovaly informace o vyznamenání nového ředitele gymnázia, o organizaci nového osmiletého gymnázia, o výročních zkouškách apod.,¹⁵³ které mimo jiné dokládají, jak významnou roli hrálo premonstrátské gymnázium v životě města.¹⁵⁴

Situace na premonstrátském plzeňském gymnáziu byla komplikovaná; zavedení výuky českého jazyka, resp. některých předmětů v českém jazyce, tj. utrakvizace, nebylo zejména německými profesory přijímáno s pochopením. Problémy vedoucí až k rozkolu profesorského sboru výstižně popsal J. Schiebl:

Tato novota vyvolala v učitelském sboru ústavu nemalé vzrušení, neboť část sboru sestávala z mužů českého jazyka naprosto neznalých a také českému obrození nevalně příznivých ... Němci namítali nepedagogičnost utrakvistického vyučovacího systému a prorazili, jsouce ve většině, s názorem svým, tak že zůstal ústav německý, jen pro češtinu povolán dne 22. dubna 1849 řádový kněz teplanské kanonie Hugo Karlík s platem supplentským 300 zl. konv. m. za učitele češtiny.

Zatím bylo o reorganizaci gymnasií ze strany nejvyšších úřadů vyučovacích pracováno. Že rozhodnutí učitelského sboru plzeňského o příštím charakteru ústavu neodešlo bez třenic mezi německými členy, kteří se nechtěli vzdáti dosavadní své posice, již s ohledem na většinu českého žactva na ústavě a na českou povahu Plzně i Plzeňska, nesprávně drželi a mezi českými členy, kteří – nikoli z neodůvodněného chauvinismu, jak tvrdí B. Münz v článku „Goethe a Zauper“ v „Bohemii“ dne 10. června 1906 – nýbrž z vědomí spravedlivých nároků na dobré právo snažili se češtině získati na ústavě takové postavení, jaké jí příslušelo. ([Sc28], s. 107–108)

Zauper, prefekt, resp. ředitel gymnázia, se ocitl v obtížné situaci, kterou se mu podařilo řešit smírnou cestou. Jeho pohled na zavedení výuky v českém jazyce vylíčil J. Schiebl:

Mírumilovný Zauper byl těmito spory těžce dotčen. V tu dobu korespondoval se známým baronem Arnoštem z Feuchterslebenu, který v červenci 1848

¹⁵³ Viz např. č. 104 z 30. 12. 1849, č. 3 z 10. 1. 1850, č. 73 z 12. 9. 1850, č. 74 z 15. 9. 1850.

¹⁵⁴ Noviny *Pilsner Anzeiger* a *Pilsner Wochenblatt* vycházely zásluhou plzeňského knihkupce a tiskaře Jana Michaela Schmida, který byl jejich redaktorem a vydavatelem v jedné osobě. Nové noviny *Der Pilsner Bote* (1854–1869, s přerušením 1855–1857) vycházely péčí J. M. Schmida a od roku 1861 díky práci Hynka (Ignáce) Schiebla jako německý zcela nepolitický list, který hájil zájmy všech Plzeňanů, Němců i Čechů. O Schmidových vydavatelských aktivitách viz [Fe5], s. 61.

stal se státním podsekretářem v ministerstvu vyučování. Zauper ve svých dopisech k muži tomu stěžoval si také na to, že utrakvisováním ústavu se bude vyučování zdržovati a i také jinak trpěti. Konservativní povaha jeho nedovedla se vžítí do novodobých proudů. Avšak, přes to nedal se do proudů chauvinistických německých, nýbrž hleděl sprostředkovati mezi dvěma tábory. Proto pojali němečtí členové učitelského sboru k němu nedůvěru, ano i snažili se očerňovati ho u kláštera i vlády, což jemnou básnickou povahu Zaupera velice zabořelo. Feuchtersleben ve svých dopisech ho těšil a dával mu na jevo své rozhořčení nad osobními útoky, které vlastní soukmenovci na něho vedli.

[Sc28], s. 108)

Zavedení výuky českého jazyka, resp. výuky některých předmětů v českém jazyce, problémy v profesorském sboru z pohledu německé části pedagogů jsou zachyceny celkem objektivně v Grasslově článku [Gr1] z roku 1926.

18. Plzeň v padesátých letech 19. století

Padesátá léta 19. století přinesla *Rakouské říši* zrušení poddanství (1848) a živnostenský zákon (1851), který vedl ke zrušení starých cechů a k rozvoji podnikání. První polovina roku 1850 byla ve znamení nové organizace politické a soudní moci. Bylo zrušeno plzeňské panství a krajské hejtmanství. Místo něho vznikl krajský úřad v čele s krajským prezidentem (hejtmanem), jemuž byli podřízeni podkrajské úřady (okresní hejtmanství). Plzeň se stala sídlem jednoho ze sedmi krajů a začala spravovat třináct okresních úřadů.¹⁵⁵ Byl zrušen regulovaný magistrát a zaveden nový, víceméně svobodně volený magistrát, vznikl krajský a okresní soud, nové četnictvo, které mělo spolupracovat s vojskem. Nové četnictvo (dva důstojníci a dvacet mužů) se v Plzni stalo silnou oporou vídeňského režimu.

Dne 30. června 1850 odešel z funkce purkmistra Martin Kopecký, byl tím ukončen tzv. regulovaný magistrát. Přípravovaly se volby nového třicetičlenného zastupitelstva. V Plzni v té době žilo 10 392 obyvatel, volební právo však mělo jen 1 008 mužů, kteří platili jako daň alespoň jeden zlatý. Plzeňské noviny *Pilsner Wochenblatt* se snažily o rozumnou předvolební agitaci – snažily se, aby byly volby nepolitické, aby nerozhodovala národnost, aby se nevybíralo podle kritéria Čech/Němec, liberál/konzervativec, gardista/ostrostřelec apod. Na drobné živnostníky byl činěn nátlak, aby volili bohaté spoluobčany. Podařil se opak, lidé je volit nechtěli, protože však na nich byli ekonomicky závislí, k volbám raději nešli (volila méně než polovina oprávněných voličů). Plzeň se chlubila, že zvítězila „Mittelpartei“, neboť většina zvolených radních patřila k tzv. II. sboru, tj. platila daně ve výši 28 až 82 zlatých.

¹⁵⁵ Prvním krajským hejtmanem byl podle nových pravidel od ledna roku 1850 František Schmück, prvním okresním hejtmanem Edmund rytíř Merkl (ve funkci 1850 až 1855), který se všemi silami snažil pomáhat stíhaným a sledovaným plzeňským vlastencům; mnohdy se kvůli tomu dostával do konfliktu s nadřízenými.

Nový purkmistr Franz Wanka (František Wanka) byl absolventem práv, velkostatkářem, později důlním a hutním podnikatelem, členem ostrostřelců (major), podplukovníkem plzeňské národní gardy. Byl největším plzeňským daňovým poplatníkem. Do funkce purkmistra byl zvolen 24 ze 30 hlasů. Zvolen byl podle nových zákonů – nejprve bylo zvoleno městské zastupitelstvo, to si pak vybralo ze svého středu purkmistra. V nové radě zasedla řada bohatých měšťanů, členů správní rady městského pivovaru, ale i několik aktivních členů bývalé *Slovanské lípy*. Nejednalo se o žádný převrat v obecní správě, neboť devatenáct členů rady pracovalo pro město již od roku 1848.

Wanka úřadoval německy, byť byl zastáncem utrakvismu. Usiloval o rozvoj Plzně, o připojení města na železnici, podporoval bourání starého centra města, příliš však nepřál rozvoji škol. Na různá udání často vůbec nereagoval, v požadovaných hlášeních a zprávách uhlazoval vzniklé konfliktní situace, Plzeň líčil jako klidné a monarchii věrné město. Nebylo to patrně z lásky k bývalým revolucionářům. Wanka se snažil Plzni poskytnout klid na její rozvoj, nepobuřovat vrchnost a umožnit všestranné podnikání.¹⁵⁶

Relativně nadějný vývoj ukončil 31. prosinec 1851, kdy byly vydány císařské *Silvestrovské patenty*, zrušena tzv. *oktrojovaná Stadionova ústava*, přitvrdil policejní dozor, povoleno bylo jen to, co bylo prospěšné říši a co bylo její politice zcela loajální. Plzeň tímto náročným časem provedl právě purkmistr Wanka.

V padesátých letech proběhlo několik úprav finančních úřadů, krajských úřadů i soudů. Větší pokrok však nepřinesly.¹⁵⁷

V Plzni v té době vznikaly první továrny (např. sirkárna Neuburg-Eckstein, likérka Popper, výrobná škrobu a sirupů Hirsch, zpracování kůže Kibitz, zpracování kamene Khüry, likérka Auer).¹⁵⁸ Rozkvět výroby vedl k výstavbě činžovních domů pro zaměstnance podniků; město v roce 1858 mělo již přes 17 tisíc obyvatel.¹⁵⁹ Od konce padesátých let začalo výrazné bourání starých historických domů v centru města, což vyvolávalo mnoho protestů. Prudký nárůst obyvatel vedl k budování nových škol. Narostl počet tříd triviálních škol, byly založeny nedělní učňovská škola (1854) a nedělní průmyslová škola, začalo se uvažovat i o reálce.

Plzeň se však po prohrané revoluci stala značně konzervativním městem, kde vítězily germanizační tendence. I plzeňští utrakvističtí měšťané se stáhli do

¹⁵⁶ Více viz [Čp3].

¹⁵⁷ Situaci v Plzni, dopad změn a hospodářský vývoj nastiňuje [BD1], s. 75–76.

¹⁵⁸ Poměrně pomalý rozvoj průmyslové výroby a vznik prvních větších podniků do roku 1848 popisuje Miloslav Bělohávek v [Bě6], s. 54–58.

¹⁵⁹ Více viz [DJM]. Paměti [Hr] uvádějí, že roku 1840 v Plzni žilo 10 181 obyvatel, roku 1857 již 17 377.

Statistický přehled o počtu obyvatel a domů ve městě a na předměstích v letech 1799 až 1858 je uveden v [DB1], s. 74.

[VHM] uvádí, že v padesátých a šedesátých letech 19. století působila v Plzni již řada továren (sirkárna, keramičky, pivovar, pět parních mlýnů, smaltovna, výrobná kovového zboží, stříkaček, kočárů, tři strojírny, stavební podniky, podniky vyrábějící potravinářské produkty atd.). Plzeň se měnila v průmyslové centrum kraje.

pozadí, porážku revoluce chápali jako signál, že se vrátí starý klid a pořádky, stali se národnostně lhostejnými, nerozuměli nebo spíše nechtěli rozumět české revolučně a pokrokově laděné inteligenci. Začali kritizovat plzeňské i pražské vlastence, tvářili se, že Plzeň vždy stála na straně císaře, vídeňské vlády, katolické církve apod.¹⁶⁰ Z řady výrazně vybočovali gymnaziální profesori Smetana a Karlík, kteří mluvili a psali česky, snažili se povzbuzovat zájem o český jazyk a literaturu, udržovali kontakty např. s Václavem Klimentem Klicperou, pražským profesorem, spisovatelem a buditelem.

Němečtí gymnaziální profesori porážku revoluce přijali s jistým nadšením, neboť utrakvismus považovali za škodlivý. Například Leonard Lenz, profesor dějepisu, prý prohlašoval, že utrakvismus je zcela mrtvý a že do padesáti let budou Čechy zcela germanizované.¹⁶¹ Pro české profesory nastal v padesátých letech trudný čas poznamenaný navíc zostřeným policejním dohledem a šířícím se udavačstvím.

19. Gymnázium v padesátých letech 19. století

Výuka na gymnáziu podle osnov z roku 1824 vydržela až na malé změny do roku 1849, kdy byl dvoutřídní Filozofický ústav spojen s šestitřídním gymnáziem na základě císařského rozhodnutí č. 309/1850. Přesný rámec pro veškerý chod nově konstituovaného státního osmitřídního gymnázia s německým vyučovacím jazykem dal *Entwurf der Organisationen der Gymnasien und Real-schulen in Oesterreich*¹⁶² z roku 1849. I nadále na něm působili převážně premonstráti z Teplé, kteří vyučovali v souladu s osnovami povinné předměty – latinu, řečtinu, němčinu, češtinu, náboženství, matematiku, filozofickou propedeutiku, přírodní vědy a fyziku, historii a zeměpis. Studenti si mohli zapisovat nepovinné předměty – francouzštinu, kaligrafii, zpěv, zdravotědu a tělocvik s plaváním.¹⁶³

¹⁶⁰ Viz např. [Čp3].

¹⁶¹ Viz [Čp3].

Leonard Lenz (1801–1867) pocházel z Teplé, po studiích teologie byl řádem poslán do Plzně, aby přednášel náboženství na Filozofickém ústavu. Po jeho zrušení přešel na gymnázium, kde vyučoval především dějepis. Sepsal několik studií o vztahu *Rakouské říše* a náboženství apod. Věnoval se zejména historii katolické církve a jejího postavení v moderní době.

¹⁶² Wien, 1849, 258 stran.

¹⁶³ Informace o vývoji školy viz [Ba1], [Ba3], [Ba4], [Ft], [161], [Je], [Js2], [Mnn2], [M], [Mv2], [Na], [Nw], [212], [Sp2], [S6] a [Ti]. Viz též výroční zprávy plzeňského gymnázia, kronika školy *Res gestae anni 1808* ([NSG], inv. č. 13d27) a podací deník *Gestions ...* za roky 1844 až 1861 ([NSG], inv. č. 13d28).

Vznik tzv. vyššího (osmitřídního) gymnázia, jeho vývoj od roku 1849 až do dvacátých let 20. století dokumentují spisy školy uložené v archivní složce [Ch-12]. Ukazují proměnu budovy a úpravy učeben, proměnu výuky a profesorského sboru, jednání s politickou správou, rozšiřování kabinetů, knihovny apod. Postupnou proměnu gymnázia, přechod pod státní správu, problémy v době první světové války a zánik gymnázia dokládají dopisy politické správy zaslané opatům a vedení školy, které jsou uloženy v archivní složce [Ch-9], inv. č. 1518. Zachycují období od roku 1843 do roku 1922.

Roku 1849 tedy plzeňský Filozofický ústav zanikl. Jeho význam v letech 1804 až 1849 byl veliký, neboť umožnil získat vyšší vzdělání i sociálně slabým studentům, kteří by si studium v Praze, Olomouci či Vídni nemohli dovolit. Plzeň byla menším městem, náklady na život zde byly podstatně nižší. Přitom na škole působili kvalitní pedagogové, kteří se profesorům z univerzitních měst plně vyrovnali. Někteří přispěli k rozvoji Plzně, jiní se zabývali vědou, další ovlivnili historii tepelského kláštera.

Roku 1849 zanikla funkce *prefekta* a vznikla funkce *ředitele* gymnázia, zanikla též funkce zemských a krajských direktorů studií. Vedení školy bylo svěřeno do rukou ředitele, třídy do rukou třídních učitelů. Zlepšila se situace českého jazyka, který se stal pro všechny třídy povinným předmětem. Roku 1849 byl proto ustanoven post profesora českého jazyka, který zaujal Hugo Jan Nepomuk Karlík. Jeho pozice jako profesora češtiny na německé škole však nebyla jednoduchá. Karlík ji výstižně popsal v dopise z 30. června 1856.¹⁶⁴

.. Vítef bez toho, že Čeština od příštího roku na všech gymnasiích v Čechách, Moravě, Slezsku a Horních Uhrách pro každého studujícího nutným předmětem bude; i musil jsem učební plán na tři roky pořád běžící sestaviti, tak, aby plán třetího roku pro vždy trvání měl. Nepochybuji, že i jiní učitelové k tomu vyzváni byli, ježto ale naše gymnasium na rozhraní dvou národností leží a má mluvnice základem učebním býti má, musil jsem věc dobře a všestranně promysleti a přemyslet, jak by se nejlíp provésti dalo, tak aby co možná málo bylo kombinací, totiž stahování žáků různých tříd v jednu, a aby počínaje ode III. Němci s Čechy co možno nejlíp táhnouti mohli. ([V27], s. 4)

Rok 1849 přinesl také změnu klasifikace; byla zrušena latinská stupnice a zavedena německá, zaniklo povinné vydávání *Juventus* neboli *Klassenzettlu*.¹⁶⁵

Od roku 1851 bylo ke známce po krátký čas připojováno i slovní hodnocení typu *výborně, pochopení lehké a důkladné, v překládání sběhlý* či *výborně, důkladně, samočinný, k abstraktnímu myšlení způsobilý*.¹⁶⁶ Další významnou

¹⁶⁴ Viz [V27]. Volfovi se nepodařilo určit adresáta Karlíkova dopisu.

¹⁶⁵ Plzeňské premonstrátské gymnázium *Juventus* prokazatelně vydávalo až do konce školního roku 1856, byť to již nebylo povinné. Pravděpodobně to pramenilo z více než padesátileté tradice a jisté obliby u pedagogického sboru i veřejnosti, ne však u studentů. Od školního roku 1850/1851 gymnázium vydávalo povinnou výroční zprávu, která obvykle obsahovala jeden či více odborných článků od gymnaziálních profesorů, statistický přehled vytvořený ředitelem školy, který obsahoval seznam pedagogů a jejich úvazků, povinné předměty a jejich zajištění literaturou, témata hlavních ročníkových písemných prací, podrobné informace o maturitních zkouškách, zprávu o stavu knihovny a školních kabinetů, informaci o stipendiích a finančních fondech, seznam žáků všech tříd, základní soupis nových školních nařízení a stručnou kroniku školního roku. Tyto výroční zprávy jsou nedoceněným zdrojem informací o vývoji školy, o výuce, o školních i některých mimoškolních aktivitách profesorů. Odborné články demonstují zájem a odbornou úroveň pedagogů, jejich rozhled a znalost oboru, který vyučovali.

¹⁶⁶ Viz [Na]. V [ČTŠ], karta č. 1447, jsou uložena vysvědčení z let 1853 a 1854, která jsou německy psaná na předtištěných formulářích. Kromě známek se na nich objevují dvouřádková slovní hodnocení výsledků celoroční práce žáků. Vysvědčení jsou podepsána ředitelem gymnázia a všemi profesory, kteří v dané třídě vyučovali a navrhli známku a slovní

změnou bylo zavedení výroční školní akademie, která se stala chloubou školy. Studenti přednášeli hostům pozvaným z Plzně, z Teplé i z okolí německé a české básně, soutěžili o palmu vítězství, přičemž se hodnotila volba básně, přednes a jazyk. Cílem akademií bylo jednak ukázat městu úroveň školy a studentů, jednak dát studentům možnost naučit se veřejně mluvit a vystupovat.

Významnou osobností padesátých let na plzeňském gymnáziu byl jeho ředitel Vincenc Graumann (1798–1864), který se věnoval historii, filozofii a archeologii. Do řádu vstoupil roku 1822, sliby složil roku 1823 a o tři roky později byl vysvěcen na kněze. V Praze vystudoval Filozofickou i Teologickou fakultu. Roku 1828 úspěšně prošel úředním konkurzem, aby se mohl stát profesorem v gramatikálních třídách. V témže roce byl ustanoven kooperátorem (pomocným knězem) ve městě Teplá. V září roku 1831 zahájil svoji pedagogickou dráhu na plzeňském premonstrátském gymnáziu jako profesor gramatikálních tříd. Od roku 1847 byl ustanoven profesorem v humanitních třídách. Roku 1850 byl jmenován prozatímním ředitelem plzeňského gymnázia a roku 1853 řádným ředitelem. Školu úspěšně vedl až do smrti.

Graumannův zájem o klasickou i moderní literaturu, pravidelný nákup knih pro vlastní potřebu, školní i klášterní knihovnu dokládá rozsáhlá korespondence s Filipem Matoušem Klimešem, knihovníkem kláštera Teplá.¹⁶⁷ Graumannova osobní knihovna čítající 2 150 svazků se stala součástí tzv. muzejní knihovny (věnována plzeňskému muzeu). Dnes je součástí *Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje*.

Krásnou Graumannovu charakteristiku roku 1912 podal Josef Heřman, který na plzeňském gymnáziu studoval na konci padesátých let 19. století:

Řiditel gymnasia, Vincenc Graumann, byl Čech. Byl to tichý skromný muž, trochu nahrblý. Měl velké vědomosti linguistické, zvláště znal dobře řečtinu (Homéra) a češtinu, jenže byl »slovíčkář«.

Nad výrokem: byl Čech, kroutí asi mnohý hlavou. Veřejně ovšem a okázale nevystupoval, to nebylo v jeho povaze nesmělé a zalezlé. Čtenář posoudiž sám. V předmluvě velkého »Česko-německého slovníku« od Jos. Franty Šumavského (v Praze u Boh. Haase 1851) řádek 7 shora čteme: »Pan Vincenc Graumann, professor na vyšším gymnasiu v Plzni, podal mi mnoho důležitých poznamenání a oprav povstalých z pilného čtení Jungmannova slovníku a jiných knih ... při nejprvnější práci vezme se na ně slušný a vděčný ohled«. – Tento slovník daroval mi sám. Snad proto, že jeho sestra, kterou jsem jen česky mluvíti slyšel, u mé matky celá odpoledne vyseděla. – Jednou zastupuje ochuravělého profesora, vykládal nám, jaké krásné slovo je české »maně«, abychom se snažili vycítiti, jaký hluboký význam se v tom slově tají. A my hloupí se smáli. Spíše však tomu, jakými posuňky doprovázel a zdůrazňoval své nadšení, jehož

hodnocení.

¹⁶⁷ Graumannovy dopisy se dochovaly v archivní složce [Ch-8]. Obsahují též žádosti o zápůjčky knih z klášterní knihovny, návrhy Graumannových kolegů na zakoupení odborných knih, informace o dění v Plzni a na plzeňských školách. Ukazují, jak klášter i profesorský sbor dbal o rozvoj knihovny. O Graumannově životě a díle viz [Goo], 1. svazek, s. 327.

my tenkrát nechápali. Žil tak do sebe a byl tolik zabrán do svých slovíček, že jednou vyšel do alejí drže za zády koště, které sluha náhodou postavil do kouta, kam Graumann stavíval svůj deštník. ([Heř], s. 2)

V padesátých letech 19. století plzeňské gymnázium stále patřilo mezi kvalitní školy; vychovávalo dobře připravené studenty. Svědčí o tom každoroční výroční zkoušky, které se konaly ze všech předmětů. Byť zkoušky skládali všichni studenti ze všech ročníků, nejdůležitější byly samozřejmě pro žáky posledního ročníku, neboť byly přísnými zkouškami maturitními.¹⁶⁸

V padesátých letech 19. století hrálo gymnázium důležitou roli v kulturním vyžití Plzně zásluhou Josefa Františka Smetany. Z jeho podnětu byly pořádány hudební akademie studentů, které byly oblíbené a staly se dokonce vzorem pro hudební akce divadla. Na jejich programu byly deklamace, hudební vystoupení a zpěv. Program býval rozsáhlý, dělil se obvykle na několik částí. Výnos těchto česko-německých produkcí byl určen na rozmanité dobročinné účely.¹⁶⁹

Zajímavá a výstižná je následující charakteristika školních akademií:

Na těchto produkcích vidíme, že tu ještě působili Češi a Němci svorně a společně, ba dokonce německý básník je pořadatelem produkce ve prospěch české školy. Jak se časy změnilы brzy potom! ... Ale jsou tu i vlastenecké deklamace české od Tyla, a to na programu akademie gymnasia řádu premonstrátského, jenž později byl silně německy nacionálním. ([Zd3], s. 53)

Půvabnou zprávou o zavedení výuky tělocviku a vztahu premonstrátských profesorů ke sportu přináší [Sil2]:

Studenti měli vždycky energie na rozdávání. Dlouhé sezení ve školních škamnách si pak vynahrazovali pohybem venku. Chodili na výlety, v létě plavali v řece nebo jezdili na lodičkách, v zimě se věnovali radovánkám na sněhu a ledu. Téhle jejich potřeby si byli vědomi i osvědčenější učitelé. Prefekt gymnázia Zauper jim proto nechal na náklady školy zřídít v roce 1847 plovárnu u Kalikovského mlýna, kde byl k dispozici i plavčík.

Něco jiného ovšem byla přímo výuka tělocviku. Ta byla zavedena v roce 1853. Cvičilo se nejprve ve dvoře zrušeného vojenského výchovného ústavu. Tělocvik byl předmět nový a vzbuzoval v učitelském sboru hodně neklidu. Panovaly obavy, že žáci „zvlčí“ či si na zdraví uškodí. Pokrok však nešlo zastavit, a tak se obezřetně hledal učitel, který by vše tohle dokonale zvládl.

¹⁶⁸ Výsledky maturitních zkoušek v letech 1850 až 1890 viz [Nw], s. 52–54. Poznamenejme, že roku 1852 byl předsedou maturitní komise Václav Kliment Klicpera. Informace o průběhu zkoušek roku 1859 je uvedena v [Hr], s. 631; zkouškám v tomto roce předsedali pražský arcibiskup Bedřich kníže Schwarzenberg a tepelský opat Marian Josef Heinel, bývalý plzeňský gymnaziální katecheta.

O chodu školy v padesátých a šedesátých letech 19. století vypovídají i dopisy zemské školní rady v Čechách (*K. k. Landesschulrath in Böhmen*), které byly reakcí na zasloupanou tištěnou výroční zprávu školy ([NSG], karton č. 1563). Šedesátá léta 19. století přibližují i zprávy o stavu školy z let 1864 až 1868 (nejprve jednostránkové, později i delší) nazvané *Hauptbericht für das Jahr ...* (tamtéž). Ukazují nejdůležitější okamžiky života školy.

¹⁶⁹ Viz [Zd3], s. 34–35, 53.

Prvním byl zvolen plzeňský měšťan Václav Růžička, vysloužilý voják s pestrou „sportovní“ průpravou. Žákům se hned v počátcích plzeňského tělocviku dostalo skvělého vedení. Pan Růžička byl dříve vojenským učitelem tělocviku ve spolkové pevnosti v Mohuči. První vyučující hodina proběhla 11. dubna 1853. Jako pomocníka tělocviku vybral pan Růžička obratného žáka Gustava Říhu. Ten vedl šesté a sedmé třídy. Dozorem nad hodinami tělocviku byli střídavě profesori, členové řádu premonstrátů, kteří plni úzkosti přihlíželi nelíbenému nadšení žáků, zvláště když někteří čilejší žáci si počínali k radosti pana Růžičky poněkud směleji. Správně vytušili, že tělocvik je to pravé zpestření fádni výuky, a tělocvik hned milovali.

Učitel Růžička, který měl díky svému působení u vojska přirozenou autoritu a neváhal použít silnějšího slova či fyzické síly k dosažení pořádku a disciplíny, obdržel za šest hodin cvičení tělocviku týdně od ředitelství gymnázia pět zlatých za měsíc. ([Sil2], s. 26)

Kalikovský mlýn se nacházel a nachází na řece Mži na Jižním předměstí (dnes nedaleko centrálního autobusového nádraží) u mostu do Radčic.¹⁷⁰

Zdaleka ne všichni studenti vyhledávali koupaliště či kluziště kvůli sportu. V šedesátých letech 19. století se na kluzišti na Jíkalce rozmohlo kouření. Liberální zákon totiž tehdy dovozoval kouření dětí již od 14 let, pokud ovšem nekouřili ve škole či ve městě. Kluziště (U Jíalky, Jíalka, Hýkalka, Eisgrubengasse) se nacházelo na Jižním předměstí nedaleko Kalikovského mlýna a stalo se oblíbeným místem milovníků tabáku i přes protesty profesorů a učitelů.¹⁷¹

Roku 1860 vystřídal profesora Karlíka ve výuce češtiny plzeňský rodák Basil Čampula.¹⁷² Škola se měla stát dvojjazyčnou, což však nebylo možné, neboť většina učitelů až na katechetu Šindeláře a fyzika Smetanu byla německého původu a český jazyk neovládala. Část výuky fyziky, české literatury a náboženství probíhala oficiálně dvojjazyčně. Změnu výuky a jejího stylu na počátku padesátých let 19. století popsál Václav Naxera ve svých emotivně laděných vzpomínkách:

S největší chutí a láskou věnovali jsme se české řeči a literatuře, což nejvíce bylo ovšem zásluhou profesora Karlíka, jenž ve studentstvu budil a tužil vlasteneckou mysl, české citění. Literatura česká nebyla tenkrát tak bohatá jako za nynějších dob, zejména pěkné písemnictví bylo ještě lánem jen po skrovnu vzdělaným. Naši čítankou byla Jungmannova slovesnost. Se zvláštní zálibou probírali jsme se v básnických dílech za oné doby vynikajících. Kollárova „Slávy dcera“, Čelakovského „Spisy básnické“, Vocelův „Meč a Kalich“ a „Přemyslovci“, „Labyrint slávy“, Jablonského „Básně“, Erbenova „Kytice“, Kalinovy „Básně“, Královédvorský rukopis, jenž tehdy ovšem byl úplně akreditován, byly

¹⁷⁰ Vyobrazen je v [PŠ], s. 50, kde je barevná pohlednice asi z roku 1915 a fotografie z počátku tohoto století. Historie Kalikovského mlýnu je přehledně zpracovaná v [MWF], s. 94–105, viz též [HMa], s. 48–49.

¹⁷¹ Viz [Sil2], s. 48.

¹⁷² O působení Karlíka a Čampuly viz [Sc52], s. 46.

předmětem horlivé četby školní i soukromé. Za úlohy byly nám ukládány aesthetické a kritické rozborů básníků, a my jsme závodili při pracích těch s celou pílí a vytrvalostí, jednotlivé úlohy byly od nás napsány o několika arších.

Professorové české a německé literatury pěstovali úsilovně přednášky a deklamace ve vyšších třídách gymnasia.

Thema volili si studenti. ([Na], s. 279)

20. Plzeň v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století

Výrazný rozvoj Plzně začal na počátku šedesátých let v souvislosti s pádem Bachovy vlády (1859), císařským *Říjnovým diplomem* (1860) a *Únorovou ústavou* (1861). Do Plzně zpráva o vydání ústavy a uvolnění politických poměrů dorazila 28. února 1861. Následovaly oslavy, koncert ostrostřelců, prapory a jásot v ulicích. Postupně se zmírnily politické represe, policejní dohled a tvrdá cenzura tisku. Svobodnější atmosféra přinesla zakládání nejrůznějších spolků, společností, odborných a vzdělávacích institucí, novin a časopisů.¹⁷³

České spolky, které zahájily činnost v Plzni po pádu Bachova absolutismu, měly své kořeny ve *Slovanské lípě*. Jejich ustavení lze chápat jako završení činnosti plzeňských buditelů Sedláčkova či Smetanova typu.¹⁷⁴ Roku 1864 začaly vycházet *Plzeňské noviny*. Krátce po sobě vznikly česká hlavní škola (1861), vyšší reálka (1863) a vyšší dívčí škola (1868).

Měšťanská beseda byla založena 11. srpna 1862 jako zábavný a vzdělávací spolek. Brzy po založení měla již 260 členů; stala se v Plzni útočištěm českých kulturních spolků a aktivit. Jejím prvním předsedou (starostou) byl purkmistr Jan Karel Maschauer. Sdružovala plzeňskou měšťanskou elitu, jejími členy však mohli být i řemeslníci. Ti se však necítili dostatečně uznávanými, a proto se roku 1864 odtrhli a vytvořili *Řemeslnickou besedu*.¹⁷⁵ *Hlahol* vznikl 10. října 1862, v šedesátých a sedmdesátých letech se stal předním kulturním spolkem Plzně; již jeho první hudební vystoupení 18. ledna 1863 mělo značný ohlas.¹⁷⁶ *Sokol* se zrodil 26. října 1863, do jeho čela nastoupil Vilém Šel.¹⁷⁷ *Občanská záložna* zahájila činnost 1. listopadu 1863, stala se v Plzni finanční základnou českého hospodářského podnikání.¹⁷⁸

¹⁷³ Bachův absolutismus přežil pouze c. k. privilegovaný městský sbor ostrostřelců, společenstvo řezníků a obuvníků. Jakoukoli činnost spolků ztěžoval spolkový zákon č. 253/1852 ř. z. z 26. 11. 1852, který dovoloval pouze aktivity hospodářských a dobročinných spolků a společnosti. Národnostně orientované politické a zábavné spolky nebyly žádoucí. Podle císařského rozhodnutí musel být každý nový spolek prověřen, jeho stanovy schváleny státními úřady a členové-zakladatelé rovněž. Viz [216] a [DB3]. Přežil též utrakvistický spolek *Leseverein*, který se roku 1856 transformoval na *Lese- und Unterhaltungs Verein*, neboť jedním z jeho cílů bylo otupit český národní život. Před novým spolkovým zákonem (1861) vznikl ještě židovský dobročinný spolek *Chevre Kadischa* (1860). Více viz [216].

¹⁷⁴ O prvních českých spolcích v Plzni viz [Sc52].

¹⁷⁵ Viz [Sc36].

¹⁷⁶ Viz [Sc13], [Sc61] a [Sc62].

¹⁷⁷ Viz [Sc63] a [Sc64].

¹⁷⁸ O vzniku a vývoji spolkového života v Plzni viz [Sez]. Přehledně a heslovitě viz [Du].

Připomeňme ještě, že 26. října 1864 byl založen německý tělovýchovný spolek *Aar* (Orel), který se stal v Plzni centrem německé tělovýchovy a kultury. Jeho tělocvična byla otevřena 5. listopadu 1865. Vznikl jako utrakvistický spolek, neboť Němci se báli, že o čistě německou tělovýchovu nebude v Plzni dostatečný zájem.¹⁷⁹ Roku 1867 zahájil svoji činnost německý pěvecký spolek *Pilsner Liedertafel*.

Důležitou roli v politickém, kulturním i národním rozvoji města sehrály i noviny, které se začaly objevovat od druhé poloviny čtyřicátých let (*Pilsner Anzeiger*, 1847, *Posel ode Mže*, 1848), resp. od padesátých let *Pilsner Bote* (1854–1857, nově od 1861) a *Plzeňské noviny* (1864, později pod názvem *Český lev*, resp. opět *Plzeňské noviny*). Zejména posledně jmenované se staly platformou českých idejí.

Nový spolkový zákon č. 134/1867 ř. z. z 15. 11. 1867 byl vzpruhou pro společenský život a spolkový ruch. Stanovil, že vznik spolku je nutno státním úřadům pouze oznámit a předložit spolkové stanovy. Zakázat bylo možno jen takový spolek, jehož stanovy odporovaly zákonům říše. Nebylo možno zakazovat spolky kulturní, národnostní apod. Proto začaly i v Plzni vznikat nejružnější spolky. V roce 1894 již v Plzni existovalo 140 různých spolků a společenství (politické, pěvecké, hudební, divadelní, uniformované, tělovýchovné, dobročinné, pohřební, zábavné, obchodní, podpůrné, dělnické apod.), 104 českých, 36 německých. Dále v Plzni existovaly i spolky náboženské.¹⁸⁰

Politická a hospodářská situace přála budování nových podniků, provozoven, dílen, obchodů apod. Roku 1859 vznikla v Plzni strojírna a slévárna, kterou roku 1869 odkoupil Emil Škoda a položil tak základy pozdějším slavným *Škodovým strojírenským závodům*. Dne 12. července 1860 byly v centru Plzně rozsvíceny první plynové lampy, od července svítilo v noci celé centrum města.

K rozvoji města přispěla i tzv. *západní dráha*, tj. propojení Praha – Plzeň – Bavorsko na počátku šedesátých let 19. století.¹⁸¹

Vývoj Plzně na krátký čas přerušila prusko-rakouská válka roku 1866, která bezprostředně zasáhla město.¹⁸² V Plzni se objevili uprchlíci, přesídlila sem část pražských úřadů a od července do září bylo město okupováno Prusy.

Počet obyvatel města narůstal. Podle sčítání lidu z roku 1869 žilo v Plzni již přes 23 tisíc osob; s tím byl spjat i stavební rozvoj města.¹⁸³ Postupně

¹⁷⁹ Více viz [DJM].

¹⁸⁰ Více viz [216].

¹⁸¹ Vyměrování nádraží začalo roku 1855, dráha v Plzni byla spolu s nádražím slavnostně otevřena 14. října 1861. V říjnu 1861 byla zprovozněna část tratě Plzeň – Furth im Wald a v červenci 1862 trať Praha – Plzeň. Cesta z Prahy do Plzně se zkrátila na 3 až 4 hodiny. Viz [Hr], s. 585, 719–723. Stručná historie plzeňského nádraží je připomenuta v [MK1], s. 27–30.

¹⁸² Viz [Hr], s. 937–963, a článek [Sc19].

¹⁸³ V roce 1860 žilo ve městě přes 16 tisíc obyvatel, v roce 1880 přes 38 tisíc, v roce 1890 přes 50 tisíc, v roce 1910 přes 68 tisíc, v roce 1921 přes 88 tisíc. O životě ve městě viz též [Bé1], [Bé3], [Bé8] a [Lá9].

se měnilo národnostní složení města. Stěhování dělníků za prací do města vedlo k nárůstu počtu Čechů, v polovině šedesátých let 19. století tvořilo česky mluvící obyvatelstvo již 80 procent plzeňské populace.¹⁸⁴ Český „živel“ se v Plzni hlásil o svá práva.

Roku 1861 proběhly v Plzni volby do městského zastupitelstva, novým starostou se stal německý lékař Jan Karel Maschauer (1815–1873), který později řídil poštovní úřad, což bylo velmi výnosné, neboť Plzeň byla důležitým místem na trase obchodníků, posílů, různých delegací křižujících Evropu, měla již skvělé spojení s Prahou, Klatovy, Chebem, Českými Budějovicemi, Řeznem, Bavorskem i celou *Rakouskou říší*.¹⁸⁵ V městském zastupitelstvu působil Maschauer již od roku 1848 jako uznávaný lékař. Roku 1861 nahradil proněmecky orientovaného Franze Wanku, což bylo chápáno jako výhra Čechů.

Maschauer se zasloužil například o přeměnu české triviální školy na školu hlavní, o výrazný stavební ruch (dláždění mostů a ulic, výstavba kanalizace, nové ulice), o rozvoj *Měšťanské besedy*, o uskutečnění řady kulturních akcí (hospodářská výstava v Plzni roku 1862) atd.

Město úspěšně provedl nelehkým obdobím prusko-rakouské války (1866), kdy byla Plzeň postižena pobytem pruských jednotek. V říjnu 1864 byl opětovně zvolen starostou, jeho úspěšné zvolení bylo chápáno jako další vítězství Čechů nad Němci. Maschauer se původně přátelil s českými vlastenci a přál jejich zájmům a plánům. Roku 1867 se však přiklonil k Němcům a začal jim více stranit.

Roku 1869 Maschauerovo podnikání zkrachovalo, 16. února 1870 byl odsouzen do vězení za úpadek poštovní společnosti. Tento velký skandál v Plzni byl předzvěstí hospodářské krize. Roku 1872 byl plzeňský poštovní úřad zestátněn. V té době již Maschauer zastával místo poštovního úředníka ve Vídni.¹⁸⁶

Ve funkci starosty vystřídal Maschauera již roku 1868 Emanuel Tuschner (1828–1882). Pocházel ze slavného a bohatého plzeňského rodu, jehož postavení a bohatství bylo založeno na výrobě a obchodu se sukem. Hájil zájmy města i na *Českém zemském sněmu*, kde s krátkou přestávkou zasedal v letech 1867 až 1872, působil též jako říšský poslanec ve Vídni. Byl silně pročesky orientován, zasazoval se o to, aby český živel měl na podnikání v Plzni větší podíl. Zasloužil se o rozvoj Plzně (regulace řek, nová výstavba, vodovod, školy).¹⁸⁷ V čele Plzně stál v letech 1868 až 1873.

¹⁸⁴ Více viz [DJM]. Viz též [Bě1], [Bě3], [Bě8] a [Du].

¹⁸⁵ První plzeňský poštovní úřad sídlil v Poštovní ulici (dnes Riegrova) v hostinci *Na Staré poště*. Pošta byla sice státní záležitostí, ale jednotlivé úřady měly své majitele. Roku 1812 nebo 1813 plzeňský úřad vyženil Kryštof Maschauer (1781–1866) z Kočova na Tachovsku, který se obratem vzdal své úřednické kariéry na plzeňském magistrátu. Roku 1818 se poštovní úřady staly dědičnými, a tak jej musel roku 1866 převzít jeho syn, lékař Jan Karel.

¹⁸⁶ Více viz [Sil2], s. 43–46. O Maschauerovi viz též [Dob3].

¹⁸⁷ Viz např. [DB1] a [DB2].

O významu rozvětvené rodiny Tuschnerů, jejich podílu na hospodářském, politickém i kulturním rozvoji města viz např. [Sil1], s. 146–151.

Slibný rozvoj města narušila roku 1873 hospodářská krize (vídeňská epidemie cholery a pád vídeňské burzy), která v českých zemích vedla ke stagnaci podnikání, kultury i vzdělávání; došlo ke krachu několika plzeňských finančních ústavů, finanční krach postihl i purkmistra Tuschnera, který zažil řadu potupných pomluv a soud, jenž však jeho aktivity pro město zcela očistil. V Plzni i přesto vznikly německá státní reálka (1873) a německá státní průmyslová škola (1876), které znamenaly další konkurenci německému premonstrátskému gymnáziu.¹⁸⁸ Teprve od poloviny sedmdesátých let 19. století vznikaly v Plzni další kulturní spolky a instituce, které do jisté míry stavěly na soupeření Čechů a Němců.¹⁸⁹

21. Gymnázium v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století

Na plzeňském premonstrátském gymnáziu se v šedesátých letech ustálil způsob výuky, obsah jednotlivých předmětů a struktura zkoušek. Premonstrátské gymnázium bylo německé, všichni studenti se však museli učit i český jazyk (jako druhý zemský). Výuka podle oficiálních předpisů měla probíhat v němčině.

Zajímavé vzpomínky v roce 1912 uveřejnil Josef Heřman, který na plzeňském gymnáziu začal studovat od října roku 1857.

Z professorů mých gymnasijských byli Češi: Jan Nep. Desolda, jenž učil latině a řečtině (sepsal »Život svatých« a »Kázání«), Hugo Karlík, professor češtiny na celém gymnasiu. Sepsal více českých dětí.¹⁹⁰ Na »Skladbě jazyka českého« pracoval ještě jako farář v Úhercích, kde jsme ho s bratrem navštívili. Bohužel jsme měli tohoto znamenitého učitele, muže ducha neobyčejně čilého a bystrého, jen tři leta. Od kvarty do oktávy převzal vyučování češtině B. Čampula. – Ten byl chorého těla, neenergický, pohodlný. Úlohy čekaly měsíce u něho na opravu a aby vyrovnal počet (20 úloh ročně), diktoval nám několik temat najednou na vybranou, která však na konci roku v programu se skvěla všecka jako propracovaná. Celý výklad básní v septimě a oktávě, když se přečetly, byl: Co říkáte? Je to krása! A teď něco ještě krásnějšího. Jak jinak Karlík dovedl žáky

¹⁸⁸ O vzniku německých technicky orientovaných škol viz [DB2] a [216].

¹⁸⁹ Například roku 1870 byla založena *Občanská beseda*, vzdělávací, kulturní a odborný spolek sdružující zejména řemeslníky. Roku 1876 byla založena *Obecní knihovna*, která sehrála výraznou roli při rozvoji gramotnosti. Roku 1878 bylo založeno *Obecní muzeum pro Plzeň a západní Čechy*, které sídlilo v pěti přízemních sálech budovy německého premonstrátského gymnázia. Dne 14. 11. 1878 byla otevřena nejprve kancelář muzea, později byly zpřístupněny sbírky. Zastupitelstvo přes odpor německých členů nakonec – po rozhodném vystoupení továrníka Eduarda Dubského na schůzi 8. 11. 1878 – se vznikem muzea souhlasilo a rozhodlo se je podpořit částkou 500 zlatých. Muzeum bylo slavnostně otevřeno 24. 7. 1880. O plzeňských muzeích, jejich historii a sbírkách viz např. [Sc24], [Sc34] a [Sc66].

Roku 1878 byl založen *Spolek přátel vědy a literatury české v Plzni*; o jeho aktivitách s ohledem na české plzeňské buditele viz [Von]. O rok později vznikl *Krejcarový spolek* pro podporu chudých studujících. Oba navázaly na aktivity spolku *Radbuza* (1873), který se snažil šířit osvětu, zakládat knihovny, podporovat české školství, konat vzdělávací přednášky apod.

¹⁹⁰ Patrně chyba tisku; snad mělo být *děl*.

nadchnout láskou k české poesii! Někteří se jali sami básniť v duchu milostných písní Bol. Jablonského, jako Ondřej Pražský, Josef Ženíšek, Taun a přede všemi Bernard Guldener, jenž se později proslavil jako skutečný básník ...

Zvláště vděčné vzpomínky zasluhuje ovšem věhlasný spisovatel a vlastenec, professor Josef František Smetana, jehož pomník stojí v Plzni v sadech před jeho působištěm. My ho, bohužel, měli jen v tercii (v II. běhu) a v kvartě (v I. běhu), neb již 18. února 1861 zemřel. Vykládal nám fysiku prostou, srozumitelnou methodou, omezuje se na nejdůležitější úkazy – a vykládal pouze a jedině v českém jazyku. Když zkoušel, otázal se i Němců předem česky. Teprv když některý prohlásil, že nerozumí, spustil německy. Ale Němeček někdy i potom nic neuměl, protože se neučil a zkusil omlouvat se, že českému výkladu nerozuměl. Ale tu se rozhorlil Smetana: Máte to v knize, učte se tedy podle té!

V oktávě jsme dostali z matematiky nového profesora. Okouzlení takměř zjevem, na těch podíích nevidaným, zírali jsme plni obdivu na tu milou, mladistvou a svižnou postavu. S elegancí bral křídu do ruky, rychle i jistě popsal tabuli a jasně, zřejmě vše vyložil, že jsme na ponejprv pochopili, zapamatovali, doma se neučili a – uměli. Jím přestal starý cop, memorování, jemuž holdoval jeho předchůdce Böckl, prof. dějepisu Leonard Lenz a jiní. – Tento professor, upřímný Čech, byl a jest – neb bohudík ještě žije – proslulý rektor Alfons Jelínek, čestný měšťan plzeňský. ([Heř], s. 2)

Smrt profesora Smetany v roce 1861 byla pro gymnázium velkou ztrátou, neboť jeho následovníci, byť byli kvalitními učiteli, si již nezískali takovou podporu ve městě, aby mohli ovlivňovat jeho vývoj. Sláva premonstrátského gymnázia začala pomasínat.

Počet studentů na gymnáziu od roku 1849 postupně narůstal, roku 1868 bylo na škole 408 studentů.¹⁹¹ Narůstající počet studentů v nižších třídách vedl roku 1865 ke zřizování paralelek.

Na počátku šedesátých let 19. století na plzeňském premonstrátském gymnáziu mezi žáky nepanovaly národnostní spory a třenice, jak dokládají vzpomínky Josefa Heřmana:

... My žáci byli »míchání«, jakž také jinak býti nemohlo, jsouť obce německé dosti blízky Plzni. Ale dobře jsme se tenkrát snášeli. Jím nic nevadilo, že vedle nich mluvíme česky. Naopak čeština byla jaksi panujícím jazykem. A my je zase nechali mezi sebou hovořit nářečím, jež bývá ještě slyšeti v Plzni na trhu od litických Němkyn v červených punčochách a těžkých tmavomodrých sukních vysoko vázaných.

Čeština byla tenkrát ve všech třídách povinný předmět, Češi i Němci měli jsme společně vyučování a vyučovací jazyk v hodinách češtiny byl český. Professor byl k Němcům shovívavý a malí Němečkové dosti rychle se vpravovali do češtiny. – Vždyť bydlili v českém městě, v bytech českých. Po osm let dvě

¹⁹¹ Na konci této kapitoly jsou v tabulkách uvedeny počty studentů gymnázia a Filozofického ústavu. Nepatrně odlišné údaje o počtu studentů jsou uvedeny v [Hr], viz s. 525, 551, 558, 567, 575, 581, 588, 603, 614, 651, 666, 714.

obligátní hodiny týdně učit se řeči, přece něco vydá! A tak Němci poznali naše snahy, náš pokrok a nebyla mezi námi tu nepřestupná »čínská zeď« jako teď.

([Heř], s. 2)

Roku 1864 začala k nelibosti premonstrátů jednání o založení samostatného českého gymnázia, která však 27. května 1864 zmařila *Školní komise Českého zemského sněmu*. Rozhodla, že v Plzni bude pouze německé gymnázium. Její verdikt znamenal vyostření národnostních problémů v Plzni.¹⁹² Proto byla roku 1864 zřízena při premonstrátském gymnáziu první paralelní třída s českým vyučovacím jazykem. O sedm let později byly paralelní třídy zrušeny, neboť se staly nepotřebnými. Na zasedání zastupitelstva 23. října 1866 totiž městská rada přes odpor Němců rozhodla, že se původně dvojjazyčná městská reálka stane školou českou.¹⁹³

Tepelští premonstráti neměli o české paralelky velký zájem, neměli v té době ani dostatek sil, aby zajistili výuku v českém jazyce. Museli ji vést profesori, kteří nebyli s klášteřem spojeni.¹⁹⁴

Na podzim roku 1849 nebylo reformováno jen premonstrátské gymnázium, ale i další školy. Čtvrtá třída hlavní školy (německé) byla přeměněna na nižší dvoutřídní reálku, která byla roku 1852 rozšířena na trojtřídní nižší reálku s německým vyučovacím jazykem. Sídliila v prostorách bývalého kláštera dominikánek, tj. v prostorách německé hlavní školy a nebyla chápána jako samostatná a plnohodnotná škola.¹⁹⁵

Dne 1. srpna 1863 povolila *Zemská školní rada* v Plzni zřízení čtyřtřídní (později šestitřídní) vyšší reálky, která byla dvojjazyčnou školou. Třídy se musely vejít do prostor hlavní školy a nižší reálky. Nová budova vyšší reálky byla slavnostně otevřena 4. října 1865. Nacházela se v dnešní Veleslavínově ulici; jejím architektem byl Moritz Hinträger (1831–1909) z Vídně. Její otevření bylo chápáno jako česká národní manifestace. Byť se jednalo o dvojjazyčnou školu, český živel na ní převládal. Stala se konkurencí premonstrátskému gymnáziu. Roku 1866 se škola stala českou, až do roku 1877 při ní existovaly nižší paralelní třídy s německým vyučovacím jazykem. V letech 1871 až 1888 fungovala jako české reálné gymnázium; o přeměnu se zasloužil roku 1871 František Částka (1833–1915), ředitel reálky, který pochopil širší uplatnění absolventů reálného

¹⁹² Nebyl to první neúspěšný pokus o zřízení české střední školy v Plzni. Již roku 1848 se městská rada pokusila o zřízení vyšší městské reálky s českým vyučovacím jazykem, narazila na odpor v Praze. Více viz [DB1] a [DB2].

¹⁹³ Čeští plzeňští patrioti, politici a novináři nebyli s tímto řešením spokojeni, neboť chtěli, aby v Plzni působilo české gymnázium jako konkurence německému. Doufali, že se škola stane centrem českého vzdělávání, kultury i odborné práce. Opakovaně otvírali otázku zřízení školy, uveřejňovali své argumenty na stránkách českého regionálního tisku. Viz např. [166], [167] a [168].

¹⁹⁴ Vývoj premonstrátského gymnázia ve druhé polovině 19. století podrobně dokumentuje kronika školy (*Res gestae anni 1808*, [NSG], inv. č. 13d27) a podací protokol 1861–1882 (*Gestionsprotokoll ...*, [NSG], inv. č. 13d29). Zde je možno zaznamenat rozsáhlou korespondenci v období zavádění paralelek, resp. postátnění školy.

¹⁹⁵ Viz [DB2].

gymnázia. Roku 1877 byla šestitřídní škola proměněna na sedmitřídní. Městská škola byla 1. ledna 1883 převzata do státní správy, tj. její chod hradil stát, plzeňská obec se musela starat o budovu, osvětlení, vytápění, úklid apod. Roku 1886 bylo rozhodnutím ministerstva zrušeno sedmitřídní oddělení pro realisty, škola se musela transformovat na klasické gymnázium, s čímž město s rozvíjejícím se průmyslem zásadně nesouhlasilo. Roku 1888 se původní reálné gymnázium rozdělilo na české gymnázium a českou reálku, která existovala až do třicátých let 20. století. Tak v Plzni narostl počet českých vyšších škol, které se svou kvalitou vyrovnaly školám německým.¹⁹⁶

Roku 1871 bylo plzeňské premonstrátské gymnázium organizováno jako klasičtější státní německé gymnázium, většinu výuky i nadále zajišťovali premonstráti. Mělo silnou podporu *Zemské školní rady* a vlády. Začalo však ztrácet na významu, byť do jeho lavic směřovali i studenti českého původu, jejichž rodiče v této volbě viděli lepší cestu k budoucí kariéře svých dětí. Postupem času se učební osnovy měnily, byly zaváděny nové předměty (francouzština, zpěv, italština, těsnopis, angličtina), začalo přibývat světských profesorů. Vazby na klášter v Teplé začaly slábnout.¹⁹⁷ Jak již bylo zmíněno, roku 1851 byla zahájena výuka tělocviku; nejprve probíhala ve dvoře zrušeného vojenského ústavu, později v prostorách tělovýchovného spolku *Aar* (tj. vlastně v prostorách bývalé *Slovanské lípy*). Z výše uvedeného je zřejmé, že premonstráti sledovali vývoj školství, výuky a inovací a rychle na ně reagovali.

Od počátku sedmdesátých let 19. století až do roku 1875 klesal počet studentů gymnázia z 385 na 244. Od poloviny sedmdesátých let začal znovu stoupat, vrcholu dosáhl roku 1882, kdy školu navštěvovalo 574 studentů. Ve druhé polovině osmdesátých let a po celá devadesátá léta se počet studentů pohyboval mezi 460 a 510. Z tabulky ukazující počet úspěšných maturantů vyplývá, že škola byla náročná. Do prvních tříd vstupovalo 40 až 60 studentů, maturovalo však 20 až 30 (nejvíce roku 1884 a 1888 – shodně 47). Mnozí studenti se totiž spokojili s ukončením čtyř tříd (nižšího stupně gymnázia) a odešli do praxe na místa nižších úředníků nebo na nově vznikající české či německé školy (průmyslová, obchodní, hospodářská apod.).

22. Plzeň v poslední čtvrtině 19. století a na počátku 20. století

V osmdesátých letech 19. století se Plzeň opět rozrostla o nové domy a závody. S pomocí Františka Křižíka (1847–1941) městská rada nechala provést modernizaci veřejného osvětlení a roku 1899 došlo ke zprovoznění pouliční elektrické dráhy. Na konci století se město stalo kolébkou české secese. Rozkvet průmyslu vedl i k rozvoji vzdělávacích, osvětových a kulturních aktivit.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Viz [216].

¹⁹⁷ Bez zajímavosti není, že premonstráti výrazně podporovali sportovní aktivity studentů; v první polovině 19. století profesori konali se studenty výlety do okolí. Roku 1847 se gymnaziální prefekt Zauper zasloužil (z prostředků gymnázia) o vybudování plovárny na Mži a zřízení místa plavčíka.

¹⁹⁸ O proměnách města viz [Bě1], [Bě3], [Bě8] a [Lá9].

O zdárný vývoj města se zasloužil starosta František Pecháček (1815–1888), který stál v jeho čele v letech 1873 až 1888. Byl mlynářem a podnikatelem. Jako nadšený vlastenec se zapojil do veřejného života již roku 1848, ale na volbu do městského zastupitelstva si musel počkat až do roku 1860. Město provedl složitou krizí, kdy po skandálu s nákupy nemovitostí v roce 1873 rezignoval plzeňský starosta Tuschner. Díky Pecháčkově podnikavému duchu se v Plzni dařilo průmyslu, rostla předměstí, rozvíjely se školy i spolky.

Posílení jazykové rovnoprávnosti v osmdesátých letech 19. století vedlo k dalšímu soupeření plzeňských Čechů a Němců. V červnu 1882 byla Plzeň rozdělena na čtyři školní obvody. V každém byla česká pětitřídní škola pro chlapce a obdobná pro dívky, v centru města byla chlapecká i dívčí česká měšťanská škola, dvě obecné školy německé a dvě měšťanské školy německé. Vzhledem k počtu obyvatel byly české školy stále přeplněné. V bezprostředním okolí města byly zakládány menšinové školy, které podporoval jak spolek *Deutscher Schulverein* (vznikl roku 1880),¹⁹⁹ tak *Ústřední matice školská* (vznikla ve stejném roce). Německý „živel“ začal v Plzni ztrácet na síle. Přispělo k tomu i zakládání nových, většinou českých škol – např. vyšší dívčí škola (obnovena roku 1884), mistrovská škola se strojním a stavebním oddělením (1885), obchodní škola (1886), gymnázium (1888), učitelský ústav (1891 pro chlapce, 1900 pro dívky).²⁰⁰

Úvaha o počtu a kvalitě plzeňských vyšších škol přivedla v devadesátých letech 19. století Václava Petáka (1842–1917), právníka, politika a dlouholetého plzeňského starosty, a Františka Schwarze (1840–1906), politika, poslance a novináře, ke smělým plánům na zřízení plzeňské univerzity. Tento nápad však nemohl mít vzhledem k situaci v našich zemích šanci na úspěch.²⁰¹

Peták nastoupil na místo purkmistra roku 1892 a ukončil tak rychlé střídání starostů.²⁰² Plzeň řídil v letech 1892 až 1917, kdy město prožilo po všech

¹⁹⁹ Plzeňská pobočka celorakouského spolku *Deutscher Schulverein* byla ustavena 2. dubna 1881; podporovala německé školství, na Pražském předměstí provozovala dvě německé školy.

²⁰⁰ České vyšší školství se v Plzni rodilo pomalu; náklady na vznik a provoz většiny českých středních škol neslo město (průmyslová škola, učitelský ústav, městská česká vyšší dívčí škola, obchodní škola atd.). Někdy vyšel podnět ke zřízení školy a část prostředků z odborných spolků. Například roku 1883 *Spolek přátel vědy a literatury české* usiloval o zřízení vyššího vzdělávání pro dívky, o rok později na své náklady otevřel dvoutletou městskou českou vyšší dívčí školu s těmito předměty: náboženství, český jazyk, německý jazyk, francouzský jazyk, zeměpis, dějepis, přírodopis, matematika, kreslení, krasopis, ruční práce, tělocvik. Česká obchodní škola byla zřízena roku 1886 *Klubem českých obchodníků v Plzni* jako dvoutřídní, o dva roky později nad ní patronát převzalo město, roku 1891 se stala městskou obchodní školou, roku 1893 získala právo veřejnosti. Roku 1898 byla rozšířena na čtyřtřídní školu a roku 1903 rozhodnutím ministerstva přeměněna na obchodní akademii. O rok dříve byla stará česká mistrovská škola přeměněna na českou průmyslovou školu. Více o školách v Plzni viz [216], s. 30–37, též [DB2], s. 209–210.

²⁰¹ Viz [Js2].

²⁰² V letech 1888 až 1889 vedl město JUDr. Karel Houška (1833–1889), právník, komunální politik, dlouholetý spolupracovník purkmistra Pecháčka, který se snažil o upevnění českého charakteru Plzně, v letech 1889 až 1892 město spravoval JUDr. Karel Krofta (1845–1892),

stránkách velkolepý rozvoj, ale i problémy první světové války. Díky Petákovi byla vybudována městská infrastruktura, postavena řada budov pro nejrůznější vzdělávací a kulturní instituce. Plzeň se stala moderním městem, které se snažilo řešit i sociální a národnostní konflikty, které v prudce se rozvíjejícím prostředí nutně nastávaly. Peták byl liberální, aktivní představitel města. Prosazoval vizi Plzně jako města škol, kultury a vědy. Ačkoliv byl Čech a vlastenec, byl věrným občanem *Rakouské říše*, zcela loajálním panovnickému rodu.²⁰³

V letech 1917 až 1919 řídil Plzeň jako starosta Matouš Mandl (1865–1948), právník a politik, který od roku 1911 hájil zájmy Plzeňska na *Českém zemském sněmu*. Po vzniku Československa byl poslancem *Národního shromáždění*. Roku 1919 usiloval o to, aby byla z Příbrami do Plzně přeložena *Vysoká škola báňská*.

V meziválečném období 1919 až 1938 byl v čele Plzně Luděk Pik (1876–1948), sociální demokrat, politik, vlastenec, redaktor a dlouholetý poslanec. Za první světové války zastával protirakouské postoje a veřejně je deklaroval, v meziválečném období se zasloužil o modernizaci Plzně. Jako sociální demokrat se snažil zlepšit životní úroveň plzeňských dělníků, staral se o zdokonalení veřejné hygieny, rozšíření nemocnice, péči o nezaměstnané, chtěl vytvořit moderní stavební řád, který by umožnil modernizaci velkých měst, usiloval o změnu financování národních škol apod. Roku 1938 byl nucen na funkci starosty rezignovat, neboť byl na něho vyvíjen silný nátlak *Stranou národní jednoty*, která vznikla krátce po mnichovském diktátu a propojila agrárníky, lidovce, menší pravicové subjekty a část národních socialistů. Po rezignaci na funkci starosty se stáhl do ústraní a žil v Hradišti u Blovic; byl dvakrát zatčen a vězněn Gestapem. Po válce se snažil o obnovu československé sociálně demokratické strany. Po sporech s komunisty byl nucen na politickou práci rezignovat.

23. Gymnázium v poslední čtvrtině 19. století

Německé gymnázium vedené premonstráty ztratilo v osmdesátých letech 19. století své výsadní postavení, již zdaleka nebylo jedinou, státem preferovanou a podporovanou školou [např. roku 1894 vznikla německá obchodní škola (roku 1901 přeměněna na obchodní akademii), roku 1892 německá hospodářská škola, roku 1902 německá vyšší dívčí škola].²⁰⁴

Premonstrátské gymnázium se muselo potýkat i s jistou nepřízní plzeňského zastupitelstva, v němž převládli zástupci Čechů. Problémy dokazuje například

---

politik, advokát, poslanec *Říšské rady a Českého zemského sněmu*.

²⁰³ Viz [DB2] a [DJM].

²⁰⁴ O vývoji plzeňského školství pojednává studie [Kc1].

Německé vyšší školství v Plzni mělo již od sedmdesátých let 19. století lepší podmínky, neboť školy vznikaly jako státní, tj. jejich provoz financoval stát. V devadesátých letech se situace změnila a nové školy vznikaly na náklady spolků (např. obchodní učiliště, dvojtřídní německá dívčí pokračovací škola, rolnická škola) nebo jako soukromé podniky (vojenská škola, obchodní škola) atd. Více viz [216].

dopis plzeňského magistrátu z 28. listopadu 1882.²⁰⁵ Vyplývá z něj, že problémy se objevily roku 1876, kdy ředitelství gymnázia žádalo obec o rozšíření místností školy. Obec se obrátila na pražské místodržitelství a žádala o právní rozklad situace. Plzeňské okresní hejtmanství roku 1877 odpovědělo, že plzeňská obec se podle protokolu z 19. srpna 1802 zavázala ke zřízení budovy Filozofického ústavu rozšířením budovy kláštera dominikánek a souhlasila s výstavbou místností pro výuku a byty pro profesory. Své povinnosti obec zcela splnila. Zároveň bylo konstatováno, že Filozofický ústav byl roku 1849 zrušen a původní šestitřídní gymnázium rozšířeno na osmileté. Obec by tak teoreticky mohla mít povinnost jen k třídě sedmé a osmé, které vznikly „jako nástupci“ Filozofického ústavu.

Roku 1882 obec prokázala, že město je jediným vlastníkem budovy, což gymnázium respektovalo i tím, že si od obce od roku 1878 pronajímá za symbolický nájem dvě místnosti v přízemí. V dopisu bylo rovněž konstatováno, že obec není povinná rozšiřovat školu, poskytovat jí zdarma místnosti, ani o stávající školní místnosti pečovat (jednalo se o vybavení školy pomůckami, lavicemi, ...), a nikdo nesmí omezovat řádné nájemce, kterým byla pronajata část přízemí. Zdůrazněno bylo, že velkou část místností škola užívá bezplatně. Obec souhlasila s pořízením plánů bezplatně užívaných prostor, v ostatních částech však plány pořizovat nechtěla a přístup do nich neumožnila. Není jasné, zda premonstráti usilovali o přestavbu školních prostor nebo zda si stěžovali, že noví nájemci narušují chod výuky a chtěli je vystěhovat, resp. prostory stavebně upravit.

Až do konce existence německého premonstrátského gymnázia v Plzni obec škole bezplatně poskytovala budovu, hradila náklady spojené s jejím provozem (opravy, vytápění, úklid, plat školníka). Viz [216].

Od poloviny devadesátých let 19. století postupně začal klesat počet studentů gymnázia; z 505 v roce 1891 na 241 roku 1914. Informace o počtu studentů již nebyly přehledně zveřejněny. Je možno je vyhledat ve výročních zprávách školy, kde jsou uváděny stavy ke konci školního roku.

V devadesátých letech 19. století premonstrátské gymnázium již nebylo schopno reagovat na potřeby doby, profesori nechtěli měnit styl výuky, lpěli na tradicích. Atmosféru školy vykresluje slova Šimona Welse,²⁰⁶ který vzpomínal na obtížné studium svého syna Rudolfa:²⁰⁷

²⁰⁵ Viz *Opis dopisu městské rady v Plzni o povinnostech ke škole 1882* (česká a německá verze viz [NSG], karton č. 1563).

²⁰⁶ Šimon Wels (Wedeles, 1853–1922), obchodník a spisovatel židovského původu, pocházel z Oseku u Rokycan. Zajímavá je jeho kniha vzpomínek *U Bernátů* [Ws].

²⁰⁷ Rudolf Wels (Wedeles, 1882–1944), český architekt židovského původu, studoval v letech 1893 až 1896 na premonstrátském gymnáziu v Plzni, pak na stavební průmyslové škole, české technice v Praze a Akademii výtvarných umění ve Vídni. Znalosti si rozšiřoval díky stipendiím v Itálii, Anglii a Skotsku. Jako architekt působil v Karlových Varech, Sokolově, Chebu a Praze. Proslavil se též jako návrhář skla pro firmu Moser a jako filmový architekt.

A teď se s chutí vypořádám s tím Rudolfovo gymnasium a s jeho, ne učiteli, ale pány profesory v duchovním šatě řádu praemonstrátského. ...

Zajímali mne, především tihle páni v kněžském šatě, kterým byl svěřen úkol, udělati z dětí muže ...

Pro mého syna alespoň začala řada úmorných let v tom šedivém prostředí. Zanedbání některého toho paragrafu hrozilo propadnutím a pokažením životní dráhy a proto se ubozí hoši v té svěřací kazajce neobešli bez pokrytectví, lži a podvodu. Byl to nerovný boj mezi povýšeným člověkem, který měl všechny zbraně a bezbranným dítětem.

Žák si nikdy nebyl jist, jest-li něco nezapoměl, žil v nervovém rozzechvění a ve strachu před zkouškou. Domácí práce ušly, to měl čas a klid na přemýšlení, ale u tabule, před povýšeností a rozmarem profesorovým anebo před školní prací mu došel doslovně dech. Cpali do mozku zbytky mrtvých řečí, které neměly nic společného se skutečným světem. Bylo to, jako když dáš koni klapky před oči. Rozhodně tam pracovali mnoho na věcech zbytečných, které musel žák v životě honem zapomenouti, jinak by nebyl viděl svět, jak je a jeho mozek byl by stačil zase pouze na profesora. Schválně neříkám na „učitele“, ale na „profesora“.

A ti páni profesoři, páteři a fráteři řádu náboženského! Nervosní, sjati řádem duchovním a světským, bez života soukromého, bezdětní!!, dávali pocífovatí rozmary své a nálady. Viděl jsem to, můj primánek ještě ne, tihle životu cizí lidé zanechali mnoho hořkosti v jeho mladé duši.

Ten klášter byl vězení! Vyučovali denně od osmi do dvanácti a od dvou hodin do čtyř, potom přišel hoch domů a pracoval ještě několik hodin na přípravě pro den příští. Přes neděli obdrželi dvojnásobné úkoly. A to vše ve věku od deseti do osmnácti roků, kdy se má u chlapce vychovati mužný charakter a dobré tělo.

Jako na výsměch tomuto postupu mi citoval jeden profesor a vykládal mi větu: „mens sana in corpore sano.“ Byl bych se mu rád vysmál do obličejce, tomu augurovi jezovitskému.

Nevychovávali lidi volné na duchu a těle, ale lidi se skřivenou páteří nebo páteří žádnou. Žákům, těm trpícím chudákům seděl ještě dlouho do noci děs před tou malichernou školní prací. A co se stalo z většiny toho výkvetu inteligence? Patolízalové nahoru a tyraní dolů. Jako v hierarchii vojenské! Dobré mravy a respekt před vrchnostpánem! ...

Nezapomenu nikdy těch několik minut, když jsem stál jednou před panem profesorem Dvořákem. Vysoký, štíhlý krasavec, dokonale oholený, v čisté bílé sutaně, zlaté brýle, pravý panbůh ve své povýšenosti a kazatelsky schovívavé řeči. ...

... U mne to bylo vše jiné, před léty. Učili rozumní lidé, znali své žáky. Neměli jsme ty ubohé osnovy pro řeči zapadlých světů. Při zkoušce ústní pomáhal profesor tak dlouho, až býval důkaz proveden. Lidské srdce nesmí scházet pedagogovi a porozumění. Černožlutý systém gymnasia s černou fangličkou klerikální byl proti každému vniknutí proudu světu, čerstvého vzduchu a volnosti.

Je třeba zdůraznit, že Rudolf Wels byl na klasickém gymnáziu nešťastný, bojoval s latinou, řečtinou i dějepisem. Často trpěl nemocemi, sklíčeností a depresemi z neúspěchů. Přestup na stavební průmyslovku byl pro něho vysvobozením. Otcovo líčení premonstrátských profesorů mohlo být do jisté míry ovlivněno i tím, že rodina Wedelesů (Welsů) byla židovského původu.

Jistá odtrženost od praktického života, rozsáhlá a náročná výuka klasických jazyků, přísnost sboru, jeho nároky na výchovu a kázeň studentů přispívaly k postupnému poklesu počtu žáků nejenom na premonstrátském klasickém gymnáziu v Plzni, ale obecně na všech obdobných školách. Zvyšoval se zájem o reálná gymnázia či reálky, které lépe připravovaly na běžný každodenní život.

Z devadesátých let 19. století máme kvalitní fotografii zachycující jižní průčelí školní budovy spolu se zajímavou úpravou dnešních Smetanových sadů.²⁰⁸ Z roku 1908 je barevná pohlednice Fodermayerovy ulice (pohled od Branky do centra města) ukazující rovněž část budovy gymnázia a kostel sv. Anny. Z roku 1909 je barevná pohlednice Fodermayerovy ulice zachycující východní věž gymnázia, tzv. Branku. V *Archivu města Plzně* je ve sbírce fotografií (viz LP 417/127) uchována fotografie – pohled do Fodermayerovy ulice směrem k Brance. Pohlednice i fotografie ukazují, jak mohutná a zachovalá byla školní budova.²⁰⁹

24. Zánik gymnázia v první třetině 20. století

V roce 1911 byl na východní straně školní budovy vsazen barokní portál ze zbouraného Guldenerovského domu. Roku 1923 byl na rizalitu západní věže osazen barokní portál ze zbořeného Stehlíkovského domu a nahradil dvě přízemní okna.²¹⁰

²⁰⁸ Viz [BM], s. 43.

²⁰⁹ Více viz [PŠ], s. 3–4.

Též v [KJ] jsou fotografie školní budovy: trh v Andělské ulici s kostelem sv. Anny (foto z r. 1914, s. 91), Školní ulice s Brankou a částí školy (s. 93) a pohled na Branku z počátku 20. století (s. 98). V [216] je fotografie Kopeckého sadů s pomníkem Martina Kopeckého a s budovou školy (pravděpodobně 90. léta 19. století, s. 21), dále fotografie jižního průčelí školy (před rokem 1894, s. 36). V [VHM] je otištěn olej *Březnový večer ve Fodermayerově ulici* z roku 1916 malíře Karla Maška (1883–1962) (s. 171, obr. 204) a moderní akvarel *Smetanovy sady* grafika, malíře a architekta Klementa Štíchy (1933–2013) z roku 1991 (s. 251, obr. 296). Oba obrazy zachycují větší či menší část bývalé školní budovy.

²¹⁰ Viz [KJ], s. 93.

V článku [Lá13] je otištěno několik obrázků budovy Filozofického ústavu; jedná se o nejstarší fotografii budovy, kterou vytvořil Josef Böttinger před rokem 1880, Morstadtovou rytinu z roku 1820, která zobrazuje budovu školy jako dominantu jižní části města tehdy ještě téměř bez budov, kresbu z roku 1823, kterou prý obdivoval Goethe, dvě fotografie klášterních chodeb a fotografii bývalého rajského dvora ze třicátých let 20. století od Viktora Fiedlera. V publikaci [Mg] je *Panorama Plzně od jihu* (obr. 59) z roku 1814 – kolorovaná akvatinta, kterou vytvořil Vojtěch Benedikt Juhn (1779–1843) a vyryl Jiří Döbler. Zachycuje chrám sv. Bartoloměje, klášter františkánů a budovu Filozofického ústavu. Jedná se o jedno z nejstarších vyobrazení této školy. Jiří Döbler vytvořil roku 1816 podle akvarelové veduty Jana Antonína Venuta kolorovanou rytinu představující pohled na Plzeň, kde je patrná

Od počátku 20. století se v Plzni zvětšoval počet vyšších škol. Roku 1906 byla otevřena druhá česká reálka, o rok později se městská česká vyšší dívčí škola přeměnila na šestitřídní dívčí lyceum (později dívčí reálné gymnázium). Již roku 1901 byla dvouletá německá obchodní škola transformována na čtyřletou obchodní akademii, která se roku 1908 přestěhovala do nové budovy. Česká dvouletá obchodní škola byla již roku 1898 rozšířena na čtyřletou, statut obchodní akademie měla od roku 1903, ale teprve roku 1913 se přestěhovala do nové vlastní budovy. V předvečer první světové války mělo plzeňské německé gymnázium řadu kvalitních konkurentů.

První světová válka znamenala pro plzeňské německé gymnázium počátek katastrofy. Školní budova byla zabrána vojskem, škola se musela přestěhovat do budovy německé reálky sídlící v rohovém objektu ulic Škroupova a Purkyňova.²¹¹ Během války pokračoval pokles počtu gymnaziálních studentů, neboť žáci vyšších ročníků byli povoláváni na frontu, jak dokládají informace o speciálních válečných maturitních zkouškách uveřejněné ve výročních zprávách gymnázia.

Po válce premonstrátský řád usiloval o navrácení budovy, ale město se rozhodlo si ji ponechat pro své účely.

Počet žáků gymnázia postupně klesal i po vzniku samostatného Československa. Začaly se vést diskuse o jeho sloučení s německou reálkou, která byla otevřena roku 1873, a o vytvoření německého reálného gymnázia, které by mělo většinu světských pedagogů. S touto variantou však plzeňští Němci nesouhlasili, všemi silami se jí bránili i premonstráti.

Atmosféra v Plzni byla od roku 1917 nepřátelsky laděna vůči německému gymnáziu. Bylo to dáno jednak silným germanizačním úsilím, které řád

---

budova Filozofického ústavu, chrám sv. Bartoloměje, radnice a klášter františkánů. Před rokem 1820 vznikla mědirytina neznámého autora ukazující Plzeň od jihu; významnými dominantami jsou chrám sv. Bartoloměje a budova Filozofického ústavu. Viz [Bě14], obr. 8, viz též obr. 7. Z roku 1820 pochází lept Vincence Morstadta (1802–1875) představující Plzeň od Mikulášského hřbitova, na němž je hlavní dominantou budova Filozofického ústavu. Obrázek byl otištěn roku 1820 u článku *Pilsen* [6] (před č. 1 z 3. 7.) a v [Mg] jako obr. 66. Viz též [Bě14], obr. 10. Po roce 1826 vznikl kolorovaný mědiryt I. Rattaye (18./19. stol.) zachycující Plzeň od jihovýchodu se zřetelnou dominantou Filozofického ústavu (viz [Mg], obr. 67, též [Bě14], obr. 11). Jako obr. 82 je v [Mg] přetištěn soubor hracích karet s plzeňskými význačnými stavbami; dřevorez VII vytvořený po roce 1835 znázorňuje budovu Filozofického ústavu.

Litografie *Pohled na Plzeň od východu kolem roku 1840* Viléma Kühmela (* 1811), viz [Bě14], obr. 14, vyzdvihuje radnici, chrám sv. Bartoloměje, klášter františkánů a Filozofický ústav. Malíři první poloviny 19. století, kteří vytvářeli veduty Plzně, zdůrazňovali budovu Filozofického ústavu jako novou, důležitou a zajímavou dominantu města. Zájem umělců (malířů i fotografů) přitahovala i ve druhé polovině 19. století. August Haum (1815–1894), německý malíř, kreslíř a grafik, vytvořil před rokem 1860 dvoubarevnou litografií *Plzeň od jihovýchodu*, kde je rovněž zachycena budova Filozofického ústavu. Je však hůře patrná, neboť obrázek zachycuje i další, nové stavby jižního předměstí. Viz [VHM], s. 115, obr. 134.

²¹¹ První transport raněných vojáků ze srbské fronty dorazil do Plzně 22. srpna 1914; vojsko postupně začalo zabírat pro účely nemocnic školní budovy.

v západních Čechách v poslední době vyvíjel, jednak německým nacionalismem, obdivem až oslavou války, to vše pod taktovkou opata Helmera.²¹²

Názor Čechů v roce 1919 vystihují následující slova fejetonu *Čeština a klášter v Teplé*:

... došla tato soustavná odnárodňovací práce kláštera svého kulminačního bodu a projevila se v nejhnusnější formě procesem, který se za války odbyval před vojenským soudem plzeňským a kde na lavici usedl staříčkový člen řádu teplanského, Čech, na udání svých »spolubratří«, jsa obviněn z velezrádných a pobuřujících řečí. Hřích jeho záležel v tom, že při klášterním obědě vytknul svým »spolubratřím«, že jejich všenněmecký válečný entusiasmus neodpovídá jich kněžskému poslání. A přesmutný byl to obraz, když při přelíčení jeden z těchto kněží za druhým předstupovali a ve svých výpovědích netajili svůj všenněmecký fanatismus a svoji touhu, připravití staříčkého spolubratra Čecha²¹³ do kriminálu. A mnozí z těchto šlechtíků působí dnes na farách v okolí Plzně a na německém gymnasiu plzeňském.

Osud bývá také někdy utipkářem. Kdežto ústředí teplánského řádu nezdolně provádělo svoji germanisační práci po západních Čechách a uměle takto vy-pěstovalo severozápadní a západní část t. zv. Deutschböhmen, na plzeňském gymnasiu působilo několik členů řádu, kteří v nejkritičtější době naši křisitel-ské periody pomohli češtví plzeňské udržeti do té míry při životě, že r. 1840 Srezňovský, referuje o své pouti po Čechách, dokládal se, že shledal Plzeň češ-tější než Prahu. Byli to zejména Sedláček, Minikati, Šindelář, Smetana, Karlík, Desolda, Čampula a později ještě Jelínek, Weger a Dvořák. Později arcí klášter teplanský, poznav toto, se již o to postaral, aby nacionální »čistota« řádu nebyla porušena českými členy a pokud jich tam několik zbylo, možno je napočítati na prstech jediné ruky, z níž ještě smí chybět několik prstů. Tito nečetní Čechové jsou dnes v klášteře trpěni jen jako »nutné zlo«, jelikož v některých osadách, kde má řád na fary podací právo, je český živel pokud ne stejně silný, tož jistě silnější německého. ([246], s. 3)²¹⁴

V závěru článku autor vyzývá badatele ke studiu archivních materiálů kláštera v Teplé, jeho slova však zůstala do dnešních dnů prakticky nevyslyšena. V textu fejetonu je ještě uvedeno:

²¹² Viz např. článek [Hv1] reagující na štvavé vystoupení opata Helmera, které bylo osudeno i v českém a moravském katolickém tisku.

²¹³ Není jasné, kdo měl být tím postiženým staříčkým spolubratrem. Nabízela by se osoba Alfonse Eduarda Jelínka, bývalého profesora matematiky a fyziky na plzeňském německém gymnáziu, který byl českým vlastencem a kandidátem na opatský post v roce 1880. Ten nebyl u svých německých kolegů oblíben, ale zemřel ve věku 78 let dne 1. dubna 1914, tj. před vypuknutím války.

²¹⁴ Správně má být Sreznevsky. Izmail Ivanovič Sreznevsky (1812–1880) byl přední ukrajinský filolog a slavista. Nejprve působil v Charkově jako úředník, roku 1842 se stal profesorem slovanské literatury v Charkově a roku 1846 v Petrohradu. Zabýval se ukrajinskou lidovou slovesností a etnografií. V letech 1839 až 1842 cestoval po Evropě, navštívil německé země a řadu slovanských krajin, pobýval v Čechách i na Slovensku. Roku 1840 pobýval v Plzni, kam prý přijel za Josefem Františkem Smetanou. Po návratu do Ruska se věnoval ruské a slovanské jazykovědě. Viz [Sc53] a též [Růž], s. 53–54.

Na každý způsob zasluhoval by archiv kláštera v Teplé a tamní »museum«, obsahující v pozůstalosti po českých členech řádu, zejména po Sedláčkovi a Smetanovi, nesmírně cenný materiál pro dějiny naší obrozenecké doby, aby naši badatelé věnovali mu záhy náležitou pozornost, neboť zaryté německví členů kláštera znamená neustálé ohrožení památek těch. ([246], s. 4)

Německé gymnázium v Plzni postupně špelo ke svému zániku. V Československu nebyl o nacionální válečné štváče zájem, nový stát nechtěl podporovat reholníky, kteří se zpronevěřili humanitě a svému duchovnímu poslání.

Od školního roku 1922/1923 již německé státní gymnázium podle rozhodnutí ministerstva školství a národní osvěty nemohlo do prvního ročníku přijímat nové studenty. Ministerstvo vydalo 26. dubna 1924 výnos, kterým k 30. červnu 1924 plzeňské německé státní gymnázium zrušilo. O den později vydalo se zpětnou platností k 1. lednu 1923 rozhodnutí, kterým zrušilo ke gymnáziu veškeré závazky města. Na konci školního roku 1923/1924 bylo gymnázium zcela uzavřeno. Poslední výroční zpráva německého státního gymnázia v Plzni 1923/1924 (s. 19) o konci školy uvádí:

Mit 1. Juli 1924 hört das deutsche Staatsgymnasium in Pilsen selbständig zu bestehen auf und wird mit der deutschen Staatsrealschule zu einem Staat-Reformrealgymnasium verschmolzen. Die noch bestehenden Klassen (V. – VIII.) werden als reingymnasiale weitergeführt jedoch fortschreitend eingestellt.

Roku 1921 byla plzeňská německá reálka přeměněna na německé reformované reálné gymnázium, k němuž byly od roku 1924/1925 připojeny zbylé třídy státního německého gymnázia. Nová škola byla zvláštním typem, neboť se na nižším stupni učila latina, od páté třídy se místo řečtiny učila francouzština nebo angličtina. Tato kombinace nebyla příliš šťastná a perspektivní, proto se rodiče domáhali změny. Rozhodnutím ministerstva školství a národní osvěty byla 1. září 1928 škola přeměněna na státní německé reálné gymnázium, které umožňovalo od páté třídy volbu mezi řečtinou a francouzštinou. Kladlo důraz na mateřský jazyk, moderní jazyk a přírodní vědy. Spojovalo výhody reálky a klasického gymnázia. Roku 1939 bylo přeměněno na německou vyšší školu, která byla ukončována maturitní zkouškou. Hlavní důraz kladla na německý jazyk a německou kulturu, matematiku a přírodní vědy. Za druhé světové války byli její žáci již od šestnácti let posíláni do armády jako pomocníci válečného letectva. Roku 1944 byla přetvořena na doučovací školu pro odvedence, kteří zde mohli dostudovat. Roku 1945 byla zrušena.

Roku 1924 tedy v Plzni zanikla premonstrátská škola s téměř stočtyřicetiletou tradicí. O služby tepelských premonstrátů nebyl zájem. Někteří přešli na místa katechetů na jiné německé plzeňské školy, někteří odešli na jiná německá gymnázia (např. Robert Josef Totzauer do Stříbra, Benedikt Brandl do Českého Krumlova). Po penzionování se obvykle vraceli do tepelského kláštera.

O premonstrátské školy a zkušenosti premonstrátů neměli v Plzni zájem ani Češi ani Němci. Změnu situace nepřinesla ani druhá světová válka, neboť

němečtí okupanti rovněž neměli zájem o služby premonstrátů.²¹⁵ Nebylo jim dovoleno se podílet na výuce. Zahájit vyučování nemohli ani po druhé světové válce, neboť němečtí kanovníci byli zařazeni do odsunu. Do kláštera přišli čeští kanovníci, kteří měli jiné úkoly. Směli jen ovlivňovat vzdělávání členů svého řádu a připravovat je na studium teologie.²¹⁶

25. Budova po zániku školy

Zmiňme se ještě krátce o historii budovy. V době bytové krize po první světové válce byla klasicistní budova premonstrátského Filozofického ústavu a gymnázia nešetrným způsobem zčásti upravena na byty. Roku 1921 byl příčkami rozdělen refektář na tři byty, barokní fresky byly přitom zabíleny.²¹⁷ To sice vyvolalo protesty, ale na záchranu bylo pozdě. Naštěstí nebyl poničen venkovní vzhled budovy, i když ve dvacátých letech prošla rekonstrukcí. Její tehdejší stav byl roku 1936 popsán takto:

Vnitřek již po převratu utrpěl nastěhováním chudých nájemníků, letní refektář bývalého kláštera s nástrovními freskami přepažen v byty a většina ozdobných mříží v přízemních oknech do sadů postupně odstraněna. Zejména dvůr spustl k nepoznání a na chodbách, kde dříve proudil život vědy, rozložily se nejprosaičtější součástky chudých kuchyní a domácností. ([Lá13], s. 104)

Budova byla na základě usnesení plzeňského zastupitelstva předána 27. října 1928 do užívání osvětových a výchovných institucí. Město si ji už roku 1919 (a opětovně roku 1925) vyhlédlo jako centrum, v němž bude umístěna knihovna, část muzea a památník odboje. Cílem bylo vybudovat tzv. *Husův dům* neboli *Dům osvěty*. Realizaci plánů však bránil nedostatek financí.

Roku 1931 byla po dlouhých diskusích část budovy přeměněna na lidovou knihovnu a čítárnu. Zdálo se, že objekt bude zachován vzdělávacím účelům a bude do něho přemístěn přírodovědný odbor muzea i s laboratoří. Situace se vyvinula zcela jinak. Do přízemí se nastěhovaly *Elektrické podniky*, na základě jejich požadavků byla provedena velká úprava celé budovy (vybourání oken v přízemí, změna fasády, vybourání průchodů apod.). Reprezentační prodejna

²¹⁵ Viz [KŽ], s. 23–26. V kapitole věnované plzeňskému školství v česko-německém tisku není jediná zmínka ani o Filozofickém ústavu ani o německém premonstrátském gymnáziu. Pouze v kapitole věnované sportu (s. 23) je fotografie bývalého premonstrátského gymnázia.

²¹⁶ O vývoji premonstrátských škol v Plzni viz např. [Ba1], [Ba3], [Ba4], [Fi], [Hi], [Hz1], [H15], [Je], [Js2], [Ko], [Lf], [M], [Mnn2], [Nw], [Nv], [Sa], [Sp4], [S1], [S6], [Ti] a [Uá]. O činnosti premonstrátského řádu viz [AD], [Č1], [215], [Gr2], [H4], [H5], [H12], [H14], [Ho2], [Hu1], [Ja], [Jú], [Pp], [SV], [Sth] a [Ty1].

²¹⁷ V [KJ] se uvádí, že po roce 1918 byly v budově bývalého německého gymnázia byty, učebny ženského učitelského ústavu, část městského muzea, část městského archivu, nejrůznější sklady, depozitáře, dílny a kanceláře. O bytové krizi na Plzeňsku ve dvacátých a třicátých letech 20. století psal Jaroslav Schiebl v regionálním tisku (Ústřední list města Plzně, Obecní samospráva, Plzeňsko).

a vzorkovna *Elektrických podniků* byla slavnostně otevřena 11. března 1937.²¹⁸ Jen o pět dnů dříve bylo v budově otevřeno legionářské *Muzeum národního osvobození*.²¹⁹ Dne 26. března 1938 přibyla *Městská cizinecká a propagační kancelář*.

Budova se na dlouhou řadu let stala provizorním útočištěm obchodů, podniků, institucí i nájemníků; všichni živořili v zanedbaných prostorách původně reprezentativního objektu. O budovu se nikdo nestaral, nebyla opravována, a proto byla na konci čtyřicátých let 20. století v dezolátním stavu. Teprve roku 1953 byla zahájena rozsáhlá rekonstrukce, na jejímž konci byla velká plzeňská knihovna.²²⁰ Proběhla v letech 1953 až 1959 – do bývalého klášterního rajského dvora byla vestavěna studovna, v prvním patře byla vybudována tzv. *Smetanova síň*) a byla provedena záchrana historicky cenných částí (refektář apod.).²²¹

Náročné a nákladné stavební práce nakonec vedly k záchraně historicky i kulturně cenné památky. V letech 1987 až 1994 byla obnovena fasáda do klasicistní podoby, rekonstruovány obě věže, vyměněna některá okna, opravena střecha apod.²²²

²¹⁸ V [BDD] je na s. 176 uveřejněna fotografie bývalého *rajského dvora* kláštera dominikánek, která byla pořízena ve třicátých letech 20. století. Ukazuje „prázdný dvůr se studnou“. V téže knize je na s. 190 vyobrazen průhled z Branky na hlavní (jižní) průčelí budovy bývalého gymnázia; ukazuje stav budovy asi v roce 1937 – v přízemí jsou velké výkladní skříně pro potřeby *Elektrických podniků*. Na téže straně je fotografie nové vstupní haly bývalého gymnázia po úpravách (asi z roku 1937).

²¹⁹ Viz [269]. V článku byla stručně připomenuta historie budovy a vyzdvíženo obrozeňské působení několika premonstrátských profesorů působících v první polovině 19. století. Muzeum bylo otevřeno u příležitosti 87. narozenin prezidenta T. G. Masaryka.

²²⁰ Více viz [S6]. O proměnách budovy bylo napsáno mnoho článků, které byly otištěny v regionálním tisku (Plzeňsko, Český deník); jejich autory byli např. L. Lábek, F. Macháček, O. Stelzer, V. Klein a J. Volf. Přibližovali nejenom historii a význam gymnaziální budovy, především však kritizovali její využití a stav ve dvacátých a třicátých letech 20. století. Viz např. [Lá13], [MK2], s. 24–26, a [S3]. O činnosti plzeňské vědecké knihovny viz [Mau1], [S13] a [Vyč].

²²¹ Ve fondu [MS], kartony č. 1031 a 1032, je uchována řada materiálů dokumentujících přestavbu: plány nazvané *Adaptace budovy pro státní studijní knihovnu v Plzni* dokončené k 1. 11. 1951 a roku 1952 schválené, dvoustránková zpráva Ing. Kleina, který se podílel na adaptaci budovy, dokumentace z roku 1954 zachycující průběh zkoumání klášterní krypty s návrhem rozmístění hrobů a stručnou nálezořovou zprávou. Uloženy jsou zde fotografie dokumentující průběh rekonstrukce budovy, odhalení barokních podstavců, sloupů, chodeb, schodišť, dále dokumentace odkrývání fresek v bývalém refektáři, kleneb, štuků, portálů atd., fotodokumentace z průzkumu krypty a obrázky nápisů na nalezených rakvích jeptišek. Zjištění, která učinila Milada Suchá, a poznatky, které nashromáždila, jsou shrnuty v rukopisu *Adaptace domu* (59 stran), který je bohužel nedokončený a značně nepřehledný. Pravděpodobně byl základem přednášky, kterou Suchá proslovala 12. 11. 1955. Z přednášky se zachovalo 29 stran hustého textu formátu A5 a čtyři strany obsahující soupis 67 obrázků pořízených nejen během rekonstrukce. Jedná se o zajímavý materiál dokumentující jednak devastaci objektu způsobenou špatnou péčí v meziválečném čase, jednak následnou nákladnou rekonstrukci, která však překryla téměř vše, co připomínalo řád dominikánek a působení premonstrátů. Lze jen litovat, že práce Milady Suché nebyla dokončena a zůstala v rukopise. O historii budovy a její přestavbě na knihovnu viz [S13].

²²² O rekonstrukci, archeologickém průzkumu a stavebních úpravách viz [Km].

Rozsáhlá rekonstrukce z padesátých let 20. století byla popsána takto:

Tvrdým oříškem byla asanace krásných klenutých chodeb, jejichž zdivo a klenby byly na mnoha místech zcela změněny dřívějšími přestavbami. Problémem bylo zpevnování stropu pro zhotovení kazetového stropu Smetanovy síně, zrušení starého točitého dřevěného schodiště a vestavění nového na jiném místě. Nezvykle obtížné bylo postavení novostavby na historicky a stavebně nevýznamném dvoře, kde vznikla studovna. Úzkým vchodem z Bezručovy ulice tam bylo třeba dostat mohutné součásti ocelové konstrukce pro zasklenou střechu. ...

Uvedená přístavba byla jediným zásahem do jinak nezměněného původního půdorysu. Byly zrestaurovány staré věžní hodiny ..., opravena fasáda včetně portálů a plastik, byly provedeny nákladné zlatnické práce ... Interiér budovy byl přizpůsoben vzhledu historické budovy ... ([Km], s. 206)

26. Tepelští opati a jejich vztah ke školám v Plzni

Vraťme se nyní k osobnostem, které výrazným způsobem ovlivňovaly chod plzeňského gymnázia a Filozofického ústavu.

Připomeňme nejprve, že v letech 1767 až 1789, kdy byl opatem tepelského kláštera Kryštof Heřman hrabě z Trautmannsdorfu, došlo k závažným změnám v plzeňském školství: roku 1776 bylo nižší plzeňské gymnázium rozšířeno na úplné, tj. pětileté, a roku 1786 bylo premonstráty převzato od dominikánů.

Za následujícího opata Raymonda IV. Hübla (též Hubl, 1738–1801), který byl opatem v letech 1791 až 1801, k výraznějším změnám na plzeňském gymnáziu nedošlo. Hübl se zajímal hlavně o chod kláštera a jeho hospodářské záležitosti (obnova lesů, novinky v zemědělství), mimo jeho pozornost bylo gymnázium či lázeňství. Nepodporoval ani studium premonstrátů v Praze, dal prodat *Tepelský dům*, který poskytoval členům řádu zázemí při univerzitním studiu. Na jedné straně byl velmi mírným opatem, který nedostatečně vymáhal kázeň mladých kleriků vracějících se ze studií v Praze, na druhé straně klášter provedl obdobím počínajících problémů, které přinesla *Velká francouzská revoluce* a osvícenství. Plně si uvědomoval, že klášteru chybí škola pro formování mladých kleriků, a proto uvažoval o obnovení klášterní školy, která byla zrušena za jeho předchůdce.

Jak již bylo uvedeno, o rozkvet plzeňského gymnázia, vznik a vývoj Filozofického ústavu se mimořádně zasloužil Chrysostomus Laurentius Pfrogner, který byl opatem v letech 1801 až 1812. Pozvedl nejen plzeňské školství, ale i klášter v Teplé, mimo jiné se zasloužil o výstavbu Mariánských Lázní. Měl šťastnou ruku při výběru plzeňských profesorů. Všeestranně podporoval studium, vzdělávání a vědeckou práci v Teplé i v Plzni. Pfrogner, velký kritik příliš světského Trautmannsdorfa, se snažil o obrodu kláštera po stránce duchovní i kázeňské. Původně usiloval o zřízení klášterní školy, která by novice a mladé kleriky vychovávala pro působení v řádu a nejtalentovanější i pro studium na pražské univerzitě. V této věci příliš neuspěl, ale výrazně upravil kázeň a klášterní

život. V jeho úsilí pokračoval Karel Kašpar Reitenberger, opat tepelského kláštera v letech 1813 až 1827, který pocházel z české rodiny a měl velké pochopení pro osvětovou činnost českých profesorů Filozofického ústavu v Plzni.

Další opati, Adolf Johann Koppmann (opatem v letech 1828 až 1835), Melichior Josef Mahr (opatem v letech 1835 až 1842), Marian Josef Heinel (opatem v letech 1843 až 1867),²²³ Maximilián Liebsch (opatem v letech 1867 až 1880), Bruno Bayerl (opatem v letech 1880 až 1887), Ambros Alfred Clementso (opatem v letech 1887 až 1900)²²⁴ a Gilbert Johann Baptist Helmer (opatem v letech 1900 až 1944), již na vývoj plzeňského školství neměli zdaleka takový vliv jako Kryštof Heřman hrabě z Trautmannsdorfu, Chrysostomus Laurentius Pfrogner a Karel Kašpar Reitenberger.

27. Prefekt Josef Stanislav Zauper

Výraznou osobností, která takřka dvacet let ovlivňovala chod plzeňských premonstrátských škol, byl Josef Stanislav Zauper, profesor klasických jazyků, prefekt šestiletého gymnázia v letech 1832 až 1849 a ředitel osmiletého gymnázia v letech 1849 a 1850. Na jeho vývoj a životní osudy měl velký vliv jeho strýc Josef Dominik Preissler (Joseph Preißler, 1748–1833), zpovědník a rádce saské princezny Marie Augusty.²²⁵ Zauper ho v Drážďanech často navštěvoval, seznámil se tam s německým kulturním a vědeckým životem. Pod Preisslerovým vlivem ještě jako student začal psát německé a latinské básně, byl inspirován ke studiu a ke kněžské dráze. Nejprve studoval na piaristickém gymnáziu v Mostě, pak na Filozofické fakultě pražské univerzity, kde se kromě studia klasických jazyků věnoval i studiu matematiky a fyziky. Nakonec se zaměřil na teologii. Roku 1804 vstoupil do premonstrátského řádu, který si vybral právě pro jeho proslulost ve vědě a vzdělávání. Do premonstrátského řádu byl doporučen nejen svým vlivným strýcem, ale i uznávaným Ignácem Cornovou (1740–1822).²²⁶ S podporou řádu studoval na Teologické fakultě pražské univerzity.

²²³ Marian Josef Heinel (1785–1867) vstoupil do řádu roku 1804, po univerzitních studiích se stal roku 1810 katechetou a až do roku 1831 vyučoval náboženství na plzeňském gymnáziu. Pak se vrátil do tepelského kláštera, roku 1835 byl jmenován inspektorem premonstrátského hospodářského dvora v Krukanicích (Krukanitz, dnes část obce Pernarec). Roku 1843 byl zvolen opatem kláštera v Teplé. Zasloužil se o rozvoj kláštera, Mariánských Lázní (výstavba kostela) a o vybudování domu a kaple *Kongregace školských sester de Notre Dame* v Mnichovu u Mariánských Lázní, který byl od 18. století známým poutním místem. V letech 1861 až 1866 byl členem *Českého zemského sněmu*. O Heinlově životě a aktivitách viz [EBL], 1. díl, s. 207.

²²⁴ Ambros Alfred Clementso (1831–1900) působil po studiu v Chebu a Praze jako kněz. Do řádu vstoupil roku 1849, roku 1887 byl zvolen opatem. Zasloužil se o modernizaci kláštera (nový špitál, hospodářské zázemí, elektrifikace), rozvoj Mariánských Lázní i Teplé. Řídil oslavu 700. výročí založení kláštera, zasadil se o blahoslavení Hroznaty.

²²⁵ Marie Augusta Saská (1782–1863) byla jediným dítětem saského krále Friedricha Augusta I. Saského (1750–1827). Zůstala svobodná, ač se uskutečnily pokusy provdat ji za členy dynastií Hohenzollernů a Romanovců.

²²⁶ Cornova byl jezuitským knězem, osvícenským historikem, spisovatelem, básníkem, pedagogem a zednářem. Působil na jezuitských gymnáziích v Brně, Chomutové a Klatovech, od roku 1784 vyučoval dějiny na pražské univerzitě; roku 1795 musel ukončit své přednášky,

Od roku 1809 Zauper vyučoval na plzeňském gymnáziu latinu a řečtinu, zejména v humanitních třídách, někdy i matematiku a přírodovědu (fyziku). Podle potřeby suploval i řečtinu na Filozofickém ústavu.²²⁷ Zájem měl i o mineralogii, meteorologii, optiku, astronomii, historii, světovou literaturu, malířství a hudbu.²²⁸ Byl všestranně vzdělaným a talentovaným pedagogem, který k výuce užíval moderní metody. Jeho zásluhou byla výuka astronomie, fyziky, mineralogie a chemie postavena na užívání pomůcek a na pokusech. Byl to on, kde vedl jednání s opatem Karlem Kašparem Reitenbergrem a opakovaně žádal o zvýšení dotací na knihy, pomůcky, přístroje a dalekohled, čemuž osvícený a vědě nakloněný opat rád vyhověl. Zauprovi se také podařilo rozšířit školní knihovnu o četné matematické, fyzikální, filozofické a didaktické spisy německých, českých i zahraničních autorů. Studentům doporučoval pravidelnou četbu nejen školních učebnic, nabádal je, aby četli s perem v ruce, poznamenávali si důležité a zajímavé pasáže a zapisovali si rovněž své dojmy, postřehy, pocity a nálady z přečteného.

Zauper od roku 1832 již jako prefekt nevyučoval, jak bylo tehdy běžné, plně se věnoval správě školy. Jeho zásluhou byly podstatně rozšířeny gymnaziální sbírky, neboť své žáky vyzýval ke sběru minerálů a zajímavých předmětů. V srpnu roku 1847 přispěl k založení prvního plzeňského muzea, které bylo určeno zejména gymnaziálními studentům, bylo však přístupné i široké veřejnosti. Propojilo gymnaziální sbírky a sbírky města, které se dělily na čtyři sekce – předměty náboženské, geologické, historické a předměty z ostatních věd.²²⁹

---

neboť byl udán a obviněn ze sympatií s francouzskou revolucí a osvícenstvím. Podle jiných zdrojů se místa vzdal kvůli nemoci. Dobře se znal s Ch. L. Pfrognerem.

²²⁷ Viz [Dob1].

²²⁸ Zauprovy široké zájmy a odborné aktivity dokládá rozsáhlý konvolut jeho rukopisů uložený v *Národní knihovně* v Praze (sign. Teplá MS E 14). Obsahuje výpisky z filozofie, náboženství, politiky, přírodních věd apod., výpisky z odborných knih, učebnic a časopisů, delší opisy článků, přípravy na výuku, opisy či koncepty básní, úryvky z dramát, aforismy, anekdoty, opisy tisků k jubileím či úmrtím členů saského dvora a významných osobností našeho kulturního a vědeckého života. Většina textů je psána německy, některé latinsky a francouzsky, v některých textech se objevují slova i fráze v řečtině.

Z hlediska přírodních věd zasluhují pozornost německé výpisky *Galvanismus* (s. 533–538), které objasňují podstatu a použití tohoto fyzikálně-chemického jevu. Torzo Zauprovych poznámek (s. 824–832) o astronomických jevech v letech 1814 až 1817 dokládá jeho zájem o astronomii. Nejzajímavějším dokumentem je latinsky psaný *Conspectus* (s. 1232–1252) obsahující poměrně detailně propracovanou osnovu výuky fyziky na gymnáziu (klasická mechanika – statika i dynamika, jednoduché stroje, hydrostatika, optika). Návrh uvádí základní hesla a vzorce, obrázky a náčrtky. Vše je dobře promyšlené, strukturované a didakticky uspořádané. Dochovaný materiál ukazuje, že Zauper jako klasický filolog dobře rozuměl i výuce přírodních věd, zajímal se o ně a snažil se, aby byla gymnaziální výuka pro žáky přitažlivá a srozumitelná. I když fyzika nebyla jeho hlavním oborem, je zřejmé, že mu nebyla cizí a že byl schopen ji kvalitně vyučovat, pokud to situace na gymnáziu vyžadovala.

²²⁹ V [Sp4] je uvedeno jiné členění muzea; první sekce byla tvořena náboženstvím, přírodninami, vědou a uměním; druhá sekce uchovávala mince, plastiky a grafiku; třetí obsahovala průmyslové výrobky a modely; čtvrtá shromažďovala věci z matematiky, historie, archeologie, zeměpisu a technických věd. Toto členění odpovídá zprávě uveřejněné v *Pilsner Anzeiger* (1847, č. 12 a 13). Současně je v ní výzva, aby veřejnost zasílala vhodné předměty a podílela se na rozšiřování muzejních sbírek. Viz [68]. V [71] a [73] jsou uvedeny

Roku 1835 byl Zauper jmenován rektorem profesorského kolegia a z této pozice pečoval „o hmotné zabezpečení a blaho“ plzeňských premonstrátských pedagogů. O politiku se téměř nezajímal, do revolučního dění let 1848 a 1849 se nezapojoval.

Zauper byl uznávaným překladatelem a spisovatelem, z řečtiny do němčiny přeložil *Iliadu* a *Odysseu*,²³⁰ sepsal básnické sbírky a spisy s historickou a náboženskou tematikou.

Dne 18. března 1821 vydal práci o Goethově poezii.²³¹ Čeští vlastenci ji kritizovali, např. Čelakovský v dopise Kamarýtovi z 19. března 1822 vytýkal Zauprovu dílu chudý styl založený na příkladech, malou abstrakci, vzletnost a inspirativnost.

Zauper svou práci zaslal Goethovi, očekával, že u Goetha zcela propadne. Jeho obavy se však nenaplnily, Goethe ji velmi ocenil, zejména pro jasný a empirický ráz a pěkné vystižení Goethova básnického stylu uvedením konkrétních reprezentativních příkladů. Knížka odstartovala jejich osobní přátelství, které se rozvinulo v letech 1821 až 1823 při jejich setkáních na léčebných pobytech v Mariánských Lázních.²³²

Povzbuzen Goethovou reakcí napsal Zauper knihy *Studien über Goethe. Als Nachtrag zur deutschen Poetik aus Goethe* a *Studien über Goethe*.²³³

---

informace o prvních větších darech školnímu muzeu. Muzeum podporovali například hraběnka Wallmoden a krajský hejtman Karl hrabě Rothkirch-Panthen (1807–1870). Viz též dopisy čtenářů uveřejněné v pražských novinách *Bohemia* [19(1846), č. 132 a 191], které informují o přípravných pracích a vyjednáváních při vzniku muzea. O významu muzea viz [Lá2], [FM], [MK1], s. 107–108, a [Sil2], s. 25–26.

Zajímavé jsou dva ručně psané inventáře školního muzea ([NSG], inv. č. 13d24 a 13d25). První pod názvem *Inventarium des Gymnasial-Museums Pilsen 1846* sestavil právě Zauper. Obsahuje 73 číslovaných stran rozdělených do „sekcí“ – náboženství, příroda, umění, věda, technika, matematika, kabinet mincí. Jednotlivé položky nejsou číslované, obsahují stručný popis předmětů, jméno dárců či nálezce a místo původu. Zápisy jsou různě podrobné a přesné. Tento inventář ukazuje stav sbírky před oficiálním založením muzea. Druhý pod názvem *Inventarium des Gymnasial-Museums 1850* vypracoval Smetana. Obsahuje jen 39 číslovaných stran rozdělených do „sekcí“. Vznik inventáře mohl souviset se zrušením Filozofického ústavu, jehož majetek převzalo gymnázium. Smetana měl na starosti fyzikální kabinet ústavu, resp. gymnázia a ve čtyřicátých letech se zajímal o plzeňské muzejnictví. Vzhledem k jeho závažné oční chorobě zůstal inventář nedokončen.

²³⁰ *Homer's Ilias*, J. G. Calve'sche Buchhandlung, Prag, 1826, 388+422 stran, další vydání, *Homer's Odyssee*, tamtéž, 1827, 328+308 stran, další vydání.

²³¹ *Grundzüge zu einer deutschen theoretisch-praktischen Poetik aus Goethe's Werken entwickelt*, Geistinger, Wien, 1821, 134 stran.

²³² O vztahu Zaupra a Goetha viz též [Fe10], [277] a [283]. O jejich setkávání v Mariánských Lázních v letech 1821 až 1823, jejich diskusích na promenádě o náboženství, náboženských poměrech v Čechách, etice, estetice, poezii, osvětě a literární kritice, o Goethových názorech na Zauprovo dílo a poezii viz [Uz], zejména s. 232–236. Goethe a Zauper byli po roce 1823 v písemném kontaktu. Zauper posílal slavnému básníkovi informace o dění v Plzni, o plzeňských premonstrátských školách, o své pedagogické práci, básnických a překladatelských aktivitách. Zasilal mu též své knihy a příležitostně básně. O Goethově návštěvě Čech viz např. [Krv], [Pca], [Kub] a články v časopisu *Hamelika* (dostupné on-line).

²³³ Geistinger, Wien, 1822, 127 stran, resp. Carl Gerold, Wien, 1840, x+250+232 stran.

Osobní kontakty s Goethem a jeho inspirativní vlivy vyličil v knize *Aphorismen moralischen und ästhetischen Inhalts, meist in Bezug auf Goethe. Aus meinem Tagebuche, nebst Briefen Goethe's an den Verfasser*.²³⁴

Pro potřeby výuky sepsal Zauper několik knih,²³⁵ mezi německými čtenáři byly oblíbené jeho modlitební knížky.²³⁶ Plzeňskou historii popularizoval nevelkou knížkou *Alte Chronik von Pilsen aus einer lateinischen Handschrift des gelehrten Johann Tanner im Auszuge übersetzt vom Pilsner k. k. Gymnasial-Präfekten J. St. Zauper*,²³⁷ psal též články a zprávy do časopisů a novin.²³⁸

Česky Zauper moc neuměl, v národním obrození se neangažoval, svým kolegům a podřízeným však v buditeckých a popularizačních aktivitách nebránil.²³⁹ Poznamenejme ještě, že Zauper byl vynikající hudebník (fortepiano).²⁴⁰

Zauprový aktivita byly během jeho života opakovaně vyznamenávány – roku 1835 obdržel zlatou medaili od císaře Ferdinanda I. Dobrotivého a roku 1839 získal titul arcibiskupského notáře. Za zásluhy o rozvoj plzeňského premonstrátského gymnázia byl Zauper roku 1850 jmenován školním radou.

Marian Josef Heinel, teolog, filozof a tepelský opat, založil po Zauprově smrti nadaci s jeho jménem na podporu chudých studujících; byla financovaná z výnosu za tisk Zauprových prací a z darů mecenášů, její základní jmění činilo 750 zlatých. Byla určena výhradně pro podporu chudých talentovaných studujících katolického původu.²⁴¹

Zauprův vliv na rozvoj premonstrátského gymnázia výstižně charakterizují tato slova:

Tento tolerantní osvícenec, koncepčně uvažující učenec i ředitel, neautoritativní autorita, přesný klasický filolog se zaměřením na řečtinu sledoval obro-

²³⁴ Carl Gerold, Wien, 1840, 232 stran.

²³⁵ *Die Poesie in ihren Formen. Ein didaktischer Versuch* (Berger, Dresden, 1804), *Anleitung zur Dichtkunst mit sorgfältig gewählten Beispielen für Schulen und zum Privatunterricht* (1829, 190 stran, 2. vydání: Scheitlin & Kraus, Stuttgart, 1851, xii+196 stran) a *Anleitung zur Redekunst mit sorgfältig gewählten Beispielen für Schulen und zum Privatunterricht* (1829, viii+184 stran; 2. vydání: Scheitlin & Kraus, Stuttgart, 1851, 196 stran).

²³⁶ *Christkatholische Gesangbuch* (1833) a *Christkatholische Gebet- und Erbauungsbuch für Gebildete* (1836).

²³⁷ Druck und Papier von Michael Schmidt, Pilsen, 1835, 56 stran.

²³⁸ *Libussa, Kratos, Prager Zeitung, Neue Archiv für Geschichte, Staatskunde, Literatur und Kunst, Wiener Zeitschrift für Literatur und Kunst, Morgenblatt, Bohemia, Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst* aj.

Řada Zauprových prací se dochovala v knihovně tepelského kláštera. Více viz [Fe4], [Bo], [Br1], [Br3], [BrB], [Hz1], [Sc42], [Šm], [Ur2], [Uz], [Wa], [Go3], [DBE], 10. díl, s. 624, a [EBL], 2. díl, s. 336.

²³⁹ Z [Sc42] vyplývá, že roku 1822 Zauper informoval Goetha o českých kulturních aktivitách v Plzni a o národnostních poměrech bez emocí a bez národnostní předpojatosti. O Zauprově životě, jeho díle, působení, vztahu k českým kolegům, českému národnímu obrození a rozsáhlým aktivitám na plzeňském gymnáziu viz [Sc28].

²⁴⁰ Více viz [Hr], s. 542–543, [Du], s. 632–633, a [MKR], s. 95–96. O Zauprově a jeho vztahu k hudbě viz [Šp1].

²⁴¹ O Zauprově nadaci, jejím vzniku a statutu viz [Sc23], 3. díl, s. 110–111.

zenecké snahy se sympatiemi, zůstával však stranou. Pod jeho vedením nabývala pověst ústavu zvuku. ... Vedle toho zřizoval na gymnáziu odborné kabinetů exaktních věd jako miniaturní muzea, která sloužila výuce i historickému poznání disciplín. To také obdivoval J. W. Goethe. Sám J. S. Zauper se zajímal o kulturní a společenské události v Plzni a jejich akce navštěvoval. ... Nebylo tedy divu, že v plzeňských měšťanských kruzích patřil k váženým osobnostem.

([Wa], s. 632–633)

28. Další premonstrátské profesori

Ignác Stadler (1818–1883) pocházel z Tachova, po studiích se stal členem řádu²⁴² a začal vyučovat na plzeňském gymnáziu latinu, řečtinu a němčinu. Jako rektor profesorské koleje v letech 1880 až 1883 pečoval o blaho svých kolegů – pedagogů.²⁴³

Maurus Pfannerer (1818–1892) pocházel z Krásného Údolí (Schönthal), kde byl jeho otec členem městské správy. Pfannerer roku 1834 vstoupil do řádu, následně vystudoval pražskou Filozofickou fakultu, kde získal doktorát filozofie. Roku 1846 zahájil své působení na plzeňském gymnáziu; vyučoval němčinu, propedeutiku, zeměpis i matematiku. Roku 1869 byl navíc ustanoven okresním školním inspektorem pro oblast Plzeňska a Stříbrska. V letech 1870 až 1872 byl ředitelem plzeňského německého gymnázia. Za zásluhy o rozvoj školství byl vyznamenán rytířským řádem císaře Františka Josefa I. Roku 1872 přešel do Prahy a stal se zemským školním inspektorem pro Čechy. Od roku 1873 byl aktivním členem německého spolku *Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*. Ve spolkovém časopisu publikoval své práce o historii, německém jazyku a kultuře. Sepsal učebnici německého jazyka pro nižší třídy gymnázií (*Deutsche Lesebücher für die unteren Klassen des Gymnasiums*, 1866–1869), která se dočkala šesti vydání. Úspěšná byla i jeho pomůcka pro výuku pravopisu (*Deutsche Rechtschreibung*, 1862), kterou sepsal podle oblíbené práce Rudolfa von Raamera *Grundsätzen*. V sedmdesátých letech se zapojil do politiky jako poslanec *Českého zemského sněmu*.²⁴⁴

Methud Franz Schaffer (1820–1897) vstoupil roku 1845 do řádu a s jeho pomocí vystudoval teologii na pražské univerzitě. Po vysvěcení působil jako kaplan v Chotěšově. Později byl profesorem klasických jazyků na plzeňském gymnáziu, v případě potřeby však vyučoval v nižších třídách němčinu, v letech 1880 až 1895 byl ředitelem gymnázia. Po penzionování se vrátil do tepelského kláštera. Psal latinské básně a články o latinské klasické literatuře, které uveřejňoval ve výročních zprávách školy.²⁴⁵

²⁴² V některých životopisných statích je jako rok vstupu do řádu uváděno zahájení noviciátu, v jiných až složení slibů. Praxe autorů není jednotná. Opíráme se o údaje uvedené v [Goo], které jsou mezinárodně dostupné.

²⁴³ O Stadlerově životě stručně pojednává [BLG], 4. díl.

²⁴⁴ O Pfannererově životě a díle viz [EBL], 2. díl, s. 50, a [BLG], 3. díl, s. 196.

²⁴⁵ O Schaffrově životě a aktivitách viz [EBL], s. 136.

Bruno Bayerl (Baierl, 1831–1887) vstoupil roku 1851 do premonstrátského řádu. Roku 1864 se stal profesorem historie na plzeňském gymnáziu, vyučoval i němčinu a základy řečtiny. Roku 1872 zaujal místo ředitele, které zastával do roku 1880. Od roku 1873 též působil jako inspektor německých škol pro okresy Plzeň a Plasy. Roku 1880 byl zvolen opatem tepelského kláštera, navázal na stavební aktivity svých předchůdců. Pod jeho vedením se klášter začal výrazněji profilovat jako centrum německé kultury. Bayerl mimo jiné sepsal rozsáhlou historii plzeňských premonstrátských škol.²⁴⁶

Zajímavou osobností byl Severin Würfel (1832–1915), který vstoupil do řádu roku 1857 a v letech 1858 až 1874 vyučoval na plzeňském gymnáziu náboženství a němčinu. Po odchodu z Plzně se stal v tepelském klášteře zodpovědným za výchovu noviců, neboť zastával funkci podpřevora a mistra noviců. V letech 1887 až 1912 působil jako inspektor mariánskolázeňských pramenů, přispěl k modernizaci lázeňství a lázeňské péče. Za přínos k rozvoji lázní byl jmenován čestným občanem Mariánských Lázní.²⁴⁷

Oswald Ludwig Mannl (1841–1915) vstoupil do řádu premonstrátů roku 1861. Na pražské univerzitě studoval filozofii a historii. Roku 1870 se stal profesorem historie na plzeňském gymnáziu, kde v letech 1896 až 1911 zastával místo ředitele. Vyučoval též zeměpis, podle potřeby i němčinu, několik let dohlížel na chod knihovny. Po penzionování odešel na odpočinek do kláštera v Teplé. Jeho čtyřicetiletá pedagogická práce byla oceněna rytířským řádem císaře Františka Josefa I. Mannl se zajímal o historii Plzně, plzeňského školství, premonstrátského řádu a tepelského kláštera. Většinu prací publikoval ve výročních zprávách školy.²⁴⁸

Z mladší generace německých pedagogů je nutno připomenout profesora němčiny a vlivného německého nacionalistu Gilberta Johanna Baptistu Helmera (1864–1944), který vstoupil do premonstrátského řádu roku 1884 a byl poslán na tradiční studia filozofie, němčiny a teologie na univerzitu v Innsbrucku, kde roku 1893 získal doktorát filozofie. Roku 1894 začal vyučovat němčinu na plzeňském gymnáziu. Podle potřeby vyučoval i latinu, zeměpis a dějepis. S velkým nadšením spravoval žákovskou knihovnu. Roku 1900 se stal opatem.²⁴⁹ Zasloužil se o vybudování klášterního novobarokního traktu s knihovnou. Intenzivně se věnoval soukromému studiu germanistiky, stal se předním znalcem středověkých tepelských kodexů a listin.²⁵⁰ Výrazně se zajímal o politiku, v letech 1901 až 1913 byl poslancem *Českého zemského sněmu za Německou křesťanskou sociální stranu lidovou*, od roku 1905 byl členem vídeňské *Panské sněmovny*. Zastával řadu důležitých církevních i politických postů. Byl aktivní v *Německé*

²⁴⁶ O Bayerlovi viz [Ba1], [Ba3] a [Ba4]. Viz též [EBL], 1. díl, s. 65.

²⁴⁷ O Würfelově životě a působení viz např. [EBL], 2. díl, s. 328–329.

²⁴⁸ O jeho životě, díle, pedagogickém působení a roli při rozvoji plzeňského gymnázia viz [Goo], 1. svazek, s. 562, 4. svazek, s. 187, [BLG], 2. díl, s. 564, [EBL], 1. díl, s. 338, a [ÖBL], 6. díl, s. 57.

²⁴⁹ V tepelském klášteře se dochovalo několik Helmerových opatských portrétů, které zdůrazňují jeho budovatelské aktivity.

²⁵⁰ Německá univerzita v Praze mu roku 1916 udělila čestný doktorát.

společnosti pro umění a vědu v Čechách, kde byl uznávaným germanistou.²⁵¹ V letech 1900 až 1913 se zasloužil o rozvoj Mariánských Lázní, kde pobýval ve společnosti anglického krále Edvarda VII. (1841–1910). Po válce tvrdě bojoval proti pozemkové reformě, kvůli které klášter ztratil rozsáhlé pozemky. Neváhal se v této otázce obrátit až na *Společnost národů a Mezinárodní soud v Haagu*. Konfiskace byla zrušena roku 1938, ale Adolf Hitler (1889–1945) rozhodnutí haagského soudu po obsazení československého pohraničí odmítl respektovat a pozemky klášteru nebyly nikdy navráceny. Poznamenejme, že řada Helmerových aktivit byla ovlivněna jeho silně vyhraněným nacionalismem (podpora válečného běsnění za první světové války, podpora NSDAP v meziválečném období) a národnostními a hospodářskými problémy v československém pohraničí.²⁵² Přesto se Helmerovi nepodařilo tepelský klášter v průběhu druhé světové války ochránit. Odborně se věnoval germanistice, kromě prací o starých německých rukopisech s náboženskou tematikou psal oslavné básně k významným událostem tepelské kanonie.²⁵³

Uvedme rovněž Roberta Josefa Totzauera (1872–1948), profesora přírodovědy s hlubokým zájmem o geologii a mineralogii,²⁵⁴ historika Franze Basila Grassla (1873–1945), který se intenzivně zabýval dějinami tepelského kláštera. Grassl vstoupil do řádu roku 1891, s jeho pomocí vystudoval klasickou filologii a historii na univerzitách ve Vídni a Innsbrucku. Roku 1899 získal doktorát filozofie a začal pracovat na plzeňském gymnáziu, kde podle potřeby vyučoval latinu, řečtinu, němčinu, francouzštinu, propedeutiku či základy filozofie a psychologie a spravoval profesorskou knihovnu. Odborně se věnoval legendě

²⁵¹ Viz G. Helmer: *Zur Syntax Hugos von Montfort, das Verbum*, K. k. deutschen Staatsgymnasium, Pilsen, 1897, 36 stran.

²⁵² Doplníme, že Helmer byl od roku 1927 vikářem generálního opata premonstrátského řádu a z této pozice kontroloval všechny řádové kláštery v Československu. V meziválečném období zastával silně protičeské postoje, podporoval *Sudetoněmeckou stranu* (SdP, henleinovci), udržoval blízké kontakty s Konrádem Henleinem (1898–1945), roku 1938 uvítal odtržení československého pohraničí a jeho připojení k Německu, v klášteře hostil Wilhelma Fricka (1877–1946), německého ministra vnitra, a roku 1939 svůj spis *Der altdedeutsche Heilgruss* věnoval Adolfu Hitlerovi (viz *Unser Egerland* 30(1926), s. 130–132).

²⁵³ O Helmerových politických aktivitách viz např. [248]. O pozemkové reformě, jejím dopadu na tepelský klášter a jeho boji proti reformě viz např. [247], [249], [256] a [265]. Helmerův vztah k NSDAP, nacistické ideologii a nepřátelské naladěni vůči Československu dokumentuje i tisk [271] věnovaný jeho 75. narozeninám, kde je v úvodu fotografie Adolfa Hitlera, Konráda Henleina, řada nacistických básní oslavujících vůdce, říši a „osvobození“ Sudet, německá hymna a texty nacistických pochodů apod. Teprve pak následuje přání k Helmerovým narozeninám, článek o jeho životě a díle, o historii kláštera a Mariánských Lázní. Helmerovu životu a dílu věnují pozornost zejména německy psané studie a slovníky, viz např. [BLG], 1. díl, s. 593, [EBL], 1. díl, s. 210, [DBE], 4. díl, s. 572, [NDB], 8. díl, s. 493–494, [ÖSS], 5. díl, s. 72–73, a [ÖBL], sv. 2, s. 268–269, které oceňují jeho znalosti starobyklých premonstrátských rukopisů, jeho vliv na rozsáhlou přestavbu a modernizaci kláštera a jeho politickou činnost hájící zájmy církve a Němců žijících v pohraničí v meziválečném Československu. O jeho životě a díle viz [H6], [Hu2] a [Lu].

²⁵⁴ Totzauer vyučoval především matematiku, přírodopis a fyziku. Dlouhá léta spravoval přírodopisný kabinet a rozsáhlou sbírku minerálů. Odborně se zajímal o geologický a přírodovědný výzkum západních Čech, o Goethovy návštěvy Teplé a Mariánských Lázní, o vztah tepelského kláštera k přírodovědným výzkumům apod.

o Hroznatovi, dějinám premonstrátů, historii chotěšovského a tepelského kláštera. Kromě rozsáhlých knih a studií o vývoji Teplé sepsal též řadu novinových článků, které připomínaly premonstrátské aktivity na Tepelsku a životní osudy některých plzeňských profesorů. V knihovně tepelského kláštera se dochovala řada jeho prací. Jeho podíl na oslavách sedmi set let od Hroznatovy smrti ocenil bulharský car udělením rytířského řádu.²⁵⁵

Hilarius Egerer (1873–1957) vstoupil do řádu roku 1900, po studiích se roku 1904 stal profesorem matematiky a fyziky plzeňského gymnázia. Vyučoval též krasopis a kaligrafii. Jako správce fyzikálního kabinetu se zasloužil o nákup nových moderních pomůcek. Po uzavření školy roku 1924 vyučoval v Chebu, České Lípě a Karlových Varech. Na konci svého aktivního působení v našich zemích byl duchovním v nemocnici v Mariánských Lázních.

Historik Benedikt Brandl (1876–1944) studoval v letech 1888 až 1896 na plzeňském gymnáziu, vstoupil do premonstrátského řádu a brzy poté odjel studovat teologii a germanistiku do Innsbrucku. Od roku 1900 vedl výuku pro spolubratry v Teplé a o pět let později začal vyučovat na plzeňském gymnáziu němčinu, latinu a řečtinu, vyučoval též propedeutiku a nepovinnou angličtinu. Spravoval a obohacoval žákovskou školní knihovnu, díky své zálibě v literatuře ji značně rozšířil. Roku 1914 se vzdal své bezpečné učitelské práce a dobrovolně se přihlásil na italskou frontu, kde působil jako polní kurát (feldkurát, polní vikář, dnes vojenský kaplan). V roce 1919 se na gymnázium vrátil, působil na něm až do jeho zrušení v roce 1924. Pak přešel na gymnázium v Českém Krumlově, kde byl roku 1930 jmenován ředitelem. Roku 1933 byl penzionován, na odpočinek se vrátil do tepelského kláštera. Zabýval se dějinami Teplé, řádu premonstrátů, životem a dílem opata Karla Kašpara Reitenbergra a dílem Johanna Wolfganga von Goetha. Byl mimořádně jazykově nadaný, uměl latinsky, řecky, německy, francouzsky a anglicky.²⁵⁶

Byť byly pedagogické sbory plzeňského gymnázia a Filozofického ústavu po celý čas jejich existence většinou německé, působilo na nich několik výjimečných, česky orientovaných a vlastenecky smýšlejících premonstrátů. Nejvýraznějšími byli čeští buditelé Josef Vojtěch Sedláček (1785–1836), původně profesor matematiky a řečtiny, a Josef František Smetana (1801–1861), původně profesor fyziky, osvěceni kněží, autoři českých učebnic, kteří se intenzivně věnovali všestranné osvětě.²⁵⁷

Hugo Jan Nepomuk Karlík (1807–1894), profesor českého jazyka, znalec dějepisu a církevního práva, studoval na gymnáziu v Jindřichově Hradci a na pražské filozofické fakultě, poté vstoupil roku 1830 do premonstrátského řádu. Jeho zájem o jazyky vzbudil premonstrát Antonín Liška (1797–1847). V letech 1833 až 1849 Karlík vyučoval v tepelském klášteře církevní dějiny a církevní právo v tzv. domácím ústavu (*Hauslehranstalt*). Od roku 1839 do roku 1849 byl pod-

²⁵⁵ Viz [H1] a [Gr2]. O Grasslově životě a díle viz [H13], [Goo], 1. svazek, s. 326–327, 3. svazek, s. 63, 4. svazek, s. 94, a [BLG], 1. díl, s. 462–463.

²⁵⁶ Více viz [H8] a též [BLG], 1. díl, s. 133.

²⁵⁷ Sedláčkovi a Smetanovi jsou věnovány následující dva svazky této monografie.

převorem kláštera a intenzivně studoval teologii. V té době sepsal pětisvazkové dílo *Životy, skutky a utrpení svatých a světic*. Roku 1849 byl na vlastní přání poslán jako suplující učitel na plzeňské gymnázium, kde až do roku 1860 vyučoval ve všech osmi třídách český jazyk. Ročně míval přes tři sta žáků. Navíc dvakrát týdně zdarma vyučoval český jazyk pro plzeňskou veřejnost. Opakovaně žádal o přidělení pomocníka nebo o výuku jiného předmětu, kde by nebylo tolik práce s opravováním. Nebylo mu vyhověno. Roku 1860 se na protest svého místa vzdal – poté co mu opat Marian Josef Heintl nařídil, že se musí podrobit zkoušce učitelské způsobilosti – a stal se farářem v Úhercích. Několik let byl pod policejním dohledem, neboť udržoval kontakty s českými vlastenci. Od roku 1867 působil jako farář v Dobřanech. V letech 1873 až 1884 byl převorem kláštera v Teplé, nebyl zde však spokojen, neboť žil v německé komunitě a neměl příležitost učit česky. Věnoval se proto především badatelské činnosti. Psal básně oslavující náboženskou víru, premonstrátský řád, kolegy a přátele z řad pedagogů plzeňského gymnázia, dále náboženské spisy, díla o životech a utrpeních svatých, vydal učební texty pro německé studenty nazvané *Deutsch-böhmisches und böhmisches-deutsch Wörterbuch zur böhmischen Grammatik* (1859) a *Praktische Grammatik zur leichten und schnellen Erlernung der böhmischen Sprache zum Gebrauche für Deutsche nach einer leichtfasslichen Methode* (1863), které se staly velmi oblíbenými (roku 1876 vyšlo 7. vydání jeho gramatiky). Zabýval se dějinami tepelského kláštera, zejména životem sv. Hroznaty. Jako jediný v dusné atmosféře bachovského absolutismu a policejního dozoru zůstal přítelem a spolupracovníkem nemocného a pronásledovaného Josefa Františka Smetany a pečoval o syny zesnulého Josefa Kajetána Tyla.²⁵⁸

Emil Felix roku 1933 o Karlíkovi a jeho výuce v Plzni napsal:

... staraje se horlivě o národní a vlasteneckou výchovu žáků a stoje s profesorem J. F. Smetanou v čele tehdejšího ruchu vlasteneckého; neustával šířiti národní vědomí v ospalé Plzni ani v době Bachovy reakce podporován tehdejšími kněžskými plzeňskými. Velmi vřele a nebojácně zastával se Karlík práv mateřštiny, když Němci protestovali proti českému jazyku vyučovacímu na plzeňské hlavní škole.

Češtině se učilo na gymnasiu v kombinovaných třídách; na začátku Karlíkova působení bylo pět oddělení pro Čechy a tři oddělení pro Němce. V českých odděleních byly spojeny prima se sekundou, tercié s kvartou, kvinta se sextou; septima a oktáva byly samostatné. První oddělení německé tvořili žáci primy a sekundy, druhé oddělení terciáni a kvartáni a v třetím oddělení byli sloučeni žáci všech čtyř tříd vyššího gymnasia. V každém oddělení se učilo češtině 2 hod. týdně.

Pro české žáky německého gymnasia bylo jistě štěstím, že hned od počátku učili tu češtině profesori, jimž výklady v českém jazyce nebyly jenom suchým

²⁵⁸ Více viz např. <https://www.kohoutikriz.org/autor.html?id=karli&t=p> [3.7.2022]. Viz též [S4], [Hz1], [Js2], [V18], [V27], [Fe5], s. 54–56, [Goo], 1. svazek, s. 432–434, [BLG], 2. díl, s. 108–109, a [ÖBL], 3. díl, s. 241. Karlíkův dobový portrét jako převora tepelské kanonie dnes zdobí pracovnu opata v křídle prelatury tepelského kláštera.

odborným předmětem, nýbrž vřelou záležitostí srdce a posláním buditelským. Uvážíme-li, že počet českých žáků tvořil skoro polovinu všeho žactva, pochopíme, co tu znamenal dobrý učitel na svém místě.

Byv žádán s mnoha stran uspořádal prof. Karlík zvláštní přednášky o češtině také pro nestudenty, které se konaly dvakrát v týdnu, vždy ve středu a v sobotu od 3–4 hod. ... ([Fe5], s. 54–55)

Jan Nepomuk František Desolda (1811–1885) byl profesorem latiny, řečtiny, němčiny a dějepisu. Po absolvování gymnázia v Klatovech a Filozofického ústavu v Plzni vstoupil roku 1832 do kláštera v Teplé, kde zahájil studia teologie a lingvistiky. Po studiích působil jako farář v Dobřanech a v Liticích. Roku 1847 začal svoji pedagogickou činnost na plzeňském gymnáziu, kde až do roku 1877 vyučoval klasické jazyky. V některých letech vyučoval i zeměpis a dějepis. Podporoval výuku českého jazyka a literatury, organizoval různé kulturní a vzdělávací akce, založil mužský pěvecký sbor tvořený studenty školy. Mnoho let byl též rektorem profesorského kolegia a staral se o potřeby svých kolegů – členů řádu. Do češtiny přeložil Platónovy dialogy *Faidón* (1867), *Euthyfrón* (1871) a *Prótagorás* (1871), Thúkydidovo dílo *Sepsání války peloponnesské* (1885), dále církevní texty (Jan Zlatouštý, Tomáš Kempenský, Alfons Maria z Liguori, sv. Ireneus, František Saleský) a spisy o katolické výchově. Sepsal rovněž několik spisů s náboženskou a výchovnou tematikou. Několik jeho spisů a překladů se dochovalo v knihovně tepelského kláštera.²⁵⁹

Emil Felix roku 1933 charakterizoval Desoldovo pedagogické působení, uvedl tento úryvek z nekrologu v časopisu *Osvěta* z roku 1885:

»... Desolda náležel k těm vzácným našincům v dobách národního probuzení, kteří poloponěmčile tehda Plzni mezi českou mládeží na ústavech německých vlasteneckou uvědomělost značně rozšiřovali.« Adolf Srb vzpomíná z dob septimánských (1868) svého otcovského přítele P. Desoldy, který »mu netoliko dobrá naučení dával, ale také, když toho byla potřeba, menšími částkami vypomáhal, ovšem, jak sám říkával, »na věčnou oplátku«. Byl to muž drsný na pohled, ale srdce zlatého a svého národa a jazyka milovník nadšený ... dbal, aby čeští žáci správně mluvili. Ve svých výkladech českých [má býti řeckých] klasiků užíval také jazyka českého, neohlížeje se na učební řád a na germanisátorské úsilí svých klášterních představených a bratří. Nesprávností a germanismů nenesl.« ([Fe5], s. 63)

Z dalších českých pedagogů můžeme připomenout katechetu Arnolda Oldřicha Šindeláře (1800–1859), který pocházel z českého venkovského prostředí. Byl absolventem plzeňského gymnázia a Filozofického ústavu, po jehož ukončení se stal roku 1822 členem premonstrátského řádu. Po vysvěcení na kněze působil na farách v Úhercích a Dobřanech. Roku 1833 se stal katechetou plzeňského gymnázia, kde byl pověřen i výukou latiny. V letech 1851 až 1856 pomáhal i s výukou českého jazyka, pro studenty vydával ve formě nástěnných tabulí

²⁵⁹ Více viz [Bd1], [Bd2], [Mv2], [Sc52] a [Wa]. Viz též [Fe5], s. 63–64, kde je stručné hodnocení Desoldovy literární činnosti.

přehledy české mluvnice. Byl silně motivován Sedláčkem, který v něm vzbudil zájem o premonstráty, o český jazyk a literaturu a ovlivnil jeho pedagogickou dráhu. Byl výborným kazatelem, který dobře ovládal český jazyk. Slavné se stalo jeho kázání v Plzni roku 1836 na *Nový svátek*, které vyšlo tiskem ve prospěch plzeňské opatrovny malých dětí (školky).²⁶⁰ Šindelář se po Sedláčkově smrti ujal jeho projektu opatrovny. V letech 1847 a 1848 spolupracoval s Josefem Františkem Smetanou, ve srovnání s ním se však roku 1849 z veřejného života stáhl a věnoval se výhradně pedagogické práci. Učnil tak prý na přímý pokyn z kláštera a plzeňského krajského úřadu. Neměl tolik odvahy jako Smetana, aby vzdoroval a riskoval policejní šikanu a dohled. Pod vlivem tepelské řádové tradice se věnoval tvorbě básní, a to v latinském, německém a českém jazyce. Jeho ódy na významné osobnosti a události školy byly typickými klasicistně vytríbenými a uhlazenými oslavnými verši (některé vyšly posmrtně ve výroční zprávě plzeňského gymnázia za školní rok 1858/1859). Dá se říci, že i v tomto směru navazoval na Sedláčka, kterého považoval za svůj vzor. Několik jeho básní a kázání se dochovalo v knihovně tepelského kláštera.²⁶¹

Jistým specifikem českých i německých premonstrátských profesorů bylo to, že nenavazovali spolupráci s *Královskou českou společností nauk*, obvykle nespolečně pracovali s vědeckými osobnostmi u nás či v zahraničí (s výjimkou Sedláčka a Zupra, resp. Davida). Žili víceméně ve „svém“ řádu, komunitě a národnosti.

Z mladší generace připomeňme profesora francouzštiny Karla Klostermanna (1848–1923), který se po studiu na gymnáziích v Písku a Klatovech pokoušel ve Vídni studovat na lékařské fakultě, ale studia nedokončil. Zajímal se nejen o medicínu, ale i o přírodní vědy a jazyky. Naučil se latinsky, řecky, německy, česky, francouzsky, italsky, španělsky, anglicky, polsky, rumunsky a srbochorvatsky. V roce 1873 začal vyučovat francouzštinu na nově zřízené německé plzeňské reálce a v letech 1881 až 1908 ji vyučoval i na německém gymnáziu. Aktivní byl v plzeňské *Měšťanské besedě* a v *Literárním spolku*, přispíval do časopisu *Politik* (krátké německy psané fejetony a črty), česky sepsal řadu povídek a románů o životě na Šumavě a v Pošumaví, o krásách tamější přírody, o životě českých venkovských lidí, přistěhovalců ve Vídni, o práci učitelů apod. Poznamenejme, že nebyl členem premonstrátského řádu, patřil mezi *laiky*, kterých od osmdesátých let 19. století na gymnáziu přibývalo.²⁶²

Jmenujme ještě tři premonstráty, kteří působili na plzeňském gymnáziu a sehráli roli v jeho vývoji v poslední třetině 19. století a na počátku 20. století.

Doktor filozofie Raimund Ferdinand Heřman Liška (1866–1913) byl profesorem dějepisu, vyučoval i češtinu a nepovinnou stenografii. Jako správce kabinetu dějepisu a zeměpisu se zasloužil o jeho obohacení o nové mapy a vý-

²⁶⁰ Viz A. O. Šindelář: *Kázání na Nový svátek v Plzni držané*, A. Hlavan, Praha, 1836, 24 stran. Viz též [Jir].

²⁶¹ O Šindelářových životních osudech viz [Des], [Te], [Sc52] a [Wa].

²⁶² Více viz [PS], [Re], [Ni], [Sc52] a [ÖBL], 3. díl, s. 421.

ukové tabule. Uměl dobře česky, byl vlastencem, i když působil na německém gymnáziu. Věnoval se historii řádu a životním osudům Albrechta z Valdštejna (1583–1634).²⁶³

Filolog Salesius Antonín Dvořák (1855–1916) byl od roku 1882 profesorem latiny a němčiny.²⁶⁴ Vyučoval podle potřeby i český jazyk. Po několik let byl rektorem profesorského kolegia, v této funkci se všestranně staral o potřeby svých kolegů. U výborných studentů byl oblíben pro svou milou, laskavou a hluboce lidskou povahu, neprospívající či slabší studenti se ho obávali pro jeho přísnost a nesmlouvavost.

Alfons Eduard Jelínek (1836–1914) pocházel z Chebu, kde byl jeho otec architektem. Studoval v Plzni, jeho směřování ovlivnil František Josef Smetana. Po ukončení gymnázia se na Filozofické fakultě v Praze věnoval zejména studiu matematiky a fyziky. Po absolvování Právnické fakulty v Praze složil státní právnickou zkoušku. Roku 1857 vstoupil do kláštera v Teplé, od roku 1862 zastával místo profesora matematiky a fyziky na plzeňském gymnáziu. Vyučoval i filozofickou propedeutiku a němčinu. Po několik let spravoval fyzikální kabinet, byl též rektorem profesorského kolegia a pečoval o hmotné potřeby svých kolegů. Roku 1866 byl vysvěcen na kněze.

Jelínek se zajímal o meteorologii, proto vedl školní meteorologickou stanici. Sepsal učební text *Trigonometrisch-stereometrisches Übungsmaterial für die Octava*,²⁶⁵ který obsahoval přehled vzorců (a jejich odvození) pro výpočet objemů a povrchů některých těles (hranol, jehlan, rotační tělesa, pravidelná tělesa, koule, vrchlík apod.). Ve výročních zprávách plzeňského gymnázia uveřejnil několik článků s matematickými a fyzikálními tématy – objem, povrch a vlastnosti hyperboloidu (1871), speciální křivky (1875), kyvadlo (1875), lom světelných paprsků (1875), objem kužele se speciální podstavou (1882). Jeho články nebyly po obsahové stránce příliš zajímavé, většinou přinášely nejružnější seznamy vzorců, případně i popis jejich odvození, použití apod. Naznačují však, v jakém rozsahu Jelínek doporučoval vyučovat trigonometrii, planimetrii a stereometrii (např. objemy těles vzniklých rotací kuželoseček).

²⁶³ Viz například R. F. H. Liška: *Spor Plzně s klášteřem tepelským o dluh roku 1625*, Sborník Městského historického musea císaře a krále Františka Josefa I. v Plzni 2(1911), s. 58–84, *České překlady zlaté bully císaře Zikmunda udělené Plzni r. 1434*, ibid. 3(1914), s. 33–45. Několik prací uveřejnil ve výročních zprávách gymnázia.

O Liškovi viz např. [Goo], 3. svazek, s. 155.

²⁶⁴ O pedagogickém působení, rodinném původu a studiích profesorů (Bayerl, Würfel, Helmer, Totzauer, Grassl, Egerer, Klostermann, Liška, Jelínek, Dvořák, Brandl, Desolda) je možno dohledat další informace v *osobních výkazech*, které sami sepsali (viz složka *Osobní výkazy učitelů, 1870–1919*, [NSG], karton č. 1562). O pedagogickém působení Karlíka, Desoldy a Šindeláře viz též *Ausweis des Personal-Standes an der öffentlichen Gymnasien. Gymnasium zu Pilsen mit 8 Klassen am Anfang des Schuljahres ...* (Výkazy personálního stavu gymnázií. Plzeňské gymnázium ...) za roky 1853–1860 a 1862–1867 (fond [NSG], karton č. 1562). Poskytují informace o původu, univerzitních studiích a zkouškách učitelské způsobilosti, dřívějším pedagogickém působení a výuce v konkrétním školním roce.

²⁶⁵ Verlag des k. k. deutschen Staatsgymnasiums, Pilsen, 1885, 72 stran. Vyšel též samostatně jako pomůcka pro učitele (Wien, 1885, 33 stran).

Jelínek byl velkým vlastencem a skvělým učitelem, kterého studenti zbožňovali, neboť vyučoval lehce a srozumitelně. Byl též čestným občanem Plzně, která roku 1903 ocenila jeho přínos k rozvoji německého gymnázia a zejména jeho vztah k vlasti a městu.

Byl výborný pianista, skvělý a zábavný společník, který měl svérázný smysl pro humor. Jako kněz prosazoval křesťanskou lásku, mírumilovnost a spravedlnost, nenáviděl jakýkoliv projev fanatismu, kritizoval pýchu a panovačnost. Po čtyřiceti letech pedagogického působení v Plzni odešel na odpočinek do tepelského kláštera. Byl nositelem důstojnického bulharského rytířského řádu, který mu při návštěvě Teplé odevzdal král Ferdinand I. Bulharský (1861–1948). Jeho čtyřicetileté pedagogické působení bylo oceněno medailí za věrné služby.²⁶⁶

29. Známí absolventi premonstrátských škol v Plzni

Mezi významné absolventy plzeňského gymnázia a Filozofického ústavu patřil farář Jakub Rafael Macan (1793–1849), rodák z Radnic. Absolvoval plzeňské gymnázium a Filozofický ústav a pokračoval ve studiu na Teologické fakultě v Praze. Roku 1819 byl vysvěcen na kněze, působil jako kaplan, resp. farář v Mirošově, Rousínově a Slabcích. Sepsal řadu hagiografických a liturgických textů, kázání, modlitebních knížek, mravoučných a výchovných příběhů pro děti i dospělé. Patřil mezi první Sedláčkovy žáky, kteří se zdokonalovali v českém jazyce. Pod jeho vedením začal již jako student psát a publikovat první básně.

Farář Antonín Václav Žitek (1795–1878) po studiu gymnázia a Filozofického ústavu v Plzni absolvoval pražskou Teologickou fakultu a stal se kaplanem. Působil na několika místech (Kornouz, dnes Měsíc na Rakovnicku, Smečno, Šebce, Smolenice). Již jako student publikoval pod Sedláčkovým vlivem první básně v *Rozmanitostech*. Psal sentimentální básně a skládal líbivé písně a balady pro dospělé i mládež. Na konci třicátých let se zcela odmlčel.

Lékař a politik František Škoda (1801–1888) po studiu na gymnáziu a Filozofickém ústavu v Plzni vystudoval medicínu a stal se lékařem. Spravoval městskou nemocnici v Plzni. Aktivně se účastnil revolučního roku 1848. Český jazyk studoval u Sedláčka. Jeho synem byl Emil Škoda (1839–1900), zakladatel slavných *Škodových závodů* v Plzni.

Spisovatel a obrozenec kněz Jan Jindřich Marek (1803–1853) po studiích v Plzni vystudoval teologii v Praze. Působil především v Plasích, Kozojedech a Kralovicích. Udržoval styky s českými vlastenci nejen v Plzni. Od mládí uveřejňoval básně a povídky v časopisech *Wlastenské nowiny*, *Čechoslaw*, *Dobroslaw*, *Květy české*, *Wlastimil*, *Jindy*, *Bibliotheka zábavného čtenj* a v *Časopisu*

²⁶⁶ O Jelínkově životě a jeho všestranných aktivitách stručně informují [BLG], 2. díl, s. 37, [EBL], 1. díl, s. 245, [ÖBL], 3. díl, s. 97, a [241]. Jelínkovo parte, fotografie a řada výstřížků z novin informujících o jeho životě, díle a pohřbu jsou v knihovně tepelského kláštera uloženy pod signaturou ε^{290a}.

Českého museum. Většinou psal pod pseudonymem Jan z Hvězdy. Roku 1823 vydal *Básně Jana Jindřicha Marka*, sbírku obsahující jeho verše ze studentských let (1819 až 1822, 123 stran), kterou dedikoval Sedláčkovi. V letech 1843 až 1847 vyšly v deseti svazcích jeho sebrané spisy.²⁶⁷

Univerzitní profesor lékařství Josef Škoda (1805–1881), bratr Františka Škody, po absolvování gymnázia a Filozofického ústavu v Plzni vystudoval medicínu, stal se uznávaným lékařem, pracoval ve všeobecné nemocnici ve Vídni. Roku 1847 byl ustanoven profesorem lékařství na vídeňské univerzitě, kde jako jeden z prvních začal medicínu přednášet německy. Je považován za jednoho ze zakladatelů moderní vídeňské lékařské školy. Poznamenejme, že i on se český jazyk učil u Sedláčka.²⁶⁸

Univerzitní profesor českého jazyka Jan Pravoslav Koubek (1805–1854) po studiu na gymnáziích v Písku, Praze a Plzni vystudoval Právnickou fakultu. Jeho zájem, pravděpodobně pod Sedláčkovým vlivem, upoutaly slovanské jazyky. Umělecky byl ovlivněn Josefem Jungmannem a Jánem Kollárem. V roce 1828 uveřejnil znělku *Na Jungmanna*, roku 1830 znělku *Na Kollára*,²⁶⁹ v níž se vyznal mimo jiné z lásky k Míně Táborové.²⁷⁰ Tato báseň otevřela Koubkovi cestu mezi pražské vlastence. V roce 1839 se stal profesorem českého jazyka a literatury na pražské univerzitě, o devět let později i profesorem polštiny. Je autorem odborných jazykových studií. Aktivně se na univerzitě zapojil do revolučního dění roku 1848, byl i říšským poslancem. Kromě odborné a pedagogické práce věnoval čas i literární tvorbě – psal básně a povídky.²⁷¹

Český lékař a univerzitní profesor lékařství Josef Čejka (též Josef Rodomil Čejka, 1812–1862) absolvoval plzeňské gymnázium a Filozofický ústav, kde se pod Sedláčkovým vlivem prohloubil jeho vztah k vlasti a české literatuře a též láska k hudbě. Po studiu lékařství na univerzitách v Praze a ve Vídni se věnoval kožnímu lékařství. V roce 1848 začal tuto problematiku vyučovat na pražské univerzitě. Jeho akademickou dráhu přerušila revoluce roku 1848, kdy se stal členem *Říšského sněmu*. Po vypuknutí nepokojů v Praze odešel do Vídně a politických aktivit se vzdal. Působil pak pouze jako lékař a univerzitní profesor. Věnoval se osvětové práci, podporoval zakládání venkovských knihoven, řemeslnických škol a vznik spolku pro podporu vdov a sirotků. Proslavil se též jako překladatel Shakespearova díla, hudební a literární kritik, teoretik hudby, básník, prozaik a publicista. Patří mezi tvůrce české hudební terminologie.²⁷²

Básník, filozof a obrozenec Josef Jaroslav Kalina (1816–1847) studoval v letech 1832 až 1834 na plzeňském gymnáziu, kde patřil mezi výborné stu-

²⁶⁷ Viz např. [Zi]. O Sedláčkovu vlivu na Marka viz např. [VN], s. 40 a 98, [Vlč], s. 512, a [Jak], s. 743.

²⁶⁸ Více viz [Sc18].

²⁶⁹ Čechoslaw. Wsseobecny zábawnjk 2(1830), s. 49.

²⁷⁰ Mína Tábořská působila v Plzni, roku 1835 se stala učitelkou v tamní opatrovně.

²⁷¹ Viz [Sl] a [Šs]. O Sedláčkově vlivu na Koubka viz [So], s. 296. Viz též [Vlč], s. 502, [Jak], s. 924, a [VN], s. 40.

²⁷² Viz např. [Šo], s. 119–120.

denty.²⁷³ V letech 1834 až 1836 pokračoval ve studiu na plzeňském Filozofickém ústavu.²⁷⁴ V některých pramenech je chybně uváděn jako synovec Josefa Vojtěcha Sedláčka, který se prý o něho, jako o sirotka staral. Jejich příbuzenský vztah je zmíněn např. v Sedláčkově nekrologu [Mk4] z roku 1836.²⁷⁵ O jejich přátelském vztahu uvedl Bohumil Ferles toto:

Kalina ... zdržoval se později v Nehvizdech a Mochově, oslaviv tento mnohými básněmi. Pod dozorem Sedláčkově vystudoval v Plzni třídy humanitní a filosofické a měl se též knězem státi, což smrt pěstitelova zamezila a na jinou dráhu uvedla. Kalina byl při smrti Sedláčkově a na památku vzal si po něm starou kroniku Paprockého vyd. r. 1602, kterou zde v Čelákovících pí Batková má. ([FB], s. 193–194)

Jednalo o Veroniku Batkovou (1799–1875), dceru Martina Monzeta z Mochova, která se roku 1822 provdala za Antonína Václava Batku (1803–1855), bratra Josefa Vojtěcha Sedláčka. Její sestra Magdalena Monzetová se roku 1831 stala Kalinovou nevlastní matkou. Kalina Sedláčkovým synovcem tedy nebyl. Podrobněji viz kapitola *Předkové a širší rodina Josefa Vojtěcha Sedláčka* ve druhém svazku této monografie.

Kalina se pod Sedláčkovým vlasteneckým vlivem na plzeňském Filozofickém ústavu věnoval jazykům a měl se stát premonstrátem. Po absolvování Filozofického ústavu Plzeň opustil. Započaté studium práv nedokončil, hodně cestoval a žil výstředním způsobem. Stal se však znalcem jazyků, uměl latinsky, řecky, hebrejsky, česky, německy, částečně francouzsky, rusky, polsky a anglicky, znal i sanskrt. Překládal z němčiny, angličtiny a polštiny, psal básně, zajímal se o filologii, filozofii, literární kritiku, přírodní vědy, botaniku, lékařství a hudbu, sbíral lidovou slovesnost. Své básně a povídky uveřejňoval v časopisech *Květy české*, *Česká včela*, *Wlastimil* a *Ost und West*. Přátelil se s obrozenci, například s Jánem Kollárem, Karlem Slavojem Amerlingem (1807–1884) a Josefem Václavem Fričem. Jeho pohřeb zorganizovaný páterem Václavem Krolmusem (1790–1861) se stal jedním z výrazných vlasteneckých projevů v předběřnovém čase.²⁷⁶

²⁷³ Viz katalogy posluchačů *Juventus Regii Gymnasii Pilsnae e Moribus et Progressu in Literis Censa, Exeunte Anno Scholastico MDCCCXXXIII*, Pilsnae, 1833 – *MDCCCXXXIV*, Pilsnae, 1834. Kalinovo ukončení plzeňských gymnaziálních studií je zachyceno ve výkazu absolventů *Verzeichniss der austretenden Gymnasial-Schüler in Pilsen 1834*, [NSG], karton č. 1562. Ze zápisů je patrné, že absolvoval první čtyři třídy v Praze, pátou a šestou v Plzni, kde byl výborným studentem (až na matematiku). V Plzni pobíral stipendium ve výši 50 zlatých ročně.

²⁷⁴ Viz zápis v *Immatriculations Buch des Hörer der Philosophie vom Jahre 1809–1839*, [FÚ], inv. č. 13b125, kde je roku 1834/1835 zaznamenán jeho vstup do školy. Jeho studium je zachyceno v *Haupt-Katalog der Pilsner Philosophischen Lehranstalt 1835/36 – 1849*, [FÚ], inv. č. 13b128. V prvním ročníku měl až na matematiku vynikající prospěch, ve druhém opět výborný prospěch s výjimkou historie. Studium řádně ukončil v létě roku 1836.

²⁷⁵ Viz též [VN], s. 100, [Jak], s. 668, [Su10], s. 47, resp. heslo Josef Jaroslav Kalina na adrese <https://cs.wikipedia.org/wiki/Josef-Jaroslav-Kalina> [1.6.2023].

²⁷⁶ Více viz [LČL].

Žákem Josefa Františka Smetany byl fyzik Anton Waßmuth (1844–1927), syn tepelského řezníka a nájemce zahradního hostince tepelského kláštera. Waßmuth vystudoval plzeňské gymnázium a pokračoval ve studiu na Filozofické fakultě pražské univerzity, kde ho zaujala matematika a přírodní vědy. Roku 1866 se stal asistentem fyziky na technice v Praze, o tři roky později složil zkoušky učitelské způsobilosti, které ho opravňovaly k výuce matematiky a fyziky na reálkách s německým vyučovacím jazykem. V letech 1870 až 1871 zastával místo asistenta na technice ve Vídni, kde se habilitoval pro obor elektřina a magnetismus. V letech 1871 až 1876 byl řádným profesorem fyziky a matematiky na gymnáziu sídlícím na vídeňské Landstraße. Roku 1876 byl jmenován profesorem matematické fyziky na univerzitě v Černovicích (Czernowitz), kde vyučoval až do roku 1890. Svě znalosti si rozšiřoval díky studijním pobytům (1878 – Paříž, 1879 – Berlín, 1882–1883 – Mnichov, Norimberk, Darmstadt). Roku 1885 byl jmenován členem *Německé akademie přírodních věd Leopoldina* se sídlem v Halle. V letech 1890 až 1893 přednášel fyziku na univerzitě v Innsbrucku, v letech 1893 až 1914 v Grazu. Od roku 1903 byl členem *Rakouské akademie věd*.²⁷⁷

Slávu plzeňských studií v zahraničí šířili např. astronom, meteorolog a klimatolog Lambert Franz Mayer (1795–1865), který byl dlouholetým ředitelem polytechniky v Budapešti,²⁷⁸ astronom a rytíř řádu železné koruny Vojtěch Václav Kuneš, který vedl námořní akademii v Rjece,²⁷⁹ a Adolf Johann Koppmann, profesor bibliistiky na univerzitě v Praze a Vídni, který byl v letech 1828 až 1835 opatem tepelského kláštera.

---

²⁷⁷ O Waßmuthově životě, pedagogickém působení a díle viz [EBL], 2. díl, s. 291–292, a [ÖBL], 16. díl, s. 15–16.

²⁷⁸ Lambert Franz Mayer se narodil v Teplé, studoval s vynikajícími výsledky. Roku 1814 vstoupil do premonstrátského řádu a s jeho pomocí vystudoval Filozofickou fakultu pražské univerzity, kde se projevoval jako výborný matematik. Stal se adjunktem pražské hvězdárny, úzce spolupracoval s Aloisem Martinem Davidem. Již roku 1821 přešel na hvězdárnu do Vídně, o šest let později se stal profesorem praktické astronomie vídeňské univerzity. V letech 1835 až 1857 byl profesorem polytechniky a ředitelem hvězdárny v Pešti (dnes Budapešť), od roku 1857 do roku 1861 vedl polytechniku v Pešti. Po penzionování se vrátil do kláštera v Teplé a řídil ekonomické záležitosti statku v Krukanicích, který patřil do majetku tepelského kláštera. O Mayerově životě viz [EBL], 1. díl, s. 346, [BLG], 2. díl, s. 453, a [ÖBL], 5. díl, s. 436–437.

²⁷⁹ Vojtěch Václav Kuneš (Adalbert Wenzel von Kunesch, 1817–1895) vystudoval gymnázium a univerzitu v Praze. Roku 1838 přišel do premonstrátského kláštera v Teplé, o pět let později byl vysvěcen na kněze. Astronomické vzdělání si doplňoval u Lamberta Franze Mayera v Budapešti a též v Praze. Působil v různých pozicích na hvězdárnách v Praze (od r. 1845), ve Vídni (od r. 1847), opět v Praze (od r. 1852) a v Krakově (od r. 1855). Roku 1857 byl jmenován profesorem nautiky na *Námořní akademii v Terstu* a o tři roky později se stal profesorem hydrografie na *Vojenské námořní akademii v Rjece*. Od roku 1863 řídil námořní observatoř v Rjece a od roku 1869 byl prorektorem tamější námořní akademie. Roku 1882 byl v pětadesáti letech penzionován. Po celý život se věnoval astronomii, hydrologii, nautice a popularizaci astronomie. Byl blízkým přítelem Josefa Františka Smetany. Více viz [ÖBL], 13. díl, s. 376.

30. Závěr

Plzeňské gymnázium, Filozofický ústav a jejich profesorské sbory sehrály významnou roli v rozvoji školství, vzdělávání a kultury, v šíření vědy a osvěty nejen v Plzni a jejím okolí, ale v českých zemích vůbec. Je s podivem, kde se vzala ona síla, chuť a odvaha vybudovat školu, pěstovat vědy, sepisovat učebnice a vzdělávací texty, překládat klasiky, skládat básně, psát články do tisku, zabývat se jazyky, přírodními vědami, pěstovat řadu mimoškolních aktivit a společenských styků na národní i mezinárodní úrovni. Svoji roli sehrál genius loci Plzně a Teplé, uvážlivost, ale i štěstí premonstrátského řádu ve výběru kvalitních, všestranně vzdělaných, moudrých, osvícených, odborně připravených a svému povolání zcela oddaných pedagogů. Je pozoruhodné, jakých výsledků plzeňští premonstráti v první polovině 19. století dosáhli. Nebylo v té době v našich zemích podobné školy, která by se mohla pyšnit takovými výsledky a úspěchy. Plzeňští premonstráti zastínili v některých směrech Prahu, Olomouc, Brno, Jičín, Jindřichův Hradec, Litoměřice, Hradec Králové i další města, v nichž působila univerzita, filozofické ústavy a gymnázia.

Ve druhé polovině 19. století však entuziasmus premonstrátů pohasl. Plzeňské gymnázium se stalo jednou z mnoha klasických německých středních škol provinčního významu. Žilo svým vlastním životem bez ohledu na okolní svět. Profesori, kteří na něm v té době působili, nebyli méně kvalitní či vzdělaní, okolnosti se však změnily. Doba jim neposkytla příležitost a dostatek motivace k podobnému vzepětí, k jakému došlo v prvních desetiletích 19. století.²⁸⁰

---

²⁸⁰ O postavení plzeňského gymnázia a Filozofického ústavu v Plzni a jeho vlivu na rozvoj vzdělanosti v 19. století na Plzeňsku viz [Du], s. 334–335. Viz též [Bra] a [287].

31. Statistika

Gymnázium – prefekti, ředitelé

Seznam prefektů/ředitelů gymnázia byl vytvořen na základě informací otištěných ve výročních zprávách gymnázia a v textech Bruna Bayerla [Ba1], [Ba3] a [Ba4], Oswalda Mannla [Mnn2], Wenzela Nowaka [Nw] a Josefa Stanislava Zaupera [Z4].

Prefekti gymnázia	Období
Thomas Schiffer	1779–1787
Johann Gregor	1788–1790
Emanuel Schauer	1792–1808
Evermond Ardelt	1809–1811
Josef Benedikt Steinhauser	1812–1831
Josef Stanislav Zauper	1832–1849
Ředitelé gymnázia	Období
Josef Stanislav Zauper	1849–1850
Vincenc Graumann	1850–1864
Gottfried Wenzel Böckl	1864–1869
Maurus Pfannerer	1870–1872
Bruno Bayerl	1873–1879
Methud Franz Schaffer	1880–1895
Oswald Mannl	1896–1911
Ernst Schneider	1912–1924

Ve strojopisu [Für] je uveden odlišný seznam prefektů a ředitelů gymnázia (viz s. 5). Nepodařilo se zjistit, jak byl tento seznam vytvořen. Neodpovídá dochovaným archivním ani tištěným pramenům. Fürbachův přehled vypadá takto: Evermod Ardelt (1808–1811), Josef Benedikt Steinhauser (1811–1832), Kazimír Gartner (1832–1836), Josef Stanislav Zauper (1836–1850), Prokop Minikati (1850–1857), Vincenc Graumann (1857–1864), Leonard Lenz (1864–1867), Jan Nepomuk František Desolda (1867–1877), Methud Franz Schaffer (1877–1880), Ignác Stadler (1880–1883), Alfons Eduard Jelínek (1883–1907), Pius Weger (1907–1909), Vincenc Nadler (1909–1912), Salesius Antonín Dvořák (1912–1916), Franz Basil Grassl (1916–1927).

Gymnázium – studenti

V následující tabulce je uveden počet studentů plzeňského gymnázia v letech 1779 až 1891 (do r. 1818 bylo pětileté, od r. 1819 šestileté a od r. 1850 osmileté). Byla sestavena na základě textů Bruna Bayerla [Ba] (viz s. 25–27), Oswalda Mannla [Mnn2] (viz s. 7) a Wenzela Nowaka [Nw] (s. 44–48). Údaje v těchto třech článcích se mírně liší.

Rok		Rok		Rok		Rok	
1779	122	1808	203	1837	278	1866	386
1780	124	1809	217	1838	255	1867	386
1781	106	1810	249	1839	250	1868	408
1782	107	1811	260	1840	235	1869	398
1783	98	1812	240	1841	251	1870	385
1784	90	1813	229	1842	261	1871	318
1785	61	1814	243	1843	255	1872	269
1786	59	1815	251	1844	247	1873	244
1787	52	1816	241	1845	259	1874	246
1788	52	1817	242	1846	234	1875	284
1789	67	1818	248	1847	231	1876	318
1790	80	1819	252	1848	222	1877	387
1791	94	1820	282	1849	217	1878	447
1792	114	1821	313	1850	254	1879	505
1793	121	1822	348	1851	242	1880	531
1794	116	1823	386	1852	222	1881	570
1795	119	1824	386	1853	231	1882	574
1796	117	1825	377	1854	261	1883	569
1797	117	1826	389	1855	266	1884	530
1798	137	1827	355	1856	282	1885	512
1799	126	1828	352	1857	300	1886	479
1800	152	1829	349	1858	286	1887	463
1801	139	1830	355	1859	303	1888	468
1802	139	1831	340	1860	316	1889	477
1803	137	1832	314	1861	325	1890	496
1804	148	1833	319	1862	342	1891	505
1805	178	1834	300	1863	353		
1806	214	1835	300	1864	360		
1807	200	1836	271	1865	373		

Archivními prameny pro poznání počtu studentů gymnázia, z nichž výše zmínění autoři vycházeli, jsou:

- *Matrika studentů* (fond [NSG], inv. č. 13b132),

- *Hlavní katalogy za roky 1787–1807, 1808–1819, 1820–1922/1923* ([NSG], inv. č. 13b133–13b134, 13c1–13c77),
- *Třídní katalogy za roky 1908/1909–1921/1924* ([NSG], inv. č. 13d1–13d12),
- *Seznamy privatistů za roky 1790–1806, 1806–1807, 1808–1813, 1902–1924* ([NSG], inv. č. 13d13–13d14, 13d99, 12e4).

Obsahují seznamy řádně imatrikovaných studentů se základními údaji, které byly v různých dobách povinně uváděny: jméno, místo narození a věk studenta, povolání a bydliště otce, informace o předchozím vzdělání studenta, případně o jeho stipendiu.

Zdůrazněme, že „nepřesnost“ čísel v tabulce je způsobena zejména přirozenými změnami počtů studentů gymnázia během jednotlivých školních roků (ukončováním studia, zapisování privatistů apod.).

Počet studentů plzeňského gymnázia v letech 1892 až 1924 je uveden v následující tabulce.

Rok		Rok		Rok		Rok	
1892	464	1901	253	1910	308	1919	190
1893	415	1902	247	1911	264	1920	158
1894	378	1903	236	1912	287	1921	147
1895	344	1904	227	1913	279	1922	137
1896	358	1905	233	1914	241	1923	100
1897	336	1906	271	1915	238	1924	84
1898	293	1907	278	1916	238		
1899	268	1908	292	1917	203		
1900	273	1909	304	1918	194		

Tabulka je sestavena podle každoročně vydávaných výročních zpráv (názvy školy i jejich výročních zpráv se během let měnily):

- *Jahresbericht des k. k. Gymnasiums zu Pilsen für das Schuljahr ...*
- *Programm des k. k. Gymnasiums zu Pilsen für das Schuljahr ...*
- *Programm des k. k. Obergymnasiums zu Pilsen für das Schuljahr ...*
- *Programm des k. k. deutschen Obergymnasiums zu Pilsen für das Schuljahr ...*
- *Programm des k. k. deutschen Staatsgymnasiums zu Pilsen in Böhmen für das Schuljahr ...*
- *Jahresbericht des k. k. deutschen Staatsgymnasiums zu Pilsen für das Schuljahr ...*
- *Jahresbericht des deutschen Staatsgymnasiums in Pilsen für das Schuljahr ...*

Maturity na gymnáziu

Počet úspěšně složených maturitních zkoušek v letech 1850 až 1890 na plzeňském gymnáziu je uveden v následující tabulce. Informace jsou čerpány z textů Bruna Bayerla [Ba1] (s. 28) a Wenzela Nowaka [Nw] (s. 52–54).

Rok		Rok		Rok		Rok	
1850	27	1861	24	1872	22	1883	25
1851	16	1862	16	1873	16	1884	47
1852	18	1863	16	1874	23	1885	29
1853	12	1864	18	1875	22	1886	46
1854	10	1865	22	1876	18	1887	23
1855	11	1866	23	1877	31	1888	47
1856	13	1867	25	1878	21	1889	30
1857	16	1868	24	1879	21	1890	25
1858	12	1869	20	1880	20		
1859	11	1870	25	1881	30		
1860	23	1871	19	1882	39		

Filozofický ústav – studenti

V následující tabulce je uveden počet studentů plzeňského Filozofického ústavu v letech 1806 až 1849. Vytvořena byla na základě údajů práce Bruna Bayerla [Ba1] (s. 25–26). Počty studentů Filozofického ústavu v jednotlivých letech lze též vyhledat v knihách

- *Immatriculations Buch der Hörer der Philosophie vom Jahre 1809–1839* ([FÚ], inv. č. 13b125),
- *Immatriculationsbuch des F. E. philosophischen Institutes zu Pilsen vom 1840 – 1849* ([FÚ], inv. č. 13b126),

kteří zachycují zápis studentů do prvního ročníku. Je v nich uvedeno jméno a příjmení studenta, místo jeho narození, jeho věk, jméno a příjmení otce nebo zákonného zástupce, jeho bydliště a povolání, předchozí místo studia a prospěch ze závěrečného ročníku gymnaziálního studia. Vlastní průběh studia jednotlivých studentů je zachycen v katalozích

- *Catalogus generali Studentium in Instituto philosophice ab Anno 1805/6 – 1832/33* ([FÚ], inv. č. 13b127),
- *Haupt-Katalog der Pilsner Philosophische Lehranstalt 1835/36 – 1849* ([FÚ], inv. č. 13b128),

v nichž je uvedeno jméno a příjmení studenta, místo jeho narození, prospěch v prvním až čtvrtém semestru a poznámka o přestupu, stipendijní podpoře

apod. Ze záznamů je patrné, že někteří studenti se zapsali, ale ke studiu nenastoupili, někteří studenti ze školy odešli v průběhu prvního či druhého ročníku. Studium nedokončili jak studenti slabí, tak někteří výborně hodnocení studenti. Příčiny nedokončeného studia nejsou obvykle v poznámkách uvedeny.

Rok	I. třída Logik	II. třída Physik	Rok	I. třída Logik	II. třída Physik
1806	29	36	1828	106	69
1807	31	31	1829	112	91
1808	42	32	1830	102	86
1809	36	26	1831	90	85
1810	39	28	1832	87	76
1811	41	35	1833	66	61
1812	31	33	1834	67	51
1813	42	27	1835	55	51
1814	37	40	1836	68	40
1815	35	29	1837	60	57
1816	30	29	1838	70	35
1817	35	26	1839	63	50
1818	29	25	1840	67	52
1819	32	27	1841	69	40
1820	35	29	1842	70	41
1821	23	24	1843	91	53
1822	37	19	1844	54	59
1823	32	36	1845	60	39
1824	38	24	1846	75	47
1825	74	29	1847	58	52
1826	72	70	1848	57	48
1827	80	62	1849	46	45